

ISSN 2707-9147

КЛАСИЧНИЙ ПРИВАТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ:

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

Виходить 4 рази на рік
Засновано у 1998 році

ВИПУСК 106

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 1543 від 09.05.2024 року.
Ідентифікатор медіа: R30-04418.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Класичний приватний університет
(вул. Університетська, буд. 70-6, м. Запоріжжя, 69002,
kpuinform@gmail.com, тел. +38 (061) 228-07-78).

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька,
французька, болгарська, румунська.

З 2010 р. усі електронні версії видання передаються на зберігання
до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України
і представлені на порталі в інформаційному ресурсі «Наукова періодика України».

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного
забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Редакційна колегія: **Гордієнко Наталія Миколаївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Запоріжжя); **Клименко Олена Юріївна**, доктор соціологічних наук, доцент (Київ); **Михайлич Олександр Володимирович**, кандидат соціологічних наук (Київ); **Позднякова-Кирбят'єва Елліна Геннадіївна**, доктор соціологічних наук, професор (Запоріжжя); **Сердюк Олексій Олександрович**, кандидат соціологічних наук, доцент (Харків); **Сорокіна Людмила Миколаївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Кам'янське); **Стадник Альона Георгіївна**, кандидат соціологічних наук, доцент (Київ); **Туленков Микола Васильович**, доктор соціологічних наук, професор (Київ); **Хомерікі Олена Андріївна**, доктор соціологічних наук, професор (Київ).

Іноземні члени редколегії: **Dlugosz Piotr**, доктор соціологічних наук, професор (Краков, Польща); **Greblikaite Jolita**, доктор соціологічних наук, доцент (Каунас, Литва); **Pileliene Lina**, кандидат соціологічних наук, професор (Каунас, Литва); **Tamulienė Vilma**, кандидат соціологічних наук, доцент (Вільнюс, Литва).

Головний редактор: **Зоська Яна Володимирівна**, доктор соціологічних наук, професор.

Ухвалено до друку вченою радою
Класичного приватного університету
протокол № 8 від 30.04.2025 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі соціальних наук (С5 – Соціологія).

- Збірник наукових праць виходить 4 рази на рік.
- Робочі мови збірника: українська, англійська.
- Редакція матеріали не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією вченої ради Класичного приватного університету.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- При використанні матеріалів збірника посилання на «Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики» обов'язкове.
- Кожна стаття, направлена до збірника, повинна мати такі структурні елементи: індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки); тематичний розділ журналу; прізвище, ім'я та по-батькові автора (-ів) (не більше 3-х авторів), науковий ступінь, вчене звання, посада та місце роботи навчання) та назва статті; текст статті; список літератури; анотації та ключові слова двома мовами (мовою статті та англійською мовою). Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та оформлюється з урахуванням розробленого в 2015 році Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Обсяг анотації – 1800 знаків без пробілів (250–300 слів), кількість ключових слів – мінімум 5 слів. Обсяг статті – не менше 8 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список літератури.
- Реквізити для оплати публікації будуть надіслані авторові на електронну пошту після схвалення рукопису редколегією.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

М. А. Паращевін

ПРОБЛЕМА ОБГРУНТОВАНOSTІ ОСОБИСТИХ ТА МАСОВИХ ОЧІКУВАНЬ ВІДДАЛЕНОГО МАЙБУТНЬОГО.....	10
--	----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

Д. О. Лобанов

БАР'ЄРИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ РОЗВИТКУ КАР'ЄРИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	20
---	----

Н. О. Нікон, Ю. В. Тодорцева

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	28
--	----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Л. В. Барзенкова-Мяснікова, Ф. С. Хрустальов

РОЛЬ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО КАПІТАЛУ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ПОЛЬЩІ (НА ПРИКЛАДІ М.ТОРУНЬ).....	35
--	----

О. А. Безрукова

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПСЕВДОРЕФЕРЕНДУМІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТЕХНОЛОГІЯ АНЕКСІЇ.....	44
--	----

О. А. Бєлєнок, А. А. Бова

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЗОВИХ ПОТРЕБ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕПРИВАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЯ В ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ.....	56
--	----

<i>О. О. Галаченко</i> ДУХОВНА МОДЕЛЬ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ АДИКТИВНИХ ОСІБ: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ.....	80
<i>Н. І. Глебова, О. І. Демчик, В. А. Кречетова, В. І. Подшивалкіна</i> СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА У БОРОТЬБІ З ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ: ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ.....	92
<i>А. В. Єременко</i> ВПЛИВ ФЕНОМЕНІВ ДОВІРИ ТА НЕДОВІРИ НА РОЗВИТОК ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	102
<i>Р. М. Захарчин</i> СИНЕРГІЯ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ ОСВІТИ І ВОЛОНТЕРСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ТА РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ.....	116
<i>Л. П. Зеленкевич, А. Ю. Ігзушко, М. В. Арабаджин</i> СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СЕЛЯН У ГРОМАДАХ, ЩО ОБ'ЄДНАЛИСЯ.....	129
<i>Е. Г. Позднякова-Кирбят'єва, Ю. В. Мосаєв</i> ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ФАХІВЦЯМИ З СУПРОВОДУ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ТА ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ ОСІБ.....	138
<i>В. О. Рюль, М. Т. Кирлик</i> СОЦІАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	147
<i>В. В. Щербина, О. В. Бондаренко, Є. О. Ємельяненко</i> ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЗМІН: МОРАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	156

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

О. В. Мальцева

ЦИФРОВІЗАЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ:
ІННОВАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ.....171

І. В. Пиголенко, В. А. Гасанов

ВИКОРИСТАННЯ МАШИННОГО НАВЧАННЯ
ДЛЯ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА.....187

Д. О. Шиманський, І. О. Солдатенко

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГОВИХ
КОМУНІКАЦІЙ У МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ.....197

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF SOCIOLOGY

Parashchevin M. A.

THE PROBLEM OF THE VALIDITY OF PERSONAL AND MASS EXPECTATIONS OF THE DISTANT FUTURE.....	10
---	----

CURRENT PROBLEMS OF SPECIAL AND BRANCH SOCIOLOGY

Lobanov D. O.

BARRIERS IN THE ORGANIZATION OF CAREER DEVELOPMENT CENTERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE.....	20
---	----

Nikon N. O., Todortseva Yu. V.

INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN THE CONTEXT OF THE INFORMATION SOCIETY.....	28
---	----

ACTUAL PROBLEMS OF MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Barzenkova-Myasnikova L. V., Khrustalev F. S.

THE ROLE OF SOCIOCULTURAL CAPITAL IN THE PROCESS OF ADAPTATION OF UKRAINIAN REFUGEES IN POLAND (ON THE EXAMPLE OF TORUN).....	35
---	----

Bezrukova O. A.

ORGANIZATION AND CONDUCT OF FAKE-REFERENDUMS AS A SOCIO-POLITICAL TECHNOLOGY OF ANNEXATION....	44
---	----

Bielienok O. A., Bova A. A.

INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN THE CONTEXT OF WAR: ENSURING BASIC NEEDS, SOCIO-ECONOMIC DEPRIVATION, AND INTEGRATION INTO HOST COMMUNITIES.....	56
---	----

<i>Galachenko O. O.</i> THE SPIRITUAL MODEL OF REHABILITATION AS A TOOL FOR RESTORING THE SOCIAL STATUS OF ADDICTED PERSONS: AN EMPIRICAL ANALYSIS.....	80
<i>Hlebova N. I., Demchyk O. I., Krechetova V. A., Podshyvalkina V. I.</i> STRATEGIES OF THE UKRAINIAN MEDIA IN THE FIGHT AGAINST DISINFORMATION IN THE CONTEXT OF RUSSIAN MILITARY AGGRESSION: PUBLIC OPINION RESEARCH.....	92
<i>Yeremenko A. V.</i> THE IMPACT OF THE PHENOMENA OF TRUST AND DISTRUST ON THE DEVELOPMENT OF THE VOLUNTEER MOVEMENT IN UKRAINIAN SOCIETY.....	102
<i>Zakharchyn R. M.</i> SYNERGY OF INTERACTION BETWEEN SOCIAL INSTITUTIONS OF EDUCATION AND VOLUNTEERING IN ENSURING DEFENCE CAPABILITY AND BUILDING CIVIL SOCIETY IN UKRAINE.....	116
<i>Zelenkevich L. P., Igrushko A. Yu., Arabadzhi M. V.</i> SOCIO-CULTURAL FACTORS OF VILLAGE DIFFERENTIATION IN UNITED COMMUNITIES.....	129
<i>Pozdniakova-Kyrbiatieva E. H., Mosaiev Yu. V.</i> INSTITUTIONALIZATION OF THE PROCESS OF FORMING PROFESSIONAL COMPETENCES BY SPECIALISTS IN ACCOMPANYING WAR VETERANS AND DEMOBILIZED PERSONS.....	138
<i>Riul V. O., Kyrlyk M. T.</i> SOCIAL INVESTMENTS IN TIMES OF WAR.....	147
<i>Shcherbyna V. V., Bondarenko O. V., Yemelianenko Ye. O.</i> PERSONALITY FORMATION IN TIMES OF CHANGE: MORAL GUIDELINES IN PRIMARY SCHOOL.....	156

**MODERN TECHNOLOGIES
IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY**

<i>Maltseva O. V.</i>	
DIGITALIZATION OF SOCIAL WORK MANAGEMENT: INNOVATIONS AND PROSPECTS FOR TRANSFORMATION...	171
<i>Pygolenko I. V., Gasanov V. A.</i>	
USING MACHINE LEARNING TO ANALYZE SOCIAL MEDIA.....	187
<i>Shymanskyi D. O., Soldatenko I. O.</i>	
SOCIO-CULTURAL FEATURES OF MARKETING COMMUNICATIONS IN THE MEDIA SPACE OF UKRAINE.....	197

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.4.066

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.1>

М. А. ПАРАЩЕВІН

доктор соціологічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу соціальної психології
Інститут соціології Національної академії наук України

ПРОБЛЕМА ОБГРУНТОВАНOSTІ ОСОБИСТИХ ТА МАСОВИХ ОЧІКУВАНЬ ВІДДАЛЕНОГО МАЙБУТНЬОГО

Очікування щодо колективного майбутнього є важливим чинником формування уявлень та орієнтацій індивідів в теперішньому, та індивідуального планування майбутнього. Одним з принципових моментів є розуміння того, на підставі чого формуються ці очікування. Зокрема важливо знати наскільки сформовані очікування є обґрунтованими, і чим вони обґрунтовуються. З погляду підстав формування очікувань та їх обґрунтованості можливе виділення двох типів – раціонального та нераціонального; останній, своєю чергою, може бути поділений на два типи – пов'язаний зі сподіваннями та пов'язаний із вірою. Раціональний підхід до формування уявлень про майбутнє передбачає використання достовірної інформації, її критичний аналіз, та побудову логічних висновків (очікування-розрахунків). Проте подібний підхід у випадку питань, що стосуються віддаленого часу та масштабних соціальних процесів (очікування щодо майбутнього соціальних груп чи країни загалом) суттєво ускладнений внаслідок обмеженості необхідної інформації, її можливих викривлень, обмеженості когнітивних здібностей різних індивідів. Тому очікування часто формуються на інших підставах (очікування-сподівання, очікування-віра).

Очікування-віра пов'язана з однозначною переконаністю, вірою в правильність своїх очікувань, за відсутності достатніх, або й будь-яких підстав. Суб'єкти при цьому покладаються на думку інших, на авторитет інших суб'єктів (які стають джерелом обґрунтування очікування). Такі джерела можуть мати релігійне підґрунтя, або базуватися на харизмі певної особи. Очікування-сподівання є найменш обґрунтованими, їх підстави дуже обмежені, вони базуються на інтуїції чи бажаннях.

Зазначені типи напевно чи зустрічаються в чистому вигляді, вони вочевидь певним чином переплітаються, поєднуються, але при цьому має місце перевага якогось одного із них. Бажано розуміти, який тип в конкретний момент переважає в масових очікуваннях, оскільки різні типи по різному пов'язані зі

стійкістю очікувань, характером реакцій на ситуації нездійснення останніх, з мірою активності суб'єктів. Найбільш оптимальними з погляду корисності для формування індивідуальних життєвих стратегій та для успішного розвитку суспільства, видаються очікування-розрахунок.

Ключові слова: «глобальні» очікування, типологія очікувань, раціональність, нераціональність, очікування-розрахунок, очікування-сподівання, очікування-віра.

Постановка проблеми. Визначення стратегій та тактик соціальної активності відбувається не лише на підставі реакцій на наявні ситуації, але й з огляду на уявлення про майбутнє, очікування майбутніх станів та процесів. Зокрема мають значення очікування щодо віддаленого «глобального» майбутнього (майбутнього великих груп, спільнот, країни, частиною яких є індивід). З'ясування змісту та характеру останніх стає важливим елементом дослідження поточних суспільних процесів, їх чинників та варіантів розвитку. Одним з принципових моментів є розуміння того, на підставі чого формуються ці очікування, чим вони обґрунтовуються. Віддалене «глобальне» майбутнє апіорі має значно більшу міру невизначеності, ніж близькі за часом події; відповідно й уявлення щодо цього невизначеного майбутнього в принципі містять елементи недостовірності, фантазування, помилок, неадекватності. Водночас суспільний досвід показує можливість вдалого прогнозування майбутнього, наближеності попередніх очікувань до реалій. Тому необхідно прагнути до того, аби неадекватні очікування мали якомога менше поширення, оскільки вони несуть загрозу здійснення помилкових чи й шкідливих для людини та суспільства дій. Відповідно необхідно розуміти, що визначає міру адекватності очікувань, що є важливим і для загального розуміння феномену очікувань, і для планування можливих політик впливу на них. І головним чинником в цьому випадку стає те, чи ці очікування мають достатньо обґрунтовані підстави, чи вони є мало або й цілкомито необґрунтованими. Тож метою роботи є створення типологізації очікувань «глобального» майбутнього на підставі характеру їх обґрунтованості, визначення особливостей взаємодії різних типів та їх зв'язку зі стійкістю очікувань та плануванням можливих дій в існуючих умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При соціологічному та психологічному аналізі феномену очікувань до питання їх обґрунтованості зазвичай не звертаються. Очікування беруться як даність, обґрунтовуються їх можливі наслідки для індивідуальної та масової поведінки [напр., 1–5] визначаються їх зміст, динаміка, відмінності в різних соціальних групах [напр., 6–7].

Натомість велику увагу до цієї проблематики приділяли економісти, зокрема очікування розглядалися в межах дихотомії «раціональне-нераціональне». В 1950-х роках в економічній теорії сформувався напрям, який виходив з орієнтації індивідів та економічних організацій при прийнятті рішень саме на раціональні очікування [див. 8–10].

Подібний цілковито раціональний підхід вочевидь є значним спрощенням життєвих реалій і існує скоріше як ідеальна модель. Його піддавали різноманітним модифікаціям [див., напр., 11], і активній критиці [див., напр., 12–15]. Наприклад, Дж. Бекерт виходить з того, що «внаслідок невизначеності, що витікає з відкритості майбутнього, рішення не можуть бути пояснені через результат розрахунку оптимального вибору» [16, с. 221], і «очікування майбутніх станів базуються не на фактах, які можна спостерігати, а на умовних припущеннях щодо майбутнього розвитку» [16, с. 226].

Але й однозначне відкидання раціональних складових у формуванні «глобальних» очікувань, на мою думку, є некоректним. Необхідно здійснювати збалансований аналіз різних джерел очікувань, враховувати різні можливі підстави їх формування, та визначати їх ситуативні комбінації.

Виклад основного матеріалу. Загалом необхідно виходити з того, що будь-які очікування формуються на основі якоїсь інформації. Ця інформація може різнитися за повнотою, достовірністю, обґрунтованістю, джерелами. Також велике значення мають способи поводження з нею – чи відбувається її аналіз, перевірка, чи вона просто беззаперечно приймається. Відповідно, з погляду підстав формування очікувань та їх обґрунтованості, можливо виділити два їх типи – очікування, які мають раціональне підґрунтя, і очікування, які формуються не раціонально, афективно.

Раціональний підхід до формування уявлень про майбутнє передбачає використання достовірної інформації, її критичний аналіз, та побудову логічних висновків. Суб'єкт більш чи менш детально обробляє та аналізує наявну інформацію про минулий та поточний стан речей, можливо вибудовує певну модель наявних процесів, і на підставі цього створює уявлення щодо майбутніх процесів та станів (чи то у формі чіткого образу майбутнього, однозначного прогнозу, чи то у формі оцінки ймовірностей та потенціалів різних можливих станів). Розрахунки в цьому випадку можуть мати різну глибину – можуть обмежуватися простою екстраполяцією наявних тенденцій (перенесенням на майбутнє того, що було раніше і є зараз), а можуть бути більш ускладненими, з внесенням можливих поправок на потенційні зміни. Тож такий тип очікувань можна назвати очікуваннями-розрахунком.

Звісно, формування очікування-розрахунку стикається з цілою низкою проблем, як зовнішніх стосовно суб'єкта, так і пов'язаних з ним самим. Щодо зовнішніх проблем базовою є проблеми з інформацією, на підставі якої можна було б робити достовірні оцінки [див., напр., 17]. Навіть суб'єкти експертного рівня, по-перше, не мають доступу до всієї необхідної інформації, і по-друге, можуть виникати проблеми з обробкою останньої, коли її забагато; тим більше такі обмеження виникають у випадку звичайних громадян.

Крім проблеми доступності та достатності інформації також існує проблема її коректності. Інформація може містити помилки, або й бути цілковито хибною, і часто неможливо відділити достовірну інформацію від вигадок.

Також тут має значення масштаб того, щодо чого формуються очікування, та його віддаленість у часі. Очевидно, що очікування щодо якихось локальних подій, які стосуються невеликої території та обмеженої кількості людей, легше піддаються прорахунку, ніж очікування щодо глобальних питань (які є надзвичайно багатофакторними та багатоваріантними), і тих суспільних реалій, які матимуть місце через багато років (можливість раціонального розрахунку віддаленого майбутнього буде природно зменшуватися).

Що стосується самих суб'єктів очікувань, то з одного боку, виникає проблема нездатності великої їх частки (а можливо й більшості) коректно обробляти наявну інформацію та робити адекватні висновки. Пересічні суб'єкти переважно не мають необхідних знань, та навичок роботи з інформацією та побудови логічних висновків, або й не мають відповідних когнітивних здібностей (в принципі не здатні до складних раціональних розрахунків). Як зазначали Дж. Халтівангер та М. Волдмен, «агенти як правило гетерогенні з погляду здатностей роботи з інформацією. Тобто, деякі агенти ... здатні обробляти інформацію дуже витонченим способом, в той час як інші є значно більш обмеженими за своїми можливостями. ... Агенти першого типу мають необмежену здатність до формування очікувань і, відповідно, мають коректні раціональні очікування. ... Агенти другого типу обмежені в своїх можливостях формування очікувань і, відповідно, мають невірні очікування» [18, с. 326]. З другого боку, навіть за наявності вміння адекватної роботи з інформацією, суб'єкти можуть не мати реальної можливості для такої роботи (зайнятість іншими справами, відсутність часу), або й просто не мати бажання для кропітких пошуків необхідної інформації та розрахунків (іноді легше ризикнути і покласти на випадок та інтуїцію).

Але враховуючі всі можливі проблеми з раціональними розрахунками на них орієнтується частина суб'єктів, тож їх теж необхідно враховувати при аналізі відповідної тематики. При цьому, на мій погляд, саме раціональні розрахунки в цілому, на великій кількості випадків, будуть більш обґрунтованими і адекватними, ніж нераціональний підхід. Сучасні держави при формуванні політики значною мірою спираються на експертні знання. Зрозуміло, що експерти можуть помилятися, а «профани» – давати правильні оцінки та поради. Але на загальному тлі, на великій кількості випадків, експерти будуть однозначно точніше «профанів», і орієнтація саме на експертів є цілком виправданою і адекватною.

Крім цього варто зважати на те, що основою для раціональних розрахунків може бути не лише різноманітні об'єктивні цифрові дані

про стан економіки, фінансів, населення тощо, але й знання про стійкі соціальні реалії, про наявні в суспільстві норми, цінності, звичаї. Скажімо оцінюючи ймовірність змін в політиці щодо легалізації одностатевих шлюбів, цілком доцільно орієнтуватися на домінуючі в суспільстві настрої; категоричне і активне неприйняття таких змін абсолютною більшістю населення країни цілком обґрунтовано дозволяє очікувати відсутність відповідних зрушень в осяжній перспективі. Тож врахування ціннісної компоненти суспільства при формуванні очікувань можна вважати цілком раціональним.

Також варто пам'ятати, що раціональність, раціональний розрахунок, не є синонімом правильності, достовірності. Висновки, зроблені раціонально, на підставі розрахунку, можуть бути цілковито хибними, адже можуть базуватися на невірних посилках та недостовірній інформації. Раціональність вказує лише на спосіб набуття знань та прийняття рішень.

Що стосується нераціональних очікувань, то вони не є однорідними, їх можна поділити на два підтипи. Перший – пов'язаний з орієнтацією на просту віру в певний розвиток подій (відповідно, ці очікування будемо називати *очікуваннями-вірою*). В другому випадку, мають місце прості сподівання на певне майбутнє, опора на бажання, мрії, надії що щось відбудуватиметься певним чином (відповідно, ці очікування будемо називати *очікуваннями-сподіваннями*).

Ці два підтипи різняться підставами, на яких вони формуються, мірою обґрунтованості, і мірою впевненості суб'єктів в своїх уявленнях. У випадку очікувань-віри основною стає однозначна переконаність, впевненість в правильності своїх очікувань, за відсутності достатніх, або й будь-яких підстав. Причому суб'єкти покладаються на думку інших суб'єктів. Тут раціональне обґрунтування відсутнє або дуже слабе чи хибне, а переконаність спирається на інформацію від певного авторитету – організації або особи, яким приписується правда та непогрішимість, і які самі стають джерелом обґрунтування того, що вони висувають. Тобто очікування-віра, як і очікування-розрахунок, формується на підставі певного знання, певної інформації, але ця інформація не обробляється, а береться як даність.

Авторитети тут можуть бути різними. Це може бути безособовий авторитет якогось вчення – частіше релігійного (наприклад, очікування відповідно до християнського вчення другого пришестя Христа і Страшного суду). Зазвичай у релігійних вченнях містяться твердження про невизначено віддалене майбутнє, тому на більш конкретних очікувань релігійних осіб потенційний вплив мають конкретні особи – лідери релігійних громад, окремі священнослужителі, яких почитають як святих, релігійні активісти. Ці люди можуть озвучувати прогнози щодо майбутнього, які якоюсь частиною віруючих сприймаються як істина.

Також використовувати релігійну риторику для формування масових очікувань можуть й політики. Дж. Ремес демонстрував, як адміністрація Президента США Дж. Буша-молодшого використовувала для мобілізації своїх прихильників апокаліптичну риторику. «Говорячи про неоднозначну майбутню катастрофу, яка може відбутися у будь-який момент, лідери можуть отримувати підтримку наляканого та занепокоєного населення, яке шукає захисту» [19]. Наголос в цьому випадку часто робиться на почуттях небезпеки, коли наголошується на «відчутті страху, небезпеки та вразливості ... що призводить до збільшення відчуття беззаперечного послуху» [19].

Але джерелом очікування-віри можуть бути не лише релігійні авторитети, та політики, які використовують релігійну риторику. Так само значущими можуть бути й авторитети секулярні. В умовах суттєвого переформатування інформаційного простору, який відбувається останні роки, спостерігається розквіт різноманітних «експертів» та «знавців», які, користуючись різними інформаційними платформами (Youtube, Telegram тощо), набувають надзвичайної популярності, та авторитету [див., напр., 20]. Навколо них формуються чисельні і стійкі групи, які в чомусь нагадують релігійні секти, будучи абсолютно переконаними в правоті та непогрішимості свого авторитета, і нечутливими до критики останнього.

Що ж стосується очікувань-сподівань, то вони є найменш обґрунтованими, порівняно з розглянутими вище. Звісно, якісь підстави, якась інформація, яка дає поштовх для них, все ж таки є, але такі підстави та інформація дуже обмежені, і думки більше базуються на інтуїції чи бажаннях, ніж на оцінці ймовірностей, чи на чіткій переконаності. Як зазначає Дж. Бекерт, «передбачення стосовно майбутнього стану світу ... виражають умовні переконання щодо уявного майбутнього, щодо обіцянок, щодо продуктивності товарів і щодо адекватності стратегій» [12, с. 341]. Відповідно носії такого підтипу очікувань досить мало впевнені в тому, що останні є вірними¹.

Необхідно наголосити, що зазначені типи очікувань (очікування-розрахунок, очікування-віра, очікування-сподівання) є у веберівському сенсі ідеальними типами. Тобто це ті стани, які можуть в різній мірі проявлятися в реальності, але які в чистому вигляді не існують. В реальності вочевидь ці типи певним чином переплітаються, поєднуються. Наприклад, в умовах нестачі інформації формувати очікування спираючись лише на раціональність, розрахунок неможливо. Завжди виникатимуть обмеження розрахунку, і необхідність в якихось моментах спиратися на віру, або якісь її заміники (скажімо, якісь аксіоми, які не є доведеними, але приймаються як очевидний факт). Так само випадки, коли при формуванні очікувань ми спираємося на уявлення про можливе та неможливе в суспільстві, виходячи з пануючих

¹ Водночас такі очікування можуть ставати джерелом інновацій, пропонуючи нестандартний підхід до реальності, нові можливості вирішення існуючих проблем.

звичаїв, норм, цінностей, тут поєднується раціональний розрахунок, та віра в незмінність якихось суспільних станів. Але водночас, на мою думку, в кожному конкретному випадку є перевага (або й домінування) якоїсь однієї з підстав, і має значення, що саме переважає в конкретному очікуванні.

Запропонована типологізація очікувань має не лише теоретичний, але й цілком практичний вимір. Те, чи ми маємо справу з раціональним чи нераціональним підґрунтям очікувань (і так само, чи у випадку останнього переважають очікування-віра чи очікування-сподівання), є важливим з погляду їх безпосереднього впливу почуття та поведінку. Це має значення для стійкості очікувань, для характеру реакцій суб'єктів очікувань у випадку нездійснення останніх, для міри активності суб'єктів.

Що стосується першого, то зрозуміло, що очікування не є чимось застиглим, вони можуть змінюватися з часом, відповідно до змін соціальних умов та ситуацій. Водночас така мінливість не має бути занадто частою і занадто значною, оскільки це негативно позначатиметься на індивідуальній та колективній життєдіяльності, яка потребує певної тяглості та стабільності. І тут вочевидь найбільш стійким є очікування-віра. Адже за відсутності потреби в раціональних обґрунтуваннях на них зазвичай погано діють заперечення та спростування, якими б достовірними та очевидними вони не були. Нерідко люди, які вірять в певну людину чи організацію, ігнорують інформацію, яка цій вірі суперечить. Найменш стійкими видаються очікування-сподівання; оскільки їхня обґрунтованість є дуже слабкою, а надія часто поєднується із сумнівами, носії таких очікувань будуть швидко реагувати на навіть незначні зміни соціальних умов, на появу навіть обмежених сумнівів в попередніх оцінках, і на суперечливу інформацію. Тож такі очікування можуть змінюватися часто, і нерідкі циклічні коливання між різними очікуваннями – від песимістичних до оптимістичних і знову до песимістичних). Натомість очікування-розрахунки щодо стійкості будуть знаходитися десь між зазначеними полюсами; їх стійкість забезпечується обґрунтованістю, а можливі зміни – зміною вихідних даних (але у випадку достатньої попередньої обґрунтованості такі зміни не будуть занадто сильними).

Що стосується наслідків несправдження очікувань, то найбільші проблеми з його сприйняттям виникатиме у носіїв очікувань-сподівань. Надії та сподівання часто поєднуються зі значним емоційним забарвленням, тож їхнє несправдження більш ймовірно вестиме за собою розчарування, розпач, депресію. З цього погляду втрата очікування-віри впливатиме на психічне та й фізичне самопочуття її носіїв значно сильніше, але з огляду на зазначену вище стійкість такого типу очікувань подібні ситуації відбуваються значно рідше, ніж руйнація очікувань-сподівань, і їх поширеність та негативний вплив в масштабах суспільства будуть невеликими. У випадку ж очікувань-розрахунків

емоційна складова є невеликою, при цьому раціонально мислячі суб'єкти заздалегідь зважають на можливість помилки, тож у випадку зіткнення з ними реакція буде скоріше нейтральною, спокійною, або помірною.

Нарешті від типу очікувань будуть залежати дії індивідів, які мотивуються цими очікуваннями. Ті очікування, які базуються на впевненості (більшій чи меншій) у їх справдженні, будуть більше стимулювати їх носіїв до активної діяльності, спрямованої або на сприяння реалізації очікувань (очікування успішного розвитку країни може стимулювати до активної праці для забезпечення цього розвитку), або на підлаштування себе та свого життя під очікувану ситуацію (очікування погіршення економічної ситуації стимулюватиме до додаткових закупівель товарів, зміни професії, виїзду з країни тощо). А ось очікування-сподівання скоріше будуть пов'язані з орієнтаціями на пасивне вичікування.

Висновки. З огляду на характеристики, які притаманні різним розглянутим типам очікувань, найбільш оптимальними з погляду корисності для формування індивідуальних життєвих стратегій та для успішного розвитку суспільства, є саме очікування-розрахунки. Безумовно, подібні очікування піддаються великій кількості викривлень та помилок, але останні в інших типах очікувань складають ще більшу частку. Відповідно бажано, аби держава або громадянське суспільство прагнули розвивати раціональний погляд на світ, опору у формуванні уявлень про майбутнє на розуміння та розрахунок. Необхідно максимально сприяти формуванню здатності критично мислити, вміти протистояти неправдивій інформації (при цьому уникаючи спокуси заміни чужої неправдивої інформації на свою).

Але також варто зважати, що очікування-розрахунки більш притаманні стабільним, чи усталеним часам. В умовах яскраво вираженої кризи, загрози сталому порядку, вони досить легко можуть поступатися очікуванням-сподіванням (як це ми бачили в Україні під час перших років війни). Тобто орієнтація на очікування-розрахунок є більше наслідком суспільних умов, аніж особистими усталеними характеристиками суб'єктів.

До того ж в чистому вигляді всі виділені нами типи очікувань переважно не зустрічаються. Зазвичай має місце певна комбінація різних типів, хоча й з перевагою якогось одного. Ймовірно найбільший ухил до одного з типів є випадку домінування очікування-віри (яка за своєю природою потребує відкидання раціонального обґрунтування), але й до неї може додаватися елемент сподівань. Так само до раціональних розрахунків (внаслідок їхньої обмеженості), будуть додаватися й сподівання, й орієнтація на певні авторитети (але, мабуть, вже у формі не віри, а довіри, як більш м'якої форми покладання на думку інших).

Також варто зважати на пропоновану типологію при реалізації емпіричних досліджень очікувань. Проста фіксація наявних очікувань

суттєво обмежує наше знання та розуміння їх можливого впливу на суспільство, груп та індивідів. Натомість бажано розуміти, який тип очікувань переважає в конкретний час в конкретній сукупності.

Список використаної літератури

1. Єреськова Т. В., Мазурик О. В. Соціальні очікування в умовах суспільних невизначеностей як соціологічний параметр «нових» нерівностей. *Український соціологічний журнал*. 2017. № 1–2. С. 77–81.
2. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія. Херсон : ПАТ «ХМД», 2017. 504 с.
3. Шульга М. Іпостасі феномену очікувань. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 2. С. 28–64.
4. Kunde W., Elsner K., Kiesel A. No anticipation–no action: the role of anticipation in action and perception. *Cogn Process*. 2007. Vol. 8. pp. 71–78. URL: <https://doi.org/10.1007/s10339-007-0162-2>.
5. Poli R. The many aspects of anticipation. *foresight*. 2010. Vol. 12. Iss. 3. pp. 7–17. URL: <http://dx.doi.org/10.1108/14636681011049839>
6. Аксьонова С. Соціальні очікування і установки щодо демографічної поведінки: гендерні відмінності. *Демографічні проблеми та тенденції*. 2011. № 2 (16). С. 52–61.
7. Католик Г. В., Карпенко Є. В. Соціальні очікування мігрантів у час широкомасштабної війни Росії в Україні. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2023. № 1. С. 39–45. URL: <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-1-6>
8. Івашина О. Ф. Проблема раціональності в «основному напрямі» економічної теорії. *Ефективна економіка*. 2014. № 7.
9. Rational expectations and econometric practice. Ed. by R. E. Lucas Jr., Th. J. Sargent. Minneapolis : The University of Minnesota Press, 1981. 367 p.
10. Rethinking expectations: the way forward for macroeconomics. Edited by Roman Frydman and Edmund S. Phelps. Princeton and Oxford : Princeton University Press, 2013. 432 p.
11. Hristova V. Evolution of expectations models in economic thought. *SHS Web of Conferences*. 2023. Vol. 176. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202317604009>
12. Beckert J. Capitalism as a System of Expectations: Toward a Sociological Microfoundation of Political Economy. *Politics & Society*. 2013. Vol. 41. Iss. 3. pp. 323–350.
13. Bidart C. How plans change: Anticipation, interferences and unpredictabilities. *Advances in Life Course Research*. 2019. Vol. 41. pp. 1–8. URL: <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2018.10.007>.
14. Fox J. The Myth of the Rational Market. New York : Harper Collins Publishers. 2009. 416 p.
15. Eichenbaum M. On the limits of rational expectations for policy analysis. *Canadian Journal of Economics*. 2023. Vol. 56, Iss. 4. pp. 1221–1237.
16. Beckert J. Imagined Futures. Fictional Expectations in the Economy. *Theory and Society*. 2013. Vol. 42. pp. 219–240.

17. Pesaran H. *The Limits to Rational Expectations*. Oxford : Basil. Blackwell. 1987. 325 p.

18. Haltiwanger J., Waldman M. Rational Expectations and the Limits of Rationality: An Analysis of Heterogeneity. *The American Economic Review*. 1985. Vol. 75. No. 3. pp. 326–340.

19. Remes, J. Apocalyptic Premeditations. *Journal of Religion and Popular Culture*, 2010. Vol. 22. No. 2. URL: <https://doi.org/10.3138/jrpc.22.2.00>.

20. Топ найпопулярніших «експертів» на ютубі: Світан виривається на лідерські позиції, «хороших росіян» менше не стає. 2025. URL: <https://texty.org.ua/articles/114535/top-najpopulyarnishyh-ekspertiv-na-yutubi-svitan-vyryvayetsya-na-liderski-pozyciyi-horoshyih-rosiyan-menshe-ne-staye/>

Parashchevin M. A. The problem of the validity of personal and mass expectations of the distant future

Expectations of the collective future are an important factor in shaping individuals' perceptions and orientations in the present, and in individuals' planning for the future. One of the key points understands of the basis on which these expectations are formed. In particular, it is important to know to what extent the formed expectations are justified and what justifies them. In terms of the basis for expectations and their validity, two types of expectations can be distinguished: rational and irrational; the latter, in turn, can be divided into two types: hope-based and faith-based. The rational approach to forming ideas about the future involves the use of reliable information, its critical analysis, and the construction of logical conclusions (expectation-calculation). However, such an approach in the case of issues related to distant time and large-scale social processes (expectations about the future of social groups or the country as a whole), is significantly complicated due to the limited information, its possible distortions, and the limited cognitive abilities of different individuals. Therefore, expectations are often formed on other grounds (expectations-hope, expectations-belief).

Expectation-belief is associated with an unequivocal conviction, a belief in the correctness of one's expectations, in the absence of sufficient grounds or any ones. In this case, subjects rely on the opinions of others, the authority of other subjects (which become a source of justification for expectations). Such sources may have a religious basis or be based on the charisma of a certain person. Expectations-hope are the least justified, their grounds are very limited, and they are based on intuition or desires.

These types are hardly found in their pure form; they are obviously intertwined and combined in some way, but at the same time, one of them prevails. It is desirable to understand which type prevails in mass expectations at a particular moment, since different types are differently related to the stability of expectations, the character of reactions to situations of non-fulfilment, and the degree of activity of subjects. Expectations-calculations seem to be the most optimal in terms of usefulness for the formation of individual life strategies and for the successful development of society.

Key words: «global» expectations, expectations' typology, rationality, irrationality, expectation-calculation, expectations-hope, expectations-belief.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 378.4.093.5:331.548:331.108.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.2>

Д. О. ЛОБАНОВ

аспірант кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

БАР'ЄРИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРІВ РОЗВИТКУ КАР'ЄРИ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У контексті організації діяльності центрів розвитку кар'єри закладів вищої освіти в Україні бар'єри розглядаються як чинники, що ускладнюють або гальмують їхній ефективний розвиток та функціонування.

На основі аналізу аналітичних звітів соціологічних досліджень та власного аналізу вебсайтів центрів розвитку кар'єри провідних українських університетів автором виокремлено такі основні бар'єри: інституційні, фінансові, кадрові, інформаційні та організаційні. Ці бар'єри проявляються у недостатній інтеграції центрів розвитку кар'єри в структуру університетів та низькому рівні їхньої автономії; браку фінансування та відсутності грантової підтримки; недостатній кількості кваліфікованих фахівців і значному навантаженні на персонал; недостатній присутності центрів у медіапросторі та відсутності ефективних комунікаційних стратегій; відсутності уніфікованих підходів до діяльності центрів кар'єри та низькому рівні співпраці з роботодавцями.

У статті зроблено висновок, що значний вплив на діяльність центрів розвитку кар'єри мають: відсутність єдиної державної стратегії розвитку кар'єрних центрів, відсутність єдиної національної стратегії розвитку кар'єрного консультування, недостатнє фінансування та брак кадрів. Саме брак фінансування та кадрового забезпечення призводить до інших бар'єрів, зокрема: відсутності ефективних комунікаційних стратегій через вебсторінки або профілі у соціальних мережах та слабкої мережі партнерств з державними та недержавними організаціями, а також бізнесом.

Подолання цих бар'єрів сприятиме покращенню якості профорієнтаційних послуг, підвищенню конкурентоспроможності випускників закладів вищої освіти на ринку праці та зміцненню позицій українських університетів у міжнародних рейтингах. Застосування міжнародного досвіду, розробка стандартів діяльності центрів розвитку кар'єри, залучення додаткового фінансування

та вдосконалення інформаційної стратегії є важливими кроками для підвищення ефективності їхньої роботи.

Ключові слова: *бар'єри, заклади вищої освіти, здобувачі вищої освіти, кар'єра, ринок праці, центр розвитку кар'єри.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах динамічних змін на ринку освітніх послуг і праці центри розвитку кар'єри закладів вищої освіти (ЗВО) відіграють ключову роль не лише в наданні профорієнтаційних послуг, формуванні актуальних кар'єрних компетенцій здобувачів освіти та розширенні можливостей їхнього працевлаштування, а й у налагодженні співпраці між університетами, зміцненні партнерських відносин між стейкхолдерами та роботодавцями.

Дослідження бар'єрів у функціонуванні центрів розвитку кар'єри є важливим не лише для розробки ефективних механізмів працевлаштування здобувачів вищої освіти, а й для підвищення репутації закладів вищої освіти та їхніх позицій у національних та світових рейтингах. Зокрема, у міжнародному рейтингу QS Graduate Employability Rankings оцінюються такі критерії: академічна репутація, репутація серед роботодавців, співвідношення викладачів до студентів, кількість цитувань на одного викладача, частка міжнародних викладачів та студентів, міжнародна дослідницька мережа, працевлаштування випускників і сталий розвиток. Рейтинг 2025 року став найбільшим за всю історію, охопивши понад 1500 університетів світу. Відповідно до QS World University Rankings 2025, одинадцять українських університетів увійшли до переліку найкращих у світі. Серед них – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, який посів позицію 741–750 у глобальному масштабі, зберігши 2-ге місце серед українських університетів. Лідером серед українських закладів вищої освіти залишається Київський національний університет імені Тараса Шевченка [9].

Національні рейтинги також відіграють важливу роль у визначенні якості освітніх закладів. Наприклад, «Топ-200 Україна» – щорічний академічний рейтинг українських ЗВО, розроблений Центром міжнародних проєктів «Євроосвіта» у співпраці з міжнародною групою експертів IREG Observatory on Academic Ranking and Excellence. Оцінювання проводиться за такими критеріями, як: академічна та науково-видавнича діяльність, оцінка науково-дослідницьких досягнень через порівняння вебсайтів університетів, відповідність Цілям сталого розвитку ООН та оцінювання впливу університетів на суспільство у таких сферах, як дослідження, інформаційно-просвітницька робота, управління та навчання. У 2024 році рейтинг «Топ-200 Україна» охопив 235 закладів вищої освіти. Відповідно до його результатів, до п'ятірки лідерів входять Київський політехнічний інститут, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, НУ «Львівська політехніка», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна та Сумський державний університет [5].

Порівняльний аналіз національного та міжнародного рейтингів свідчить, що до QS World University Rankings входять ті українські університети, які займають лідируючі позиції й у національних рейтингах. Це підтверджує об'єктивність оцінювання якості українських ЗВО, хоча критерії оцінювання національного та міжнародного рейтингу дещо відрізняються.

Попри високі рейтингові позиції провідних українських університетів, в умовах воєнного стану вони стикаються з численними викликами. Не є винятком і центри розвитку кар'єри, які також зазнають впливу кризових умов. Вважаємо, що усунення бар'єрів у діяльності центрів розвитку кар'єри сприятиме підвищенню ефективності їхньої роботи, покращенню кар'єрних перспектив здобувачів вищої освіти та покращення позицій українських університетів у міжнародних освітніх рейтингах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бар'єри в організації діяльності центрів розвитку кар'єри в закладах вищої освіти України, а також специфіку надання профорієнтаційних послуг досліджували такі українські науковці та практики, як А. Голотенко, Т. Деркач, І. Засць, О. Ігнатович, М. Мелько, М. Саприкіна, Л. Сліпчишин, Г. Татаурова-Осика, А. Шевенко, Т. Шушкевич та інші. Водночас на сьогодні відсутні наукові публікації, присвячені комплексному дослідженню бар'єрів, що виникають в організації діяльності центрів розвитку кар'єри закладів вищої освіти в Україні, зокрема в умовах війни.

Мета статті – схарактеризувати бар'єри, що виникають в організації діяльності центрів розвитку кар'єри закладів вищої освіти в Україні, та визначити їх вплив на ефективність роботи цих центрів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «бар'єр» походить від французького *barrière*, що означає «перешкода» [1]. У контексті організації діяльності центрів розвитку кар'єри закладів вищої освіти в Україні бар'єри розглядаються як чинники, що ускладнюють або гальмують їхній ефективний розвиток та функціонування. Ці бар'єри можуть бути як внутрішніми, пов'язаними з організаційною структурою та ресурсами ЗВО, так і зовнішніми, зумовленими взаємодією з ринком праці та суспільними очікуваннями. Наразі одним із найвагоміших зовнішніх бар'єрів є війна та її вплив на функціонування всіх ЗВО та їхніх структурних підрозділів. Станом на початок 2023 року в Україні функціонувало 332 заклади вищої освіти. Унаслідок бойових дій і ракетних обстрілів 69 ЗВО зазнали ушкоджень або повного руйнування. Загалом у регіональному розрізі пошкодження торкнулися ЗВО у 16 регіонах країни, проте найбільше постраждали ЗВО в Харківській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій і Миколаївській областях. Станом на 1 липня 2023 року із зон активних бойових дій та прифронтових територій було переміщено 29 ЗВО до «відносно безпечних» регіонів країни. У більшості випадків переміщені університети розміщувалися

на базі споріднених за галузями освіти ЗВО або в інших закладах освіти [4]. За таких умов центри розвитку кар'єри українських університетів змушені адаптувати свою діяльність, зокрема шляхом розширення онлайн-формату роботи, пошуку альтернативних джерел фінансування та посилення співпраці з роботодавцями й стейкхолдерами для ефективної роботи у складних соціально-економічних умовах.

На основі аналізу аналітичних звітів соціологічних досліджень та власного аналізу вебсайтів центрів розвитку кар'єри провідних українських університетів автору статті вдалося виокремити бар'єри, що виникають у їхній діяльності. Зокрема, це інституційні, фінансові, кадрові, інформаційні та організаційні. Розглянемо їх детальніше.

Інституційні бар'єри є одним із ключових чинників, що ускладнюють ефективну діяльність центрів розвитку кар'єри у закладах вищої освіти. Зокрема, недостатня інтеграція цих центрів у структуру університету та низький рівень їхньої автономії негативно впливають на реалізацію основних завдань. У багатьох університетах центри розвитку кар'єри не мають статусу окремих структурних підрозділів, а підпорядковуються навчальним або адміністративним відділам. Це зумовлює дублювання функцій з іншими структурами, що, своєю чергою, розмиває основну місію центрів розвитку кар'єри – сприяння здобувачам освіти у формуванні та реалізації їхнього професійного шляху. З метою подолання цього бар'єру, підвищення ефективності діяльності центрів розвитку кар'єри та забезпечення їхньої автономії було адаптовано «Інструментарій для центрів розвитку кар'єри України», створений на основі марокканського інструментарію для центрів розвитку кар'єри у межах проєкту USAID «Економічна підтримка України». Протягом 2022–2023 років до пілотування цього інструментарію долучилися Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Державний університет економіки і технологій, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, Маріупольський державний університет, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, Херсонський державний аграрно-економічний університет та інші заклади вищої освіти [3]. Запровадження цього інструментарію допомогло університетам підготувати, запустити та забезпечити ефективне функціонування центрів розвитку кар'єри, що сприяє їхній кращій інтеграції у структуру закладів вищої освіти та підвищенню рівня автономії.

Кадрові бар'єри у діяльності центрів розвитку кар'єри проявляються через недостатню кількість кваліфікованих фахівців і значне навантаження на персонал. За результатами опитування керівників центрів розвитку кар'єри, у більшості таких центрів працює від 3 до 7 осіб. На одного працівника припадає 729 здобувачів освіти, що свідчить про значне навантаження. Проте у великих університетах цей показник сягає 12 500 здобувачів на одного працівника. Важливо

зазначити, що лише для 21,7% співробітників кар'єрний центр є основним місцем роботи, тоді як 58,3% працюють за сумісництвом [2]. Поєднання обов'язків у центрі розвитку кар'єри з іншими видами діяльності та надмірне навантаження значно ускладнюють ефективну роботу цих структур. Крім того, в Україні наразі відсутні єдині стандарти роботи центрів розвитку кар'єри. В університетах немає уніфікованих підходів до організації їхньої діяльності, що створює труднощі в оцінці ефективності роботи таких центрів. Зокрема, бракує чітких ключових показників ефективності (KPI), які б дозволяли аналізувати результати діяльності центрів, наприклад, кількість здобувачів освіти та випускників, які успішно працевлаштувалися за сприяння кар'єрних центрів.

Інституційні та кадрові проблеми центрів розвитку кар'єри часто зумовлені фінансовими обмеженнями, зокрема нестачею фінансування, відсутністю грантової підтримки та недостатнім матеріально-технічним забезпеченням. За результатами опитування керівників центрів розвитку кар'єри, 71,4% респондентів вказали на потребу в матеріально-технічній допомозі, а 66% зазначили, що їхнім центрам необхідна фінансова підтримка. У 2023 році середній бюджет центрів розвитку кар'єри, що функціонують у закладах вищої освіти, становив близько 88 тис. грн. Водночас 90% опитаних зазначили, що їхні центри не мають окремого бюджету. Попри такі фінансові обмеження, 94,2% керівників центрів розвитку кар'єри повідомили, що протягом останніх трьох років не залучали додаткових коштів чи інших ресурсів від міжнародних донорів і грантових програм [2]. Це свідчить про необхідність розроблення стратегій з активного залучення додаткового фінансування, зокрема через міжнародну грантову підтримку.

Наступним бар'єром у розвитку центрів кар'єри є їхнє недостатнє позиціонування в інформаційному просторі. Інформаційні бар'єри включають відсутність ефективних комунікаційних стратегій, спрямованих на популяризацію послуг центру. Деякі ЗВО взагалі не мають окремих вебсторінок або профілів у соціальних мережах. Крім того, оновлення контенту відбувається нерегулярно, що призводить до застарілої або недостатньо корисної інформації для здобувачів освіти та роботодавців. За результатами проведеного контент-аналізу можна відзначити нестачу інтерактивного контенту, зокрема відеоінтерв'ю з випускниками, реальних кейсів успішного працевлаштування та практичних порад. Лише окремі університети, наприклад, Український католицький університет та Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, активно публікують історії успіху своїх випускників. Водночас більшість ЗВО ігнорують цей важливий аспект діяльності, що суттєво знижує їхню привабливість для здобувачів освіти та роботодавців.

Ще однією суттєвою проблемою є відсутність регулярних публікацій вакансій та пропозицій щодо стажувань, в тому числі й міжнародних.

У багатьох університетах вакансії та стажування оновлюються нерегулярно або взагалі відсутні на сайтах і вебсторінках. Водночас університети, які мають ефективно функціонуючі кар'єрні центри, такі як Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського, Львівська політехніка та Український католицький університет, демонструють системну взаємодію з роботодавцями, що сприяє швидшому працевлаштуванню здобувачів вищої освіти.

Однією з ключових проблем є також відсутність стратегічного плану роботи, річного плану діяльності та, відповідно, річних звітів, інфографіки, презентацій і аналітичних досліджень щодо результативності роботи центрів розвитку кар'єри. Це значно ускладнює оцінку їхнього впливу на працевлаштування здобувачів освіти та випускників. Через це університети не можуть оцінити ефективність своїх кар'єрних служб і використовувати ці дані для вдосконалення освітніх програм та послуг із працевлаштування.

Ще одним із бар'єрів у діяльності центрів розвитку кар'єри є низька залученість роботодавців і слабка мережа партнерств. Більшість взаємодій між центром розвитку кар'єри та роботодавцями обмежується разовими заходами, які мають переважно ознайомчий або презентаційний характер. Зокрема, це такі заходи, як: ярмарки вакансій, на яких компанії представляють свої вакансії, проте часто без подальшого реального працевлаштування студентів; гостьові лекції та майстер-класи, які є корисними, але не системними ініціативами та здебільшого спрямовані на загальне ознайомлення студентів із певною галуззю; одноразові стажування або практики, що зазвичай тривають лише кілька тижнів і не гарантують подальшого працевлаштування чи професійного розвитку студента в компанії. Через такий формат взаємодії здобувачі освіти не отримують можливості зануритися в робочі процеси компанії, здобути реальний практичний досвід і закріпитися на певних позиціях. Вважаємо, що у цьому напрямку роботи центрів розвитку кар'єри є дві основні проблеми – це брак спільних освітніх програм між університетами та роботодавцями та низький рівень розвитку дуальної освіти в українських університетах. Досвід європейських країн демонструє, що дуальна освіта є ефективним інструментом підготовки висококваліфікованих кадрів, оскільки забезпечує оптимальний баланс між теоретичним навчанням і практичною підготовкою [8]. Інтеграція дуальної освіти в Україні сприятиме скороченню розриву між освітою та ринком праці, підвищенню конкурентоспроможності випускників і забезпеченню сталого економічного розвитку.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз є однією зі спроб визначити бар'єри, що виникають в організації діяльності центрів розвитку кар'єри закладів вищої освіти в Україні, і, звісно не є вичерпним. За результатами дослідження можна підсумувати, що значний вплив на діяльність центрів розвитку кар'єри мають: відсутність єдиної державної стратегії розвитку кар'єрних центрів; відсутність єдиної

національної стратегії розвитку кар'єрного консультування, подібної до тієї, що діє в європейських країнах; недостатнє фінансування, оскільки кошти спрямовуються переважно на загальноосвітній процес, а не на кар'єрний розвиток здобувачів освіти. Окремою проблемою є відсутність цільових програм фінансування центрів розвитку кар'єри, що зумовлює їхню слабку матеріально-технічну базу та нестачу кваліфікованих фахівців. Саме брак фінансування та кадрового забезпечення призводить до інших бар'єрів, зокрема: відсутності ефективних комунікаційних стратегій через вебсторінки або профілі у соціальних мережах та слабкої мережі партнерств з державними та недержавними організаціями, а також бізнесом.

Подолання цих бар'єрів вимагає комплексного підходу, що передбачає посилення нормативного регулювання, забезпечення фінансової підтримки, розвитку партнерств між університетами та роботодавцями, впровадження ефективних освітніх програм й дуальної освіти та підвищення рівня обізнаності здобувачів про можливості професійного зростання. Одним із перспективних напрямів подальших досліджень може стати аналіз ролі цифрових технологій та штучного інтелекту в діяльності центрів розвитку кар'єри провідних університетів України.

Список використаної літератури

1. Бар'єр. *Slovnuk.ua портал української мови та культури*. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=%D0%B1%D0%B0%D1%80%27%D1%94%D1%80> (дата звернення: 02.03.2025).
2. Діяльність Центру розвитку кар'єри в умовах війни: аналітична записка. URL: https://era-ukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/2.2.5_Diialnist-TSRK-v-umovakh-viyny.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
3. Інструментарій центру розвитку кар'єри. Відкриття, запуск і розвиток Центру розвитку кар'єри : загальний посібник, 2023. 198 с.
4. Освіта і наука України в умовах воєнного стану: виклики, розвиток, повсякденні перспективи: інформаційно-аналітичний збірник. Київ, 2023. 64 с.
5. Рейтингова таблиця вищих навчальних закладів «Топ-200 Україна» за 2024 рік. *Євро Освіта*. URL: <https://euroosvita.net/index.php/?category=49&id=8251> (дата звернення: 18.03.2025).
6. Сліпчишин Л., Мелько М. Роль центрів професійної кар'єри в особистісному і професійному становленні майбутніх фахівців. *Нові технології навчання*. 2024. № 98. С. 211–217. <https://doi.org/10.52256/2710-3560.98.2024.98.26>.
7. Центри кар'єри закладів освіти: виклики та перспективи розвитку в умовах війни: аналітичний звіт за результатами дослідження. Київ, 2023. URL: <https://careerhub.in.ua/wp-content/uploads/research-of-career-centres-at-educational-institutions.pdf> (дата звернення: 09.03.2025).
8. Kulalaieva, N., & Leu, S. (2019). Dual education as a tool for assurance the education of sustainable development. *International Journal of Pedagogy Innovation and New Technologies*, 5(1), 104–115. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.6847>.

9. QS World University Rankings 2025: Top global universities, 2025. URL: <https://www.topuniversities.com/world-university-rankings> (дата звернення: 12.03.2025).

Lobanov D. O. Barriers in the organization of career development centers in higher education institutions in Ukraine

In the context of organizing the activities of career development centers of higher education institutions in Ukraine, barriers are considered as factors that complicate or inhibit their effective development and functioning.

Based on the analysis of analytical reports of sociological research and his own analysis of the websites of career development centers of leading Ukrainian universities, the author identified the following main barriers: institutional, financial, personnel, informational and organizational. These barriers are manifested in the insufficient integration of career development centers into the structure of universities and the low level of their autonomy; lack of funding and lack of grant support; insufficient number of qualified specialists and significant workload on personnel; insufficient presence of centers in the media space and lack of effective communication strategies; lack of unified approaches to the activities of career centers and low level of cooperation with employers.

The article concludes that the following factors significantly affect the activities of career development centers: the lack of a unified state strategy for the development of career centers, the lack of a unified national strategy for the development of career counseling, insufficient funding and a lack of staff. It is the lack of funding and staffing that leads to other barriers, in particular: the lack of effective communication strategies through websites or profiles on social networks and a weak network of partnerships with state and non-state organizations, as well as business.

Overcoming these barriers will contribute to improving the quality of career guidance services, increasing the competitiveness of higher education graduates in the labor market, and strengthening the positions of Ukrainian universities in international rankings. Applying international experience, developing standards for the activities of career development centers, attracting additional funding, and improving the information strategy are important steps to increase the effectiveness of their work.

Key words: barriers, higher education institutions, higher education students, career, labor market, career development center.

УДК 316.774:004.8:37.01

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.3>

Н. О. НІКОН

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Національний університет «Одеська політехніка»

Ю. В. ТОДОРЦЕВА

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Національний університет «Одеська політехніка»

ІНТЕГРАЦІЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС У КОНТЕКСТІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Формування інформаційного суспільства призвело до трансформації всіх сфер людської діяльності, зокрема освітньої та наукової. Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) та використання його в освітньому процесі відкриває нові можливості для автоматизації завдань, персоналізації навчання, аналізу великих обсягів інформації та підвищення ефективності освітнього процесу. Водночас його активне використання здобувачами в навчанні вимагає від системи освіти інтеграцію ШІ в освітній процес.

У статті досліджується рівень інтегрованості технологій ШІ в освітній процес за оцінками здобувачів закладів вищої освіти (ЗВО). Проаналізовано рівень інформованості здобувачів стосовно технологій ШІ, їх обізнаність із можливостями цих технологій, а також визначено найпоширеніші платформи та сервіси, які використовуються в освітньому середовищі. Проведено аналіз частоти використання технологій ШІ серед здобувачів освіти, що дозволило виявити залежність між активністю застосування цих технологій і обраного напрямку навчання. Встановлено, що найбільш активно технології ШІ використовуються здобувачами, які вивчають суспільні, гуманітарні та комп'ютерні науки, тоді як у технічних спеціальностях рівень інтеграції є менш вираженим. Визначено основні причини застосування ШІ в освітньому процесі, серед яких: спрощення виконання рутинних завдань, швидкий пошук і структуризація інформації, аналіз текстів, розпізнавання мови та використання генеративних технологій для створення навчальних матеріалів. Результати дослідження підтверджують, що ШІ є важливим інструментом сучасного навчального процесу, який потребує подальшої інтеграції в освітні програми та методичні розробки. Визначено перспективи подальших розвідок, зокрема рекомендації щодо його безпечного застосування, виявлення потреб у навчанні суб'єктів освіти для ефективного використання технологій ШІ та оцінці готовності освітян до інтеграції технологій ШІ в освітні програми.

Ключові слова: інформаційне суспільство, штучний інтелект, освітній процес, заклади вищої освіти, інтеграція технологій, ефективність навчання, напрям навчання.

Постановка проблеми. Інтенсивне впровадження та активне використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює інформаційну трансформацію суспільства в цілому. За У. Мартіном, структурні зміни в інформаційному суспільстві охоплюють економіку, державне управління, культуру, ринок праці та соціальну сферу [1]. Інформаційним суспільством вважається суспільство, в якому значна частина людської діяльності ґрунтується на використанні інформаційних технологій та технологій зв'язку в усіх сферах життєдіяльності, зокрема, науковій та освітній. Відповідно до даного визначення сучасне українське суспільство можна охарактеризувати як інформаційне або, за визначенням Д. Белла, «інформаційно-орієнтованим», де знання і інформація стають важливішими за фізичну працю [2]. У такому суспільстві центральним ресурсом стає знання та інформація (Е. Тоффлер) [3], а технології – рушійною силою прогресу.

Технологічні зміни, такі як поява соціальних мереж, хмарних технологій, мобільного інтернету та штучного інтелекту посилили значення інформації та даних, вплинули на формат роботи, соціальну взаємодію, призвели до трансформації освіти, зумовивши новий виток розвитку інформаційного суспільства. Оскільки, освіта є однією із підсистем інформаційного суспільства і постає як стратегічна складова розвитку особистості та суспільства, тож відповідно виникла потреба у нових формах навчання: онлайн-освіта, дистанційні курси, самостійне навчання через відкриті ресурси, впровадження інноваційних рішень і технологій, серед яких особливе місце посідає штучний інтелект. Саме інтеграція технології штучного інтелекту в освіту стає відповіддю на запити часу, спрямованою на формування компетентного, орієнтованого на критичне мислення й технологічно підготовленого громадянина інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інтегрованості технологій штучного інтелекту в освітній процес, зокрема, дослідження впливу цифрових технологій на освітній процес у контексті інформаційного суспільства, є надзвичайно актуальною сьогодні і все більше привертає увагу українських та закордонних науковців. Одними з найвидатніших є Д. Белл, який визначив, що в сучасному суспільстві знання та інформація стають ключовими ресурсами, а освіта – центральним механізмом соціальної диференціації [4]. Е. Тоффлер акцентував увагу на тому, що контроль над знанням і доступом до інформації стає вирішальним фактором влади в новому суспільстві. Він вважав, що традиційна модель освіти вичерпала себе, і необхідно впроваджувати інноваційні підходи, які відповідають вимогам інформаційного суспільства [3].

Серед сучасних закордонних дослідників увагу привертають роботи Ніка Бострома [5], Кая-Фу Лі [6] та інших, в їх роботах аналізується трансформаційний вплив штучного інтелекту на суспільство, зокрема на освіту.

Українські вчені визначають основні напрями досліджень як цифровізацію освіти, правове регулювання впровадження ШІ, персоналізацію навчання, використання систем генеративного штучного інтелекту, а також трансформацію освітнього середовища. Зокрема, О. Гриценчук досліджує досвід України та інших країн щодо застосування ШІ в освіті, виокремлюючи переваги та ризики генеративних систем [7]. Л. Ілійчук аналізує сутність поняття «ШІ», теоретичні основи та потенціал технологій у покращенні якості освіти [8]. Р. Гуревич, Л. Коношевський, О. Коношевський, А. Воевода, С. Люльчак акцентують увагу на перспективах використання ШІ у вищій освіті, зокрема в контексті трансформації системи управління ЗВО, наголошують на тому, що розвиток освіти неможливий без тісної інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій та інтелектуальних систем [9]. О. Куклін, І. Іванова, Т. Боровик впроваджують концепцію «траєкторії інтеграції ШІ», розробляють дидактичні моделі, моделі дифузії інновацій та механізми практичного застосування ШІ в освітньому середовищі [10]. А. Кім, Г. Алексєєва, В. Хоменко, О. Несторенко, О. Матвійчук-Юдіна досліджують вплив ШІ на якість онлайн-навчання та доступність ресурсів, підкреслюючи переваги та обмеженість використання ШІ для різних категорій студентів та викладачів [11].

Таким чином, дослідження вчених підкреслюють важливість інтеграції технологій ШІ в освітній процес як засобу адаптації до вимог інформаційного суспільства, де знання та інформація є основними ресурсами, а освіта – ключовим фактором соціального розвитку. Сучасна західна наука дедалі більше розглядає штучний інтелект як каталізатор змін в освіті в умовах інформаційного суспільства. Вітчизняні дослідження зосереджені на формуванні концептуальних та практичних основ впровадження штучного інтелекту в освіту. Дослідження засвідчують значний потенціал ШІ у підвищенні якості навчання, створенні інклюзивного середовища та трансформації традиційних підходів до освіти. Втім, не дивлячись на висвітлення даної проблематики, питання інтегрованості технологій штучного інтелекту в освітній процес є досі недостатньо розкритими. Отже, *проблемна ситуація* дослідження полягає в існуванні протиріччя між зростаючою популярністю ШІ серед здобувачів освіти та потребою у регулюванні його інтеграції в освітній процес.

Мета статті – проаналізувати рівень інтегрованості технологій штучного інтелекту в освітній процес за оцінками здобувачів ЗВО.

Для збору первинних даних було проведено онлайн-анкетування. Вибіркова сукупність становила 245 осіб – здобувачів бакалаврату та магістратури Національного університету «Одеська політехніка»,

що було визначено при генеральній сукупності у 6618 осіб [12]. Статистична похибка вибірки складає $\pm 5\%$. Дослідження тривало у період з травня по червень 2024 року. Аналіз зібраних даних здійснювався із використанням програмного забезпечення SPSS, що дозволило провести статистичну обробку отриманих результатів.

Виклад основного матеріалу. За результатами проведеного дослідження всі опитані здобувачі (100,0%) обізнані, що таке технології ІІІ та мають про них гарне та базове уявлення. Здобувачі оцінюючи свої знання про можливості ІІІ визначили, що мають дуже добрі знання (22,6%), достатні знання (60,0%), слабкі знання (16,1%), відсутні знання про можливості ІІІ (1,3%). Отже, переважна більшість респондентів впевнено володіють знаннями про можливості ІІІ. Використання додатків або платформ на основі ІІІ в освітньому процесі є поширеним серед здобувачів, всі 100,0% визнали, що використовували такі технології.

Серед найпопулярніших інструментів ІІІ є чат-боти, системи перевірки тексту та інструменти для створення презентацій, генерації зображень та відео, розподіл відповідей представлено на рис. 1.

Популярність даних інструментів пояснюється їхньою доступністю та практичною користю, найчастіше згадують ChatGPT, Genmo, Copilot, Canva тощо.

Оскільки всі здобувачі зазначили, що користуються технологіями ІІІ, то було вирішено прослідкувати частоту їх використання, за оцінками самих здобувачів кожен день їх використовує 30,7%; раз на тиждень – 12,2%; декілька разів на тиждень – 31,4%; декілька разів на місяць – 14,7%; менше разу на місяць – 11,0%. Дані результати стали підґрунтям для перевірки припущення про залежність частоти використання технологій ІІІ від обраного напрямку навчання (рис. 2).

Розподіл відповідей демонструє, що найбільша частка здобувачів, які найактивніше використовують ІІІ припадає на тих, хто навчається

Рис. 1. Популярність інструментів ІІІ за оцінками здобувачів (%)

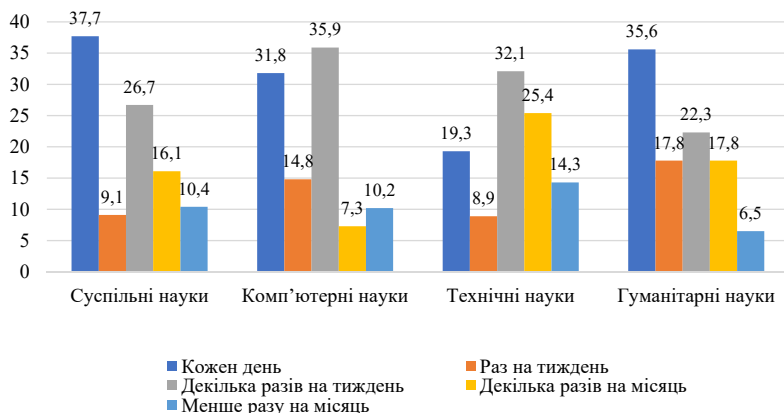

Рис. 2. Частота використання технологій III в залежності від напрямку навчання (%)

за суспільним (37,7%) та гуманітарним (35,6%) напрямками, що пов'язано з використанням автоматичних перекладів, розпізнавання мови, аналізу текстів, автоматизованою обробкою інформації та застосуванням чат-ботів. Здобувачі, які вивчають комп'ютерні науки мають стабільно високий рівень використання III, як у щоденній (31,8%) так і тижневих (35,9%) практиках. Здобувачі технічного напрямку навчання менше використовують III в цілому та на регулярній основі (19,3%) зокрема, тобто вони на відміну від попередніх, мають періодичну потребу в цих технологіях у процесі навчання. Виявлена тенденція свідчить про зростання ролі III в освіті, однак рівень його впровадження залежить від специфіки напрямку навчання.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що технології III активно інтегруються і є невід'ємною частиною освітнього процесу, мають високий попит серед більшості здобувачів ЗВО та використовуються ними у навчальній діяльності на регулярній основі, що підтверджує їхню важливість. Використання технологій III в навчальному процесі обумовлено потребою у їх допомозі при виконанні освітніх завдань, таких як пошук інформації, написання та обробка текстів, створення презентацій та завдань із візуальними елементами тощо. Вибір інструментів III пов'язаний з особистими вподобаннями здобувачів та їх обізнаністю щодо можливостей цих інструментів. Водночас, оцінки здобувачів вказують не тільки на переваги, а й на потенційні загрози таких технологій.

Отже, отримані дані вказують на стабільну та широку інтеграцію технологій III в освітній процес. Подальше дослідження рівня

інтегрованості ШІ в освіту дозволить сформувати рекомендації щодо його ефективного та безпечного застосування. Також *перспектива подальших розвідок* може полягати в дослідженні потреб у навчанні здобувачів та викладачів для ефективного використання технологій ШІ та оцінці готовності освітян до інтеграції технологій ШІ в освітні програми.

Список використаної літератури

1. Martin W. Information Society. Mohanlal Sukhadia University. URL: https://www.mlsu.ac.in/econtents/433_Unit-13%20INFORMATION%20SOCIETY.pdf (дата звернення: 17.04.2025)
2. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books, 1973. 507 p.
3. Toffler A. Previews and premises. Toronto: William Morrow & Co; First Edition, 1983. 230 p.
4. Brint S. The Post-Industrial University as We Know It: Daniel Bell's Vision, Today's Realities. 28 p. URL: higher-ed2000.ucr.edu (дата звернення: 17.04.2025)
5. Бостром Н. Суперінтелект. Стратегії і безпеки розвитку розумних машин / переклади з англійської А. Ящук, А. Яшук. К.: «Наш Формат», 2020. 408 с.
6. Кай-Фу Лі. Наддержави штучного інтелекту. Китай, Кремнієва долина і новий світовий лад / переклав з англійської В. Пунько. К.: BookChef, 2020. 240 с.
7. Гриценчук О. Використання штучного інтелекту в освіті: тенденції та перспективи в Україні та за кордоном. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «НЕПРЕРИВНА ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА ХХІ СТОЛІТТЯ»*. 2024. Випуск 10. С. 152–161. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743864/1/123-Article%20Text-371-1-10-20241129%203.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.02.2025)
8. Ілійчук Л. Вплив штучного інтелекту на якість освіти: можливості, виклики та загрози. *Науково-педагогічні студії*. 2024. Випуск 8. С. 232–248. URL: <https://dnrb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/144> (дата звернення: 11.02.2025)
9. Гуревич Р., Коношевський Л., Коношевський О., Воевода А., Люльчак С. Інтеграція штучного інтелекту в сферу освіти: проблеми, виклики, загрози, перспективи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2024. № 72. С. 171–186. URL: <https://vspu.net/sit/index.php/sit/article/view/5647/5075> (дата звернення: 11.02.2025)
10. Куклін О., Іванова І., Боровик Т. Моделювання інтеграції штучного інтелекту в освітнє середовище. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2024. Том 103. № 5. С. 207–232. URL: https://www.researchgate.net/publication/385403908_MODELUVANNA_INTEGRACII_STUCNOGO_INTELEKTU_V_OSVITNE_SEREDOVISEMODELLING_ARTIFICIAL_INTELLIGENCE_INTEGRATION_INTO_EDUCATIONAL_ENVIRONMENT (дата звернення: 11.02.2025)
11. Кім А., Алексєєва Г., Хоменко В., Несторенко О., Матвійчук-Юдіна О. Інтеграція штучного інтелекту в процес онлайн-навчання. *Молодь і ринок*. 2023. № 10(218). С. 32–37. URL: <https://dspace.bdpn.org.ua/server/api/core/bitstreams/3d5bd523-24c5-4da3-bd1a-19546146e428/content> (дата звернення: 11.02.2025)

12. Фактична кількість осіб, які навчаються в університеті. Довідка про університет НУОП. URL: <https://op.edu.ua/about/reference> (дата звернення: 11.02.2025)

Nikon N. O., Todortseva Yu. V. Integration of artificial intelligence technologies in the educational process in the context of the information society

The formation of the information society has led to the transformation of all spheres of human activity, including education and science. The rapid development of artificial intelligence (AI) technologies and its use in the educational process opens up new opportunities for automating tasks, personalizing learning, analyzing large amounts of information, and improving the efficiency of the educational process. At the same time, its active use by students requires the education system to integrate AI into the educational process.

The article examines the level of integration of AI technologies into the educational process according to the students of higher education institutions (HEIs). The level of students' awareness of AI technologies, their familiarity with the capabilities of these technologies, and the most common platforms and services used in the educational environment are analyzed. An analysis of the frequency of use of AI technologies among students was carried out, which revealed a correlation between the activity of using these technologies and the chosen field of study. It has been found that AI technologies are most actively used by students studying social sciences, humanities and computer science, while in technical specialties the level of integration is less pronounced. The main reasons for the use of AI in the educational process are identified, including: simplification of routine tasks, quick search and structuring of information, text analysis, speech recognition, and the use of generative technologies to create educational materials. The results of the study confirm that AI is an important tool in the modern educational process that requires further integration into educational programs and methodological developments. Prospects for further research are proposed, in particular, the development of recommendations for its safe use, identification of training needs of educational entities for the effective use of AI technologies and assessment of the readiness of educators to integrate AI technologies into educational programs.

Key words: information society, artificial intelligence, educational process, higher education institutions, technology integration, learning effectiveness, field of study.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 316

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.4>

Л. В. БАРЗЕНКОВА-МЯСНІКОВА

кандидат соціологічних наук

Ф. С. ХРУСТАЛЬОВ

кандидат соціологічних наук, доцент

Класичний приватний університет

РОЛЬ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО КАПІТАЛУ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ У ПОЛЬЩІ (НА ПРИКЛАДІ М. ТОРУНЬ)

Стаття присвячена аналізу соціокультурного капіталу українських біженців у польському місті Торунь. Зазначено, що інтеграція українських військових мігрантів в польське соціальне середовище є багатограним і динамічним процесом, який залежить від взаємодії багатьох факторів.

На прикладах демонструється, як саме складові соціокультурного капіталу біженців діють в конкретному соціумі міста Торунь.

По-перше, соціальні мережі відіграють вирішальну роль у створенні середовища підтримки для біженців. Через такі платформи, як група «Українці в Торуні», люди отримують доступ до життєво важливої інформації, допомоги та контактів. Цей елемент соціокультурного капіталу допомагає адаптуватися до нових умов і знижує рівень стресу.

По-друге, доступ до ресурсів і підтримки значно полегшує інтеграцію, але водночас виявляє нерівності у можливостях. Перевантажені соціальні системи, обмежена кількість житла та недостатня координація зусиль залишаються головними викликами для міста.

По-третє, довіра й взаємодія між біженцями та місцевими жителями є ключовими аспектами успішної інтеграції. Проте існують випадки упередженого ставлення та труднощі в спілкуванні, які вимагають подальшої роботи для зміцнення міжкультурного діалогу.

По-четверте, самоорганізація біженців демонструє їхню здатність вирішувати спільні проблеми й зберігати культурну ідентичність. Водночас недоліки в координації зусиль підкреслюють потребу в єдиній структурі для підтримки таких ініціатив.

Нарешті, культурна адаптація відбувається через мову, взаємне збагачення традицій та участь у місцевих заходах. Однак відчуття ізоляції й упередження залишаються бар'єрами на цьому шляху.

Робиться висновок, що попри труднощі, досвід українських біженців у Торуні є прикладом того, як соціокультурний капітал може сприяти створенню гармонійного багатокультурного середовища. Місцеві ініціативи, підтримка громади та активність самих біженців є важливими кроками на шляху до успішної інтеграції.

Ключові слова: українські біженці, Польща, місто Торунь, соціокультурний капітал, культурна адаптація, самоорганізація біженців, соціальні мережі.

Постановка проблеми. З початку повномасштабної війни в Україні у 2022 році мільйони громадян України були змушені покинути свої домівки та шукати притулку в інших країнах. Польща, як найближчий сусід, прийняла значну кількість біженців, надаючи їм підтримку на різних рівнях. Місто Торунь стало однією з точок розміщення біженців. За останніми даними на 2025 рік, у Торуні проживає понад 10 тисяч біженців з України, що становить близько 3% від загального населення міста. Основна хвиля прибуття припала на 2022–2023 роки, проте у 2024 році спостерігалось стабілізування потоку нових біженців. Додатково варто зазначити, що біженці вносять свій внесок у розвиток місцевої економіки, створюючи робочі місця та ініціюючи культурні заходи. Проте їх адаптація супроводжується низкою труднощів, які потребують подальшого дослідження. Одним з факторів, що обумовлює адаптацію є соціокультурний капітал біженців.

Завдання статті – дослідити роль соціокультурного капіталу у процесі адаптації українських біженців в Польщі.

Методи дослідження: контент аналіз відкритих чатів мігрантів, спостереження волонтерів та співробітників гуманітарних організацій, а також інтерв'ю із самими біженцями. Було виділено ключові категорії для аналізу, зокрема соціальні зв'язки, довіра, доступ до ресурсів та культурна адаптація.

Огляд соціологічної літератури з проблем ролі соціокультурного капіталу в адаптації біженців. Теорія соціокультурного капіталу, яка розроблена П'єром Бурд'є, припускає, що доступ до ресурсів, заснованих на соціальних мережах, культурних знаннях та навичках, є ключовим для успішної адаптації в новому соціумі [1]. Бурд'є визначає соціальний капітал як «сукупність реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних із володінням стійкою мережею більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства та визнання» [1]. Він підкреслював значущість таких аспектів, як наявність та стан соціальних мереж, капітал довіри, взаємини в межах інституцій, таких як церква чи громадські організації. Інші дослідження, зокрема роботи Роберта Патнєма[2], підкреслюють важливість довіри та взаємодії між членами спільноти як ключових елементів соціального капіталу. Проблемам біженців присвячена низка робіт польських науковців. Стаття «The Challenges of Integrating Ukrainian Economic Migrants and Refugees in Poland»,

опублікована у 2023 році, представляє дослідження, проведене Технологічним університетом Ополе, та обговорює проблеми інтеграції українських мігрантів та біженців у Польщі [3]. Звіт, опублікований у 2023 році, “Poles and Ukrainians – the challenges of integrating refugees”, аналізує поведінкові бар’єри, які можуть перешкоджати інтеграції українських біженців у Польщі, та пропонує заходи щодо їх подолання [4].

Виклад основного матеріалу. Досвід інтеграції українських біженців у Польщі демонструє, як різні аспекти соціокультурного капіталу можуть сприяти або, навпаки, ускладнювати адаптацію [3].

Соціальні мережі та зв’язки. У чаті «Українці в Торуні» [5] налічується понад 4300 учасників, що свідчить про широку мережу підтримки. У групі функціонують рубрики, такі як взаємодопомога, пошук житла, робота, обмін досвідом, медичні консультації. Наприклад, обговорення в чатах допомагають знаходити лікарів, вирішувати бюрократичні питання або влаштовувати дітей до школи. Так, одна з учасниць розповіла: «Ми приїхали без знання мови, але саме через чат знайшли хорошого стоматолога для дитини, а пізніше й педіатра». Інший приклад: користувач звернувся за допомогою в пошуку житла, і того ж дня знайшов тимчасове розміщення через рекомендації інших учасників. В чаті також організовуються заходи для сімейного дозвілля та освітні програми. Наприклад, було ініційовано зустріч на тему «Роль української культури в Польщі», у якій взяли участь понад 50 сімей. Ще один випадок описала учасниця чату: «Через групу ми дізналися про майстер-клас зі створення українських оберегів, що стало чудовою можливістю для нас і наших дітей відчувти зв’язок з батьківщиною». Такі дії зміцнюють зв’язки між учасниками спільноти, формуючи відчуття підтримки та приналежності.

Проте не всі біженці можуть скористатися такими мережами через брак цифрових навичок чи наявності мовного бар’єру. Крім того, є повідомлення про випадки шахрайства у групах, що підриває довіру до таких платформ.

Ресурси та підтримка. Українські біженці в Торуні часто спираються на допомогу польських волонтерів, місцевих жителів та організацій, таких як «Фонд Добра для Добра». Наприклад, цей фонд організував понад 30 освітніх заходів у 2024 році, включаючи мовні курси та тренінги з працевлаштування.

Олена К., біженка з Харкова, ділиться: «Курси польської мови від фонду допомогли мені подолати мовний бар’єр і знайти роботу в місцевому кафе».

Додатково волонтери організовують роздачу продуктів і речей першої необхідності. Як зазначила Дарія О.: «Коли ми приїхали, у нас не було нічого. Польська сім’я прихистила нас і допомогла продуктами, поки ми не змогли стати на ноги».

Крім того, для дітей організовуються освітні програми. У 2023 році у Торуні запустили проєкт «Шкільна підтримка», в рамках якого українські діти отримують додаткові уроки польської мови. За словами керівника ініціативи, це допомагає учням швидше адаптуватися до навчання в польських школах.

Проте доступ до ресурсів часто є нерівномірним. Мешканці гуртожитків для біженців скаржаться на перевантаження закладів та обмежений доступ до медичної допомоги. Наприклад, у одній з міських лікарень у 2024 році кількість записів до лікарів зросла на 20%, що ускладнює надання своєчасної допомоги.

Залишаються проблеми з житлом. Багато біженців стикаються зі складнощами пошуку довгострокового житла через високий попит і обмежену кількість соціальних квартир.

Політичні зміни. У жовтні 2024 року польський уряд ухвалив рішення тимчасово призупинити право на притулок, мотивуючи це необхідністю уникнення зловживань із боку російських та білоруських режимів. Це рішення мало значні наслідки для новоприбулих біженців, ускладнивши їм доступ до легального статусу та соціальних гарантій [4].

Такі зміни викликали занепокоєння у громадському й міжднародному середовищі. Наприклад, у Торуні відбулися кілька мирних демонстрацій на підтримку прав біженців, організованих місцевими активістами та правозахисними групами. Дарія Л., яка брала участь в акціях, зазначила: «Ми хочемо, щоб наші голоси були почуті, адже нові правила створюють бар'єри для воз'єднання родин».

Обмеження на отримання статусу також вплинули на інтеграцію.

Біженці, які опинилися в невизначеному юридичному стані, зіштовхнулися зі складнощами в доступі до медицини, освіти та працевлаштування. Наприклад, Олександр М. із Запоріжжя розповів, що через юридичні перешкоди не міг офіційно влаштуватися на роботу протягом кількох місяців, що значно ускладнило фінансову стабільність його родини.

Крім того, такі політичні рішення загострили дискусії про ставлення до біженців у польському суспільстві. За даними опитувань 2024 року, частка поляків, які підтримують прийняття нових біженців, знизилася з 68% до 54%.

Це може бути пов'язано як із соціальною напругою, так і з економічними викликами, які виникли через збільшення кількості мігрантів.

Попри це, місцева влада Торуня докладає зусиль, щоб пом'якшити наслідки цих змін. У 2024 році було запущено програму «Шанс для всіх», яка спрямована на підтримку тих, хто не зміг отримати статус біженця, але потребує допомоги. Програма включає тимчасове житло, гуманітарну підтримку та доступ до мовних курсів.

Економічна інтеграція. Економічна інтеграція є одним із ключових викликів для українських біженців у Польщі. За даними на 2023 рік, 65% українських біженців у Польщі працевлаштовані, однак більшість

із них працює на низькооплачуваних посадах, які не відповідають їхній кваліфікації (Głuszek, 2023). Наприклад, багато інженерів, лікарів та педагогів вимушені працювати у сферах обслуговування, таких як прибирання або роздрібна торгівля.

У Торуні зберігається схожа ситуація. Лише 20% працевлаштованих біженців змогли знайти роботу за спеціальністю. Це зумовлено проблемами з визнанням українських дипломів та мовним бар'єром. Олексій П., викладач фізики з Києва, зазначає: «Я не зміг підтвердити свій диплом, тому зараз працюю в супермаркеті. Моя зарплата не дозволяє орендувати окрему квартиру, тому ми живемо у гуртожитку».

Проте є й позитивні кейси. У Торуні кілька українських підприємців змогли започаткувати власний бізнес. Наприклад, у 2024 році відкрився «Український смак» – кафе, яке стало популярним серед місцевих жителів завдяки традиційним стравам і дружній атмосфері. Співвласниця закладу Ганна Р. ділиться: «Ми хотіли створити простір, де люди могли б відчувати тепло української культури. Наш заклад також дає робочі місця для інших біженців».

Додатково місцева влада сприяє працевлаштуванню біженців через програми інтеграції. У 2023 році у Торуні запустили ініціативу «Робота для кожного», яка включає організацію ярмарків вакансій та безкоштовні курси підвищення кваліфікації. Завдяки цьому понад 150 біженців знайшли роботу в будівництві, освіті та ІТ-секторі.

Незважаючи на ці успіхи, економічна інтеграція залишається проблемною через нестабільність робочих місць і обмеження доступу до висококваліфікованих позицій. Також варто зазначити, що деякі роботодавці уникають офіційного працевлаштування біженців через складність оформлення документів.

Культурна адаптація. Культурна адаптація українських біженців у Торуні відбувається на різних рівнях – від міжособистісного спілкування до організації масштабних культурних заходів.

Одним із ключових елементів адаптації є інтеграція через мову. Хоча багато біженців вже володіють основами польської, мовний бар'єр залишається значною перешкодою для глибшого занурення у суспільство. У 2024 році в Торуні було організовано понад 20 мовних курсів, на які записалося близько 600 осіб. Олена С., учасниця одного з курсів, зазначила: «Після трьох місяців навчання я почала краще розуміти місцевих жителів і навіть подружилася з сусідкою-полькою».

Культурні заходи також сприяють адаптації та збереженню національної ідентичності. Наприклад, фестиваль «Українська весна» у 2024 році зібрав понад 200 учасників і став майданчиком для обміну культурними традиціями між українцями та поляками. На фестивалі проводили майстер-класи з вишивки, готували традиційні страви та організовували концерти української музики. Один із відвідувачів, Ян К., житель Торуня, зазначив: «Це був чудовий шанс краще зрозуміти

українську культуру та історію. Такі заходи допомагають збудувати мости між нашими народами».

Водночас частина біженців стикається з культурним шоком через відмінності у звичаях та нормах. Наприклад, Олександр М. із Дніпра розповів: «Мені було незвично, що тут дуже цінується пунктуальність. На роботі навіть кілька хвилинне запізнення вважається великим порушенням».

Проте багато біженців з часом переймають ці норми, що сприяє їхній інтеграції.

Культурна адаптація також включає участь у місцевих традиціях. У 2023 році понад 50 українських сімей долучилися до святкування польського Різдва, організованого у спільному форматі в одній із церков Торуня. Це дало змогу не лише відчувати гостинність місцевих, а й продемонструвати відкритість до нових традицій.

Однак не всі аспекти культурної адаптації є простими. Деякі біженці відзначають упереджене ставлення з боку частини місцевого населення, яке вважає їх «тимчасовими гостями». Це може створювати відчуття ізоляції.

Крім того, обмежені можливості для взаємодії з місцевими жителями поза формальними заходами ускладнюють побудову довготривалих зв'язків.

Попри ці виклики, культурна адаптація українців у Торуні демонструє, що інтеграція через взаємне збагачення культур є важливим шляхом до побудови гармонійного суспільства.

Довіра та взаємодія. Довіра є основним елементом соціокультурного капіталу, що впливає на якість взаємодії між біженцями та приймаючим суспільством. У Торуні рівень довіри до місцевих організацій і волонтерів залишається високим. Наприклад, 78% опитаних біженців зазначили, що вони відчувають підтримку з боку польських сусідів. Дарія Л., яка приїхала з

Одеси, поділилася: «Мої сусіди допомогли нам із меблями, коли ми зняли квартиру. Вони навіть запросили нас на вечерю, щоб познайомитися ближче».

Волонтерські ініціативи також сприяють зміцненню довіри. У 2024 році «Торунський центр допомоги» організував понад 15 інформаційних зустрічей, де біженці могли отримати юридичну та соціальну консультацію.

Олена К., учасниця однієї з таких зустрічей, зазначила: «Після консультації я зрозуміла, як правильно подати документи для отримання соціальної допомоги. Це зняло багато стресу».

На рівні взаємодії між біженцями довіра також відіграє ключову роль.

Наприклад, через групу «Українці в Торуні» багато людей знаходять житло, роботу або потрібні контакти. Так, у жовтні 2024 року члени групи організували збір коштів для оплати лікування одного

з біженців, що зібрав понад 10 тисяч злотих. Цей приклад свідчить про солідарність і взаємодопомогу серед української громади.

Проте довіра не завжди поширюється на офіційні інституції. Частина біженців скаржиться на бюрократію та нестачу інформації. Олександр М. із Харкова розповів: «Я звертався до місцевого офісу соціальної допомоги, але мені не могли пояснити процедуру оформлення пільг. В результаті я втратив кілька місяців».

Ще однією перешкодою є упередження з боку частини польського населення. Наприклад, деякі біженці зазначають, що вони стикалися з недовірою на робочих місцях або під час пошуку житла. Це підкреслює необхідність посилення комунікації між спільнотами для подолання бар'єрів.

Попри ці виклики, у Торуні є багато прикладів успішної взаємодії.

Однією з найвідоміших ініціатив є програма «Разом сильніші», яка об'єднує українців і поляків для спільних культурних і волонтерських проєктів. Наприклад, у 2023 році в рамках цієї програми було створено понад 30 ініціатив, включаючи екологічні акції, спільні прибирання міських парків та організацію ярмарків.

Довіра та взаємодія між біженцями й приймаючим суспільством є динамічним процесом, який потребує підтримки. Локальні ініціативи, спрямовані на створення відкритих платформ для діалогу, можуть стати ключем до зміцнення соціальної інтеграції.

Норми та самоорганізація. Українські біженці в Торуні поступово адаптують свої звички та поведінку до норм польського суспільства, що сприяє їхній інтеграції. Одним із прикладів є пунктуальність, яка є важливою складовою польської культури. Олена С., яка приїхала з Києва, розповіла: «У Польщі запізнення навіть на кілька хвилин сприймається негативно. Я навчилася приходити раніше, і це допомогло мені в роботі».

Самоорганізація біженців є важливим механізмом для вирішення спільних проблем. Наприклад, у 2023 році через групу «Українці в Торуні» було організовано понад 20 волонтерських ініціатив, таких як збір одягу для новоприбулих або допомога з переїздом. Також популярною стала практика обміну послугами: одна сім'я допомагає з ремонтом, а інша натомість надає транспорт для перевезення меблів.

Культурні заходи також є прикладом самоорганізації. У грудні 2024 року українська громада провела святкування Дня Святого Миколая, де зібралось понад 150 дітей. Захід включав майстер-класи, конкурси та благодійний збір коштів для підтримки сімей, які опинилися в складних обставинах. Організаторка заходу Наталія Г. зазначила: «Ми хотіли створити атмосферу свята для дітей і водночас підтримати одне одного».

Навчальні ініціативи також демонструють високий рівень самоорганізації. Наприклад, у 2024 році волонтерська група організувала серію воркшопів із фінансової грамотності, які відвідало понад 100 осіб.

Учасниця одного з таких занять, Надія К., поділилася: «Ці воркшопи дали мені впевненість у тому, що я зможу правильно розпоряджатися коштами й навіть почати власний бізнес».

Окрім того, самоорганізація проявляється в створенні освітніх груп для дітей. У 2023 році українські вчителі, які перебувають у Торуні, ініціювали проведення додаткових уроків з української мови для дітей. Це дозволяє не тільки зберегти зв'язок із рідною культурою, а й підвищити впевненість дітей у своїх знаннях.

Попри це, деякі аспекти самоорганізації залишаються викликом. Наприклад, нестача координації між групами біженців іноді призводить до дублювання зусиль або нерівномірного розподілу ресурсів. Олександр П., один із активістів, зазначив: «Було б ефективніше, якби всі групи працювали разом, а не кожен окремо».

Загалом, самоорганізація та адаптація до місцевих норм є ключовими елементами інтеграції, які допомагають біженцям не тільки вирішувати поточні проблеми, а й зміцнювати спільноту.

Висновки. Аналіз соціокультурного капіталу українських біженців у місті Торунь демонструє, що інтеграція є багатограним і динамічним процесом, який залежить від взаємодії багатьох факторів.

По-перше, соціальні мережі відіграють вирішальну роль у створенні середовища підтримки для біженців. Через такі платформи, як група «Українці в Торуні», люди отримують доступ до життєво важливої інформації, допомоги та контактів. Цей елемент соціокультурного капіталу допомагає адаптуватися до нових умов і знижує рівень стресу.

По-друге, доступ до ресурсів і підтримки значно полегшує інтеграцію, але водночас виявляє нерівності у можливостях. Перевантажені соціальні системи, обмежена кількість житла та недостатня координація зусиль залишаються головними викликами для міста.

По-третє, довіра й взаємодія між біженцями та місцевими жителями є ключовими аспектами успішної інтеграції. Проте існують випадки упередженого ставлення та труднощі в спілкуванні, які вимагають подальшої роботи для зміцнення міжкультурного діалогу.

По-четверте, самоорганізація біженців демонструє їхню здатність вирішувати спільні проблеми й зберігати культурну ідентичність. Водночас недоліки в координації зусиль підкреслюють потребу в єдиній структурі для підтримки таких ініціатив.

Нарешті, культурна адаптація відбувається через мову, взаємне збагачення традицій та участь у місцевих заходах. Однак відчуття ізоляції й упередження залишаються бар'єрами на цьому шляху.

Попри труднощі, досвід українських біженців у Торуні є прикладом того, як соціокультурний капітал може сприяти створенню гармонійного багатокультурного середовища. Місцеві ініціативи, підтримка громади та активність самих біженців є важливими кроками на шляху до успішної інтеграції.

Список використаної літератури

1. Bourdieu, Pierre. 1986. "The Forms of Capital". Pp. 241–258 in Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, edited by J. G. Richardson. New York: Greenwood Press.
2. Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of
3. American Community. [Електронний документ]. Режим доступу: <https://archive.org/details/bowlingalone00robe>
4. The Challenges of Integrating Ukrainian Economic Migrants and Refugees in Poland»: [Електронний документ]. Режим доступу: intereconomics.eu
5. "Poles and Ukrainians – the challenges of integrating refugees": [Електронний документ]. Режим доступу: pie.net.pl
6. Матеріали з відкритого чату «Українці в Торуні» та інтерв'ю учасників: [Електронний документ]. Режим доступу: Telegram-чат: https://t.me/ukrainians_in_torun

Barzenkova-Myasnikova L. V., Khrustalev F. S. The role of sociocultural capital in the process of adaptation of Ukrainian refugees in Poland (on the example of Toruń)

The article is devoted to the analysis of the socio-cultural capital of Ukrainian refugees in the Polish city of Toruń. It is noted that the integration of Ukrainian war migrants into the Polish social environment is a multifaceted and dynamic process that depends on the interaction of many factors.

Examples demonstrate how the components of the socio-cultural capital of refugees operate in the specific social environment of the city of Toruń.

First, social networks play a crucial role in creating a supportive environment for refugees. Through platforms such as the «Ukrainians in Toruń» group, people gain access to vital information, assistance, and contacts. This element of socio-cultural capital helps to adapt to new conditions and reduces stress levels.

Second, access to resources and support greatly facilitates integration, but at the same time reveals inequalities in opportunities. Overburdened social systems, limited housing, and insufficient coordination of efforts remain the main challenges for the city.

Third, trust and interaction between refugees and local residents are key aspects of successful integration. However, there are cases of prejudice and communication difficulties that require further work to strengthen intercultural dialogue.

Fourth, the self-organization of refugees demonstrates their ability to solve common problems and preserve cultural identity.

At the same time, shortcomings in coordination of efforts highlight the need for a single structure to support such initiatives. Finally, cultural adaptation occurs through language, mutual enrichment of traditions and participation in local events. However, feelings of isolation and prejudice remain barriers on this path. It is concluded that despite the difficulties, the experience of Ukrainian refugees in Toruń is an example of how socio-cultural capital can contribute to the creation of a harmonious multicultural environment.

Local initiatives, community support and the activism of the refugees themselves are important steps on the way to successful integration.

Key words: Ukrainian refugees, Poland, city of Toruń, socio-cultural capital, cultural adaptation, self-organization of refugees, social networks.

УДК 316.654:324:341.223.2:[316.776.23:327.88]
DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.5>

О. А. БЕЗРУКОВА

доктор соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри галузевої соціології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПСЕВДОРЕФЕРЕНДУМІВ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТЕХНОЛОГІЯ АНЕКСІЇ

В статті розглянуто псевдореферендуми як форму соціально-політичних технологій, спрямованих на маніпулювання масовою свідомістю, формування спотвореної картини реальності та виправдання зовнішньої агресії. Вони базуються на адміністративному примусі, пропаганді та інформаційних кампаніях, які сприяють створенню ілюзії народної підтримки рішень, що ухвалені політичним керівництвом держави-агресора. Здійснено розгляд політичних технологій, що застосовуються в процесі організації псевдореферендумів, та визначено їх ключові ознаки: демонстрація реальної конкурентної боротьби, порушення принципів вільного волевиявлення громадян, імітація демократичних процедур та використання пропаганди для створення необхідного суспільного дискурсу. Встановлено, що псевдореферендуми спрямовані на зміну соціальної ідентичності громадян, дестабілізацію суспільства та підрив легітимності. Розглянуто міжнародні правові норми, які регулюють питання референдумів та визнання їх результатів, а також наведено аргументи щодо нелегітимності псевдореферендумів з точки зору конституційного права України та міжнародного права. На основі аналізу проведення псевдореферендумів в окупованому Криму та інших тимчасово окупованих територіях України визначено роль пропаганди, маніпуляцій громадською думкою та залякування як ключових інструментів впливу на зміну політичної свідомості громадян у контексті агресії. Такі технології сприяють дестабілізації суспільства, підриву довіри до демократичних інституцій та формуванню сприятливого інформаційного середовища для окупаційного режиму. Акцентовано увагу на загрозах, які несуть легітимізацію псевдореферендумів для глобальної безпеки, зокрема ризиках поширення подібних практик в інших регіонах та запропоновано кроки протидії використанню псевдореферендумів як технологій політичного впливу, зокрема через посилення міжнародного моніторингу, санкційного тиску та інформаційної протидії пропаганди.

Ключові слова: соціальна технологія, соціально-політична технологія, референдум, псевдореферендум, анексія, громадська думка, війна, українське суспільство.

Постановка проблеми. Технологія проведення псевдореферендумів на окупованій території вже не вперше використовується для виправдання агресії та анексії території та є важливим інструментом

пропаганди, адже змінює картину сприйняття дійсності як на цій території, так і в міжнародному співтоваристві. Така дія спрямована на виправдання агресії щодо певного етносу чи культури. При використанні соціально-політичної технології референдуму країнами, що мають значні територіальні, економічні та військові ресурси, такими як росія, та відсутності контрспрямованих дій з боку світових країн-лідерів, відбувається її певна легітимація, а отже збільшується вірогідність проведення псевдореферендумів іншими країнами-агресорами в майбутньому. Отже розуміння того, як відбувається застосування технології проведення псевдореферендумів допоможе в майбутньому здійснити заходи щодо унеможливлення її використання для інших територій.

Мета статті – описати технологію проведення псевдореферендумів на прикладі соціально-політичних дій росії на окупованих українських територіях.

Виклад основного матеріалу. Технологізація відповідає суб'єктивному прагненню людини визначити алгоритм, який полегшує її діяльність і підвищує ефективність. Головні ознаки технологізації соціологам відомі і описані. Це, по-перше, розмежування, розподіл, розчленування даного процесу на етапи, фази, операції. По-друге, системність, організованість, методичність дій по досягненню очікуваного результату. По-третє, кожна технологія передбачає можливість трансляції виконання операцій та процедур, що до неї включені [13]. Технологізація соціальних та політичних процесів активно використовується і в багатьох випадках є обґрунтованою, але не завжди є ефективною для управління соціальними та політичними процесами. Зокрема, вона може консервувати певні методи та засоби досягнення результатів у випадках, коли затребувані нові, прогресивні підходи до вирішення тих чи інших проблем. Проте, застосування технологій прогнозовано може призвести до отримання очікуваного результату.

Для досягнення нашої мети, спробуємо сформулювати визначення соціально-політичних технологій, визначити їх специфіку та призначення. К. Поппер [8], характеризуючи *соціальну технологію* як спосіб застосування теоретичних висновків у практичній діяльності, поділяє соціальні технології на «часткові» та «холістичні». Перші – реалістичність розуміння того, що можна зробити за допомогою тих форм та методів політичного та соціального впливу, що має суб'єкт, базуються на аналізі реальних процесів та їх здійсненні в процесі практичних перетворень дійсності. Другі – мають на меті вирішити завдання якнайшвидше, революційним шляхом. Тому, на думку К. Поппера вони не в змозі врахувати та попередити небажані, шкідливі наслідки того, що реалізується.

Політичні технології функціонально спрямовані на досягнення цілей суб'єкта політичного процесу відповідно до їх інтересів. Вони упорядковують засоби і методи досягнення цілей, закріплюють

черговість дій, напрацьовують відповідний алгоритм дій суб'єкта політики. Так, В. Полторак дає наступне визначення: «Політична технологія являє собою чітко відпрацьовану за операціями сукупність послідовно застосовуваних процедур, прийомів, методів, впливів, засобів діяльності, спрямованих на найбільш оптимальну й ефективну реалізацію цілей і завдань конкретного політичного суб'єкта у певній, типовій політичній ситуації» [9]. Але зазначимо, що по-перше, політичні технології розробляються для деяких політичних ситуацій, повторюваних, які піддаються технологізації, по-друге, в будь якому випадку адаптуються до конкретної політичної ситуації. Визначення М. Головатого є найбільш узагальненим в цьому контексті: «Політичні технології – це сукупність прийомів, методів, способів, процедур, які використовують суб'єкти політичної діяльності» [3].

Отже, *соціально-політичні технології* – це система методів, інструментів та процедур, спрямованих на організацію, управління та трансформацію соціальних і політичних процесів з метою досягнення певних стратегічних або тактичних цілей. З точки зору соціології, ці технології є механізмом регулювання соціальної поведінки та масових комунікацій, який базується на використанні соціального капіталу, символічного ресурсу влади, когнітивного управління та мобілізаційних практик. Вони можуть охоплювати маніпулятивні, мобілізаційні, інформаційні та комунікативні стратегії, які застосовуються в політичних кампаніях, державному управлінні, громадянському суспільстві та медійному просторі. Залежно від контексту, соціально-політичні технології можуть бути як демократичними (спрямованими на залучення громадян до політичних процесів і посилення їхньої участі), так і маніпулятивними (орієнтованими на контроль суспільної свідомості та формування певних суспільних настроїв на користь політичних суб'єктів).

Соціально – політичну технологію проведення псевдореферендуму можна віднести до технологій формування політичної свідомості (за класифікацією Бебика В.), а не до виборчих технологій і ні тим паче до технологій формування структур громадянського суспільства, яка йде у розріз із нормами законодавства. На нашу думку, це є логічно обґрунтованим наступним:

1. Виборчі технології – це сукупність методів та стратегій, що використовуються для організації виборчого процесу відповідно до демократичних норм та процедур. Вони спрямовані на легітимне волевиявлення громадян, забезпечення їхнього вибору через конкурентну боротьбу політичних суб'єктів. Натомість псевдореферендум (наприклад, як у випадку референдумів, організованих в умовах окупації) є маніпулятивною практикою, що не відповідає ключовим принципам виборчого процесу, а саме: принципу вільного волевиявлення – люди голосують під тиском або в умовах обмеженої інформації; принципу рівної конкуренції – відсутні альтернативні позиції або механізми

контролю з боку незалежних спостерігачів; принципу прозорості – процес підрахунку голосів та оголошення результатів є заздалегідь сфальсифікованим. Отже, псевдореферендум не є виборчою технологією, оскільки не передбачає реальної електоральної процедури, а лише імітує її для легітимізації заздалегідь визначених рішень.

2. За класифікацією В. Бебика [2, с. 56], технології формування політичної свідомості – це методи впливу на суспільну думку, ідеологічну орієнтацію та політичну поведінку громадян. Їхньою метою є створення або зміна політичних переконань мас через маніпуляцію інформацією, пропаганду чи примус. Псевдореферендуми виконують саме цю функцію, оскільки вони: конструюють уявлення про «народну підтримку» певних рішень (наприклад, анексії територій чи зміни політичного режиму); нав'язують потрібний дискурс, зокрема через інформаційну пропаганду та контрольовані медіа; підривають довіру до демократичних інститутів, замінюючи легітимні процеси імітаційними формами волевиявлення; формують суспільну апатію або згоду через страх репресій або брак альтернативних точок зору. Отже, псевдореферендуми є інструментом маніпулятивного впливу на масову свідомість, а не демократичної виборчої процедури.

3. Технології формування громадянського суспільства спрямовані на розбудову демократичних інституцій, залучення громадян до активної участі в політичному житті, розвиток волонтерських ініціатив, правозахисних організацій та незалежних ЗМІ. Псевдореферендуми діють у протилежному напрямку оскільки вони: не сприяють громадянській активності, а навпаки, пригнічують її, формуючи у людей відчуття безсилля перед владою; знищують незалежні інституції – зазвичай їх супроводжує ліквідація опозиційних партій, громадських організацій та вільних медіа; легітимізують авторитарні практики, сприяючи монополізації влади та обмеженню політичного плюралізму. Таким чином, псевдореферендум суперечить самій сутності громадянського суспільства та не може вважатися технологією його формування.

4. Проведення псевдореферендумів порушує законодавство: Конституцію країни, на території якої вони організовані (наприклад, у випадку України – Конституцію України, яка чітко регулює процедуру референдуму); міжнародне право, зокрема норми про суверенітет і територіальну цілісність держав; засади демократичного виборчого процесу, викладені у документах ОБСЄ, ООН та Європейської комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія). З огляду на це, псевдореферендуми є нелегітимними не лише з політичної, а й з юридичної точки зору.

Отже, псевдореферендум є класичним прикладом маніпулятивної соціально-політичної технології, спрямованої на формування політичної свідомості громадян через пропаганду та примус. Вони не належать до виборчих технологій, оскільки не забезпечують реальної

конкуренції та легітимного вибору. Також вони не сприяють розвитку громадянського суспільства, а навпаки, пригнічують його. Відповідно, їх проведення йде врозріз із демократичними нормами та юридичними стандартами, що робить їх інструментом політичних маніпуляцій, а не волевиявлення.

Але перш ніж погодитися з наступними твердженнями, слід розібратися з тим, чи загалом референдуми можна вважати соціально-політичною технологією. Проведення й організація референдумів – є ознакою демократичного розвитку суспільства та формою «народовладдя». На нашу думку, референдум – це одна з ключових соціально-політичних технологій, яка передбачає пряме волевиявлення громадян щодо важливих державних чи суспільних питань. Умови проведення референдумів регламентуються конституціями держав. Як свідчить історія, проведення референдумів по соціально-політичним проблемам часто виступає як інструмент імплементації політичної волі конкретного політичного діяча (відомі історичні факти: Наполеон Бонапарт – позитивний консул Франції, Шарль де Голь та незалежність Алжиру тощо). Як технологія, референдум використовується для регулювання політичних процесів, легітимації рішень влади, мобілізації суспільної підтримки. З точки зору соціології та політичного менеджменту, референдум можна розглядати як інструмент управління суспільною думкою, що має подвійну природу: *демократичний механізм* – референдум сприяє народовладдю, дає можливість громадянам безпосередньо ухвалювати рішення, посилює політичну участь суспільства; *маніпулятивний інструмент* – може використовуватися владою або політичними елітами для легітимації заздалегідь ухвалених рішень, мобілізації електорату чи зміцнення власної влади (в демократичних суспільствах) або імітувати їх, як от в умовах гібридної війни, як імітаційно-маніпулятивна технологія її ведення (тоді його слід вважати псевдореферендумом).

Референдуми можна класифікувати залежно від їхньої цілі, механізму проведення та впливу на суспільство. За легітимністю та відповідністю демократичним нормам розрізняють легітимні (демократичні) референдуми, які організовуються відповідно до норм Конституції та законодавства, проводяться за умов вільного доступу громадян до інформації та забезпечують чесний підрахунок голосів і рівні можливості для всіх сторін (наприклад, референдум про незалежність України 1 грудня 1991 року). Псевдореферендуми (маніпулятивні референдуми) імітують демократичні процедури, але не відповідають стандартам виборчого процесу, як правило відбуваються в умовах зовнішнього або внутрішнього тиску та використовуються як пропагандистський інструмент легітимації політичних рішень (наприклад, референдум у Криму 2014 року, організований окупаційною владою).

За змістовним наповненням та політичною метою слід розрізняти конституційні референдуми, які спрямовані на ухвалення чи зміну

основного закону держави; територіальні референдуми, які визначають статус територій, їхній політичний устрій (наприклад, шотландський референдум 2014 року); політичні референдуми, зазвичай використовуються для вирішення питань державного управління (наприклад, щодо вступу до міжнародних організацій) та маніпулятивні референдуми, які проводяться для зміцнення влади певних політичних суб'єктів або виправдання вже ухвалених рішень (наприклад, плебісцити Гітлера в 1930-х роках).

Оскільки, як ми вже переконалися, референдум є соціально-політичною технологією, вона діє через масову комунікацію (влада або політичні групи використовують ЗМІ, рекламу, соцмережі для впливу на громадську думку), формування порядку денного (політичні еліти задають суспільству певну рамку дискусії, обмежуючи альтернативні сценарії), стимулювання емоційного вибору (замість раціонального аналізу питань виборців схиляють до емоційної реакції («зрада», «перемога» тощо), використання адміністративного ресурсу (влада може створювати нерівні умови для агітації та голосування, впливати на підрахунок голосів).

І хоча референдум може бути ефективним демократичним інструментом, його застосування також несе певні ризики. Наслідком застосування такої технології може бути поляризація суспільства, оскільки референдуми часто створюють жорсткі протистояння між групами громадян; маніпуляція інформацією чи жорсткий контроль над ЗМІ призводить до того, що виборці можуть голосувати на основі дезінформації, а значить і рішення, прийняті в ході такого референдуму не відповідають реальним потребам суспільства; зміцнення авторитаризму якщо референдуми використовувати для узаконення диктаторських рішень (наприклад, референдум у росії 2020 року щодо поправок до Конституції).

Отже, референдум як соціально-політична технологія може бути як демократичним інструментом народовладдя, так і імітаційно-маніпулятивним механізмом, що спрямований на контроль суспільної свідомості та легітимізацію певних рішень. Його ефективність і справедливість залежать від прозорості процесу, дотримання демократичних принципів та інформаційної чесності. Виходячи з цього, оцінюючи будь-який референдум, варто враховувати механізм його організації, цілі та вплив на суспільство, щоб визначити, чи є він справжнім інструментом народовладдя, чи лише засобом політичної маніпуляції, а значить імітує референдум і може вважатися псевдореферендумом. Референдум нерідко є виправданням для дій певної політичної сили, політичного лідера чи партії. Референдум є важливим інструментом демократичного процесу, проте він не є універсальною формою ухвалення рішень. Його ефективність залежить від рівня політичної культури, доступу до чесної інформації та демократичних гарантій. У сучасних демократіях референдум доповнює, але не замінює

представницьку демократію, оскільки складні політичні, економічні та правові питання вимагають експертного підходу та багатостороннього аналізу, а не лише емоційного голосування. Тому референдуми слід використовувати обережно, лише у випадках, коли вони можуть забезпечити справжнє народне волевиявлення без ризику маніпуляції та поляризації суспільства.

Організацію референдумів можна розглядати як соціальну технологію вивчення громадської думки, але висловленої певним чином. Проблема формулювання запитання – є ключовою для визначення ефективності застосування технології проведення референдуму, а також для визначення його статусу. Тож не зупиняючись детально на цій тезі додамо, що і на етапі прийняття рішення про проведення референдуму, і на етапі аналізу його результатів, соціологічний супровід є обов'язковою умовою ефективного застосування цієї технології.

Застосування референдуму (в нашому визначенні псевдореферендуму, адже він має лише вигляд такого) для виправдання анексії території має свої особливості. Анексія – це процес приєднання території однієї країни до іншої без згоди або з порушенням прав місцевого населення, яке проживає на цій території. Цей процес може відбуватися з використанням різних методів, таких як військова окупація, дипломатичний тиск, підривні дії або шляхом референдуму, який може бути проведений без відповідного нагляду і контролю міжнародних спостерігачів [14]. Анексія є незаконним способом з точки зору міжнародного права і призводить до конфліктів та напруженостей між державами, а також до порушення прав людей на анексованій території [12]. За час війни росія вже застосовувала технологію проведення псевдореферендумів для легітимації своєї влади на анексованій території в АР Крим потім тиражувала її на територіях Донецької, Луганської, Запорізької областей, підготовлено, але не було застосовано на окупованих територіях Херсонської, Миколаївської областей [15, 16]. Спробуємо розглянути основні аспекти застосування цієї технології на прикладі проведення референдуму в АР Крим. Адже саме після апробації цієї соціально-політичної технології в АР Крим, її було трансльовано на інші українські окуповані території пізніше.

Отже, метою цього референдуму була легітимізація влади на півострові. Населенню Криму потрібно було показати, що «зелені чоловічки» та інші військові та парамілітарні формування знаходяться тут легально та прийшли сюди «за закликом кримського народу» та насправді його захищають. Саме для цього був проведений «референдум», щоб продемонструвати, що влада котра тут встановилася відповідає бажанням народу. За оголошеними результатами цього «референдуму», на якому більшість проголосувала за возз'єднання з росією, було виправдано в подальшому агресію в бік України на Донбасі [10]. Це відбувалося під гаслом необхідності захисту російського та російськомовного населення, яке вже висловилося про вступ

до росії та від'єднання від України. Також було здійснено спробу активізувати суспільство шляхом об'єднання навколо нової національної ідеї («Створимо державу, яка буде включати всі території, де живуть росіяни»). Внаслідок цієї ідеї передбачалося, що з'явиться більше людей, які будуть готові воювати та працювати за свою нову державу. Внаслідок збільшення лояльності до влади, окупаційній владі легше буде впливати на індивідів та соціальні процеси.

Референдум було підготовлено і проведено в короткі терміни. Думка самих кримчан щодо цього процесу відома результатами багатьох досліджень [1, 4, 6]. Також зазначимо, що «референдум» відбувся за ретельним наглядом «зелених чоловічків» та казаків, які здійснювали лише своєму присутністю тиск на місцевих жителів. Внаслідок цього люди могли бути заляканими та боятися сказати щось проти цієї влади.

З юридичної точки зору, такий референдум не можна вважати законним адже за Конституцією України, питання про територіальну цілісність має виноситись на Всеукраїнський референдум. На півострові були відсутні будь-які іноземні спостерігачі, котрі підтвердили б його законність. Агітація повинна в даному випадку проводитися як українською так і російською стороною, проте на півострові була присутня лише агітація проросійських сил. Його провела самопроголошена республіка Крим, що незаконно відділилася від України. «Референдуми», проведені на Донбасі характеризуються тими самими рисами, що і в АР Крим. На окупованій у 2022 році території вони ще більш не відповідають нашому визначенню референдумів, внаслідок невеликої явки на них [11], порушенням правил їх організації (солдати та місцеві бюрократи та активісти їздили до людей додому, щоб вони проголосували), загальний супротив до участі у «референдумі» з боку людей, що залишилися на цих територіях тощо.

Також ці «референдуми» є ще менш легальними внаслідок окупації територій військами рф та голосуванням на них певних груп, які не мали юридичного права приймати участь у голосуванні [11]. До того ж відкритим залишається питання відвертості відповідей, участь під тиском, через відсутність вибору чи через відчай, адже на окупованих територіях були зафіксовані чисельні порушення прав людини та різноманітні військові злочини [15]. Також слід зазначити, що характерною рисою цих «референдумів» є його маніпулятивний характер та збільшена міграція з регіонів росії на окуповані території. Як наслідок, населення яке проживало на цих територіях до повномасштабної війни мало меншу вагу на виборах. Думка мігрантів, висловлена під час голосування є маніпулятивною та нерепрезентативною, громадяни, які через воєнні дії виїхали з окупованих територій не мали можливості проголосувати та вплинути на події.

З соціологічної точки зору соціально-політична технологія підготовки росії до анексії української території, зокрема Криму у 2014 році, потім Донбасу та Південно-Східних територій, включала кілька

ключових етапів і соціальних процесів, що діяли на різних рівнях від маніпуляції громадською думкою до застосування силових методів.

1. Ідеологічна підготовка та пропаганда. Російська влада активно використовувала пропаганду для формування у свідомості населення та міжнародної спільноти необхідності і справедливості анексії. Влада маніпулювала історичними фактами, підкреслюючи «історичну приналежність» цих українських територій, що створювало моральну основу для дій.

2. Створення образу «захисту» російськомовного населення, яке нібито перебувало під загрозою від «фашистського режиму» в Україні, стало важливим інструментом для виправдання агресії в очах російського населення та міжнародної спільноти.

3. Російська медіа-пропаганда активно транслювала меседжі, що підтримували наратив про «захист прав руських людей» і «відновлення історичної справедливості».

4. Маніпуляція громадською думкою. Використання ЗМІ та соціальних мереж для створення атмосфери підтримки анексії серед населення на окупованих територіях. Пропагандистські матеріали формували позитивний образ анексії як акту відновлення справедливості та патріотизму.

5. Активна роль «патріотичних» організацій, які підтримували політичну ідеологію Кремля, а також демонстрували підтримку таких дій на міжнародному рівні.

6. Політичний вплив та внутрішні маніпуляції. У внутрішньому політичному полі росії були проведені активні заходи для забезпечення підтримки анексії серед еліт та широких верств населення. Це включало використання політичних засобів для підтримки лояльності місцевих адміністрацій та силових структур. Дії Кремля в Україні (зокрема в Криму, на Донбасі тощо) мали на меті створення проросійських настроїв у місцевому політикумі та серед громадськості, що дозволило б без значного опору провести анексію.

7. Військова підготовка та використання силових структур. Важливим аспектом цієї технології було використання військової сили. Так, російські війська здійснили вторгнення в Крим під прикриттям «зелених чоловічків» (військових без розпізнавальних знаків), що дозволило уникнути відкритої інтервенції. Паралельно проводилися заходи з підготовки місцевих силових структур, включаючи створення силових структур, лояльних росії.

8. Безпосередня організація референдуму для легітимізації анексії в очах міжнародної спільноти. Однак ці референдуми не відповідають міжнародним стандартам, зокрема через відсутність справжньої прозорості та вільного волевиявлення.

9. Психологічні маніпуляції та поляризація. Важливою частиною технології було розподілення українського суспільства на «своїх» і «чужих», що дозволяло росії виступати як захисник і патрон для

певної частини українців, зокрема для проросійськи налаштованих громадян.

Така технологія підготовки до анексії була складним комплексом ідеологічних, соціальних, політичних і військових дій, спрямованих на створення необхідного соціального середовища для реалізації стратегічних цілей росії, а проведення «референдумів», було лише одним з етапів цього процесу.

Висновки. Отже, псевдореферендуми не є різновидом референдумів, адже не відповідають ані юридичним нормам, ані політичному та соціологічному їх розумінню, а лише імітують їх. Це соціально-політична технологія впливу, метою якої є легітимація нових політичних акторів, яка спричиняє дисфункціональність соціальних інститутів і має на меті зміну свідомості, ідентичності громадян та закріплення впливу окупаційної влади як всередині цих територій так і за їх межами. Розуміння застосування таких технологій дозволяє спрогнозувати дії політичних акторів в майбутньому. Адже їх наслідком є збільшення напруги в суспільстві, дисфункції соціальних інститутів, важливих для нормального функціонування суспільства, створення додаткових умов для розгортання соціальних конфліктів та спалахів сепаратизму. Важливим також є аспект зниження довіри індивідів до соціальних, політичних та владних інститутів. Наслідками псевдореферендумів можуть бути подальші порушення державних кордонів інших країн, підвищення міжнародної напруги внаслідок посилення воєнних блоків чи оборонних альянсів та мілітаризація. Розуміння механізму застосування технології псевдореферендуму для легітимації анексії території, а також стратегій їх запобігання, можна унеможливити застосування таких технологій на територіях інших держав.

Список використаної літератури

1. АР Крим: люди, проблеми, перспективи Суспільно-політичні, міжнародні та міжконфесійні відносини в Автономній Республіці Крим. Національна безпека і оборона. 2008, № 10 (104).
2. Бебик В.М. Менеджмент виборчої кампанії. Ресурси. Технології. Маркетинг. К., 2001, с. 56.
3. Головатий М. Мистецтво здобувати владу. Політичний маркетинг. № 1. 2003. С. 49–58.
4. Динаміка ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, яких відносин з Росією хотіли б українці. Київський міжнародний інститут соціології. URL: www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=236
5. Клименко А. Анексія Криму. Анатомія. Частина 1. Аргумент. 2014. URL: <https://argumentua.com/stati/anneksiya-kryma-anatomiya-chast-1>
6. Крим, Україна в координатах Чорноморської безпеки. Інформаційно-аналітичні матеріали до фахової дискусії на тему «Крим: безпека та розвиток». 6 квітня 2011 р. Центр Разумкова. К., 2011.
7. Матвієнко В.Я. Соціальні технології. К.: Українські пропілеї. 2001. 446 С.

8. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / пер. з англ. О. Коваленко. К.: Основи, 1994.
9. Полтораки В.А. Соціологія політики, політичний маркетинг і політикоінженерна діяльність. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики, 2012, вип. 56. С. 219–227.
10. Псевдореферендум. Як не малою голоси «за» – а декупація на носі. Голос України. URL: <http://www.golos.com.ua/article/364753>
11. Псевдореферендум щодо приєднання до РФ на Запоріжжі. Що відомо. Суспільне, 2022. URL: <https://suspilne.media/zaporizhzhia/284701-psevdoreferendum-sodo-priednanna-do-rf-na-zaporizhzhia-so-vidomo-den-1/>
12. Світова гібридна війна: український фронт / За загальною редакцією В. П. Горбуліна. Київ: Інститут стратегічних досліджень, 2017.
13. Соціальні технології: заради чого? яким чином? з яким результатом: монографія / Кол. авторів. Наук. ред. В. І. Подшивалкіної. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечнікова, 2014.
14. Ткаченко В. Що таке анексія та її відмінність від окупації: розповідаємо простими словами. URL: <https://fakty.com.ua/ru/ukraine/suspilstvo/20220930-shho-take-aneksiyi-ta-yiyi-vidminnist-vid-okupacziyi-rozpovidayemo-prostymy-slovamy/>
15. Ukraine 'referendums': Soldiers go door-to-door for votes in polls. BBC News, 2022. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-63013356>
16. Russia's claimed observers in Ukraine 'referendums' violate numerous international principles – experts. CNN, 2022. URL: <https://edition.cnn.com/2022/09/27/europe/russia-ukraine-referendum-intl/index.html>

Bezrukova O. A. Organization and conduct of fake-referendums as a socio-political technology of annexation

The article examines fake-referendums as a form of socio-political technologies aimed at manipulating mass consciousness, distorting reality, and justifying external aggression. These referendums are based on administrative coercion, propaganda, and information campaigns that create an illusion of popular support for decisions made by the political leadership of the aggressor state. The study analyzes political technologies applied in the organization of fake-referendums and identifies their key features: imitation of real electoral competition, violation of the principles of free will expression, simulation of democratic procedures, and the use of propaganda to shape a necessary public discourse. It is established that fake-referendums are designed to alter citizens' social identity, destabilize society, and undermine legitimacy. The article reviews international legal norms regulating referendums and the recognition of their results, providing arguments regarding the illegitimacy of fake-referendums from the perspective of Ukraine's constitutional law and international law. Based on an analysis of fake-referendums held in occupied Crimea and other temporarily occupied territories of Ukraine, the study highlights the role of propaganda, manipulation of public opinion, and intimidation as key instruments influencing changes in citizens' political consciousness in the context of aggression. These technologies contribute to societal destabilization, the erosion of trust in democratic institutions, and the creation of a favorable informational environment for the occupation regime. Attention is drawn to the threats posed by the legitimization of fake-referendums to global security, particularly the risks

of such practices spreading to other regions. Additionally, the article proposes measures to counteract the use of fake-referendums as a tool of political influence, including strengthening international monitoring, increasing sanctions pressure, and enhancing informational resistance to propaganda.

Key words: *social technology, socio-political technology, referendum, fake-referendum, annexation, public opinion, war, Ukrainian society.*

УДК 364-054.73»364»

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.6>

О. А. БСЛЕНОК

науковий співробітник відділу соціальних структур
Інститут соціології Національної академії наук України

А. А. БОВА

кандидат соціологічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу соціальних структур
Інститут соціології Національної академії наук України

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЗОВИХ ПОТРЕБ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЕПРИВАЦІЇ ТА ІНТЕГРАЦІЯ В ПРИЙМАЮЧІ ГРОМАДИ

Актуальність дослідження зумовлена масштабними соціальними трансформаціями, викликаними російсько-українською війною, які суттєво вплинули на рівень та якість життя внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що робить необхідним комплексний аналіз їхніх потреб у контексті деприваційної парадигми.

Емпірична база дослідження сформована на основі всеукраїнського соціологічного опитування ВПО (n=1202), проведеного у шести великих містах України – Києві, Дніпрі, Одесі, Львові, Ужгороді та Тернополі. Опитування здійснено Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології у лютому-березні 2023 року, що дозволило отримати репрезентативні дані щодо задоволення базових потреб переселенців.

Мета дослідження – виявити рівень та характер депривації внутрішньо переміщених осіб у різних сферах життя, визначити ключові фактори, що впливають на їхню соціальну адаптацію, та сформулювати науково обґрунтовані рекомендації щодо покращення їхнього добробуту та інтеграції в приймаючі громади.

Результати дослідження показали, що більшість ВПО в Україні стикаються з багаторівневою депривацією, насамперед фінансовою, медичною та житловою. Найбільш вразливими є люди похилого віку, безробітні та бідні домогосподарства. Матеріальне становище визначає рівень забезпечення базовими потребами: найгостріше нестачу відчують бідні та малозабезпечені переселенці.

Наявна система гуманітарної допомоги демонструє дисбаланс: надмірне забезпечення певними ресурсами (продукти, одяг) та нестача критично важливих послуг (медична допомога, працевлаштування). Соціальна адаптація ВПО значною мірою залежить від рівня прийняття у громадах: молодь

та працевлаштовані інтегруються легше, тоді як старіші групи та безробітні частіше почуватимуться ізольованими.

Для підвищення ефективності допомоги необхідна краща координація ресурсів, розвиток програм соціальної інтеграції та створення можливостей для самореалізації переселенців.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), депривація, потреби ВПО, гуманітарна допомога, медична допомога, працевлаштування, соціальна інтеграція, матеріальне благополуччя, якість життя, вразливі групи населення.

Постановка проблеми. Російсько-українська війна після широкомасштабного вторгнення РФ суттєво змінила соціально-економічний, демографічний та психологічний ландшафт країни. Численні соціологічні дослідження та статистичний аналіз показують помітне погіршення рівня та якості життя населення порівняно з довоєнним періодом. Ця зміна характеризується зростанням рівня бідності, загостренням проблем фізичного та психічного здоров'я, значними труднощами в доступі громадян до основних послуг. Деякі домогосподарства в Україні не можуть дозволити собі навіть продукти першої необхідності та споживають недостатньо їжі.

Однією з найбільш вразливих груп населення стали вимушено переміщені особи (ВПО). Мільйони наших співвітчизників змушені були залишити свої домівки та шукати притулок в інших безпечніших регіонах України, у т.ч. ті, в кого і домівок після воєнних дій не залишилося, і там, на новому місці, адаптуватися як до незвичних умов життя, так і до реалій триваючої гарячої фази війни.

Актуальність дослідження становища внутрішніх мігрантів та, зокрема, міри задоволення їх потреб зумовлена невідкладною необхідністю надання науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх соціального забезпечення, створення сприятливих умов для гармонійної інтеграції переселенців в інше соціальне мікросередовище.

Разом з тим, ВПО стикаються з численними викликами, такими як труднощі з пошуком житла і роботи, обмеження споживання товарів та послуг першої необхідності, ускладнення доступу до тих чи інших видів соціальної допомоги, упереджене ставлення до себе від місцевих мешканців тощо. Розуміння напрямів та масштабів депривацій має вирішальне значення для розроблення ефективних соціальних програм.

У соціології депривація розглядається як багаторівневий стан вимушеного позбавлення, обмеження можливостей, недостатнього задоволення своїх основних життєвих потреб. Існують різні типи депривацій: абсолютна – відносна; матеріальна – соціальна – культурна; короткострокова – довгострокова; групова – індивідуальна. Абсолютна депривація зазвичай трактується як нестача основних потреб, необхідних для виживання, таких як їжа, чиста вода, одяг, притулок і медичне обслуговування, тоді як відносна депривація

підкреслює почуття невідгідного становища, яке відчувають люди порівняно з іншими в соціальному контексті. «Разом з тим можливість виникнення депривації одразу ж в декількох галузях соціального життя робить це поняття ще більш розмитим. Поняття множинної депривації означає тенденцію до поєднання чинників нерівного доступу до суспільних благ в різних галузях. Низький прибуток чи безробіття можуть поєднуватися з поганим житлом, слабким здоров'ям і низьким рівнем освіти» [1, с. 85].

Мета статті. Стаття присвячена комплексному дослідженню суб'єктивного відчуття матеріальної та соціальної депривації серед ВПО в Україні, визначенню основних сфер нестачі ресурсів, оцінці ефективності систем надання гуманітарної допомоги та аналізу рівня соціальної інклюзії ВПО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед найвпливовіших схем дослідження депривації – ієрархія потреб А. Маслоу, яка класифікує людську мотивацію в п'ятирівневій моделі, припускаючи, що люди повинні задовольняти базові фізіологічні потреби та потреби безпеки, перш ніж реалізовувати психологічні потреби вищого рівня, такі як повага, прийняття та самореалізація [2].

С. Стоуффер вперше запропонував поняття «відносної депривації», визначивши її як феномен, що виникає внаслідок суб'єктивного порівняння власного становища з референтними групами [3]. В. Рансімен підкреслював, що люди оцінюють свій добробут на основі порівняння з іншими, що призводить до почуття несправедливості та образи, коли виникає сприйняття уявної нерівності [4]. П. Таунсенд наголошував, що бідність – це не лише нестача доходу, а й відсутність ресурсів для участі в житті суспільства на прийнятному рівні. Депривація може бути виміряна через «індекс депривації», що включає множинні показники нестачі в різних сферах життя [5]. Т. Гарр пов'язав відносну депривацію з фрустрацією, агресією та політичним насильством. Він стверджував, що чим довше індивіди або групи відчувають відносну депривацію, тим більша ймовірність того, що їхня фрустрація призведе до гніву і, зрештою, до насильства [6].

Ч. Глок запропонував п'ять типів депривації: економічну, соціальну, організмичну, етичну та психічну, залежно від типу відчуття напруженості [7]. Економічна депривація проявляється через суб'єктивне відчуття нестачі матеріальних ресурсів порівняно з референтними групами. Соціальна депривація характеризується відчуттям маргіналізації та соціального виключення. Організмична депривація пов'язана з обмеженнями у сфері здоров'я та доступу до медичних послуг. Етична депривація виникає внаслідок ціннісних конфліктів між індивідом та домінуючими суспільними нормами. Психічна депривація інтегрує емоційні та психологічні наслідки попередніх типів, включаючи тривожні та депресивні стани. Ця типологія дозволяє комплексно підходити до аналізу депривації, розглядаючи її як багатовимірний

конструкт, що охоплює різні аспекти людського життя та суб'єктивного досвіду.

З розвитком дискурсу про депривацію, вчені почали розглядати її ширші наслідки, окрім простої економічної бідності. П. Бурдье сформулював ідею про те, що депривація охоплює брак соціального, культурного та символічного капіталу, що впливає на соціальні можливості та становище [8]. При цьому суспільні норми та структури відіграють вирішальну роль у збереженні депривації в різних соціодемографічних групах.

А. Сен стверджує, що бідність слід розуміти як депривацію спроможностей, тобто обмеження можливостей людей вести життя, яке вони цінують [9]. Його підхід (capability approach) виходить за межі традиційного зосередження на доходах, наголошуючи на свободі індивідів трансформувати наявні ресурси в значущі для них життєві досягнення. А. Сен показує, що однаковий рівень матеріальних благ може призводити до різних результатів залежно від індивідуальних характеристик та соціального контексту, що робить суб'єктивну оцінку життєвих можливостей невід'ємним аспектом аналізу депривації.

Українська соціологія продовжує розвивати та розширювати класичні теорії депривації, враховуючи нові соціальні реалії та міждисциплінарні підходи. Серед вітчизняних вчених слід назвати роботи Е. Лібанової, Н. Паніної, Є. Головахи, М. Єлейко, Н. Черниш, М. Дейча, Ю. Сасенка, Н. Харченко, Н. Толстих, Н. Шмарової та ін. Соціально-економічне становище ВПО та їх потреби вивчали О. Новікова, О. Амоша, В. Антонюк, О. Балакірева, Н. Коваліско, С. Бубняк, І. Локтева, Є. Широкова та ін.

Виклад основного матеріалу. Емпіричну базу статті склали результати всеукраїнського соціологічного опитування ВПО у шести великих містах України: Києві, Дніпрі, Одесі, Львові, Ужгороді та Тернополі. Опитування було проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Центром політичної соціології в період з 19 лютого по 1 березня 2023 року [10].

Інструментом дослідження виступила структурована анкета, розроблена дослідниками. Опитування проводилося методом випадкової вибірки, що забезпечувало максимальне охоплення дорослих ВПО у різних місцях проживання, включаючи житловий сектор, місця компактного поселення (державні установи, гуртожитки, школи, дитячі садки, офіси), центри підтримки ВПО тощо.

Загалом було опитано 1202 внутрішньо переміщених особи, по 200 респондентів у кожному місті. Максимальна статистична похибка вибірки не перевищує 3%.

Ми аналізували відповіді респондентів на питання: *«Наскільки зараз Ви відчуваєте нестачу у наступних товарах чи послугах?»* (стосовно їжі, одягу, побутової хімії та засобів індивідуальної гігієни, грошей, медикаментів, медичної допомоги, допомоги з працевлаштуванням, адміністративних послуг, психологічної підтримки);

питання: «*Чи потребуєте Ви зараз гуманітарної допомоги (житло, їжа, одяг, ліки, гроші і т.п.)?*»;

питання: «*Чи отримували Ви гуманітарну допомогу протягом останніх шести місяців?*»;

питання: «*Як саме Ви отримували гуманітарну допомогу?*»;

питання: «*Хто надавав Вам гуманітарну допомогу протягом останніх шести місяців?*»;

питання: «*Вкажіть, будь ласка, назву міжнародної організації/організації, яка(-і) надавала(-ли) Вам гуманітарну допомогу протягом останніх шести місяців?*»;

питання: «*Які з нижченаведених видів гуманітарної допомоги особисто для Вас зараз є найбільш необхідними?*»;

питання: «*Чи Ви відчуваєте себе повноцінним членом громади, в якій наразі проживаєте?*».

Незалежними змінними у багатьох випадках виступали чинники статі, віку, самооцінки поточного матеріального становища та працевлаштування опитаних. Бідними ми вважали тих, хто відповів на питання: «*Як би Ви охарактеризували Ваше поточне матеріальне становище?*» у такий спосіб: «*ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти*», малозабезпеченими – тих, хто відповів: «*вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей*». Решту респондентів – забезпеченими (тих, хто обрав такі альтернативи: «*у цілому на життя вистачає, а на придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор, уже не вистачає коштів*»; «*живемо забезпечено, але зробити деякі значні покупки ми поки що не в змозі через брак коштів (купити квартиру, автомобіль тощо)*»; «*фінансово ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо*»).

У таблиці 1 наведено деякі дані про відчуття внутрішніми мігрантами нестачі тих чи інших товарів та послуг залежно від статі, віку, працевлаштованості та матеріального становища респондентів.

1. Депривація потреби в їжі

Багато ВПО були змушені покинути свої домівки, втративши разом з ними запаси їжі, готівку, а також засоби для самостійного харчування: городи, ферми. Інфляція та дефіцит товарів спричинили значне зростання цін на харчові продукти, що негативно позначилось на харчовому раціоні внутрішніх мігрантів. Тим часом, неякісне або недостатнє харчування, особливо серед вразливих категорій: дітей, літніх людей, вагітних жінок, – програмує подальші проблеми зі здоров'ям таких індивідів. Гуманітарна допомога, через різні причини, не завжди доходить до тих, хто її конче потребує.

Проаналізувавши результати опитування ВПО, можна виділити такі закономірності у відповідях представників різних соціально-демографічних та дохідних груп населення України стосовно задоволення потреби у їжі. Відповідна ситуація видається дещо гіршою

Таблиця 1
Розподіл відповідей на питання «Наскільки зараз Ви відчуваєте нестачу у наступних товарах чи послугах?» окремо по кожній позиції залежно від низки соціально-демографічних та економічних показників, 2023 р., %*

Категорія	Стать		Вік (років)					Працевлаштування					Матеріальне становище			Загалом
	Чоловіча	Жіноча	18-29	30-39	40-49	50-59	60+	Працевлаштовані	Непрацевлаштовані за віком/станом здоров'я	Непрацевлаштовані з інших причин	Бідні	Малозабезпечені	Забезпечені			
Їжа	13	9,6	10,1	7,5	10,2	13,2	12,6	7,2	11,8	12,4	23,8	4,3	2,6	10,6		
	38,1	42,6	32,4	42,4	37,5	42,6	46,9	30,2	48,2	44,2	58,5	39,3	10	41,1		
	45,4	46,4	55,4	47,5	51,2	42,6	36	60,5	36,1	41,8	15,5	53,8	84,7	45,8		
Одяг																
Критично не вистачає	11,4	7,5	8,1	5,1	8,5	8,9	12,6	5,6	10,7	9,5	19,8	3,4	1,6	8,7		
	38,1	44,8	30,4	46,1	42	44,7	44,1	34	46,3	46,5	53	45,2	11,6	42,5		
Вистачає	47,3	45,1	58,8	46,1	48,8	44,2	36,7	59,4	37,4	41,3	24,5	47,7	84,7	45,8		
Побутова хімія та засоби гігієни																

Продовження таблиці 1

Категорія	Стать		Вік (років)					Працевлаштування			Матеріальне становище			Загалом
Критично не вистачає	13,8	12,7	16,9	11,9	12,7	16,3	10,5	10,6	12,3	15,8	26,5	7,2	3,2	13,1
	28,4	32,4	25	36,3	26,9	37,4	29	27,3	30,4	35	41,5	30,2	12,1	31,1
Загалом вистачає	54,3	52,8	57,4	50,2	59,4	45,3	52,4	60,5	51,6	47,9	30	58,9	83,2	53
Гроші														
Критично не вистачає	43	49,9	34,5	45,8	47,3	54,5	52,4	32,1	53,4	56,1	81,2	37,7	8,9	47,7
	39,5	38	40,5	41,4	36,4	33,3	39,2	42,2	38	35,3	16,8	51	43,2	38,3
Загалом вистачає	13,2	9,6	20,3	10,8	13,4	10,1	3,1	22,8	5	5,2	1	6,4	44,7	10,7
Медикаменти														
Критично не вистачає	21,4	15,6	9,5	10,5	13,1	27,9	26,0	9	26,5	16,7	34	10,5	4,2	17,4
	37	47,1	28,4	43,1	38,9	43,2	58,2	31,3	55,4	44,7	46,3	51,4	14,7	43,9
Загалом вистачає	34,1	32,6	50	40,3	43,8	25,3	10,2	53,6	13,6	31,6	15,3	31,7	73,7	32,8
Меддопомога														
Критично не вистачає	19,7	15,3	3,4	10,2	11,7	27,4	28,3	7,4	25,9	16,7	28,7	13,1	2,6	16,7
	34,6	42,5	32,4	39,3	39,9	37,4	45,8	34,7	45,8	39,1	40,5	43,8	26,3	39,9
Загалом вистачає	39,2	35,7	55,4	43,4	43,1	29,5	17,8	51,5	21,2	37	24,5	35,6	64,7	36,5
Допомога з працевлаштуванням														

Закінчення таблиці 1

Категорія	Стать		Вік (років)							Працевлаштування				Матеріальне становище			Загалом
	16,5	20,7	16,3	25,1	22,6	26,3	6,7	10,3	9,7	35,1	28,7	17,1	6,3				
Критично не вистачає	16,5	20,7	16,3	25,1	22,6	26,3	6,7	10,3	9,7	35,1	28,7	17,1	6,3	19,3			
Загалом вистачає	15,7	19,1	22,4	26,4	17,7	21,6	4,9	15,9	12,6	24,4	19,3	19,9	9,5	18			
Вистачає	39,7	35,5	40,1	35,9	42,4	32,6	32,6	65	30,4	17,9	28,5	32,1	68,9	36,7			
Адмінпослуги																	
Критично не вистачає	4,9	2,5	3,4	1,7	2,8	7,4	2,8	2,9	2,6	4,3	6,3	2	1,6	3,3			
Загалом вистачає	20,8	18,4	19,6	20	22,3	20	14	20,4	16,8	19,9	22,5	18	15,3	19,1			
Вистачає	66,8	70	70,3	70,2	67,8	67,4	67,8	71,1	67,5	67,5	62,5	69,7	77,9	68,6			
Психологічна підтримка																	
Критично не вистачає	7,3	8,3	7,4	5,4	7,8	11,1	8,7	7,2	9,2	7,4	12,3	6,1	4,7	7,9			
Загалом вистачає	14,6	18,7	12,8	20,7	18,7	18,4	14,3	19,1	16,8	16,5	19,8	14,4	21,6	17,4			
Вистачає	61,9	58,4	62,2	60,3	60,8	57,9	55,9	61,8	55,8	60	59,8	58,9	59,5	59,2			

* Сума відповідей по кожній двомірній таблиці у стовпчиках загалом менше 100%, оскільки решта опитаних вагалася з відповіддю, і відповідні цифри не наведено заради економії обсягу статті.

з чоловічого кута зору, ніж з жіночого: критично не вистачає їжі 13% чоловіків і 9,6% жінок; є певні проблеми з їжею, але загалом вистачає у 38,1% чоловіків і 42,6% жінок. Максимальна кількість респондентів, кому цілком вистачає їжі, – серед молоді (55,4%), мінімальна – серед людей пенсійного віку (36%). Максимальна кількість тих, кому критично не вистачає їжі, – серед 50–59-річних громадян (13,2%), мінімальна – серед 30–39-річних (7,5%). Цілком вистачає їжі 60,5% працевлаштованих і лише 36,1% непрацевлаштованих за віком/станом здоров'я, а також 41,8% непрацевлаштованих з інших причин. Загалом вистачає їжі 30,2%, 48,2% і 44,2% відповідно. Чинник поточного матеріального становища респондента напряму впливає на задоволення його потреби у їжі: цілком вистачає їжі 84,7% забезпечених, 53,8% малозабезпечених і лише 15,5% бідних, натомість критично не вистачає – 2,6%, 4,3% і 23,8% відповідно.

2. Депривація потреби в одязі

Певна частина ВПО відчуває нестачу такого базового предмета побуту, як одяг. Причинами цього є: втрата майна під час термінової евакуації з небезпечних регіонів у перші місяці війни – чимало переселенців залишили свої домівки поспіхом, не маючи можливості взяти з собою необхідний одяг; обмежені фінансові ресурси внутрішніх мігрантів – ВПО зазвичай втрачають роботу та джерела доходу, що не дозволяє їм придбати необхідні речі самостійно. Хоча гуманітарні організації надають відповідну допомогу, часто її обсяг є недостатнім, до того ж розподіл допомоги може бути нерівномірним, отож деякі ВПО можуть не отримувати необхідний одяг. Гуманітарна допомога з одягом не завжди відповідає сезонним потребам ВПО: літній одяг може надаватися взимку або навпаки. Відсутність теплої одягу та взуття підвищує ризики застудних захворювань серед внутрішніх переселенців.

Опитування продемонструвало, що критично не вистачає одягу 11,4% чоловіків і 7,5% жінок, загалом вистачає – 38,1% і 44,8% відповідно. Проблема одягу актуалізується з віком респондента: про те, що вистачає одягу, вказали 58,8% 18–29-річних респондентів, 46,1% 30–39-річних, 48,8% 40–49-річних, 44,2% 50–59-річних і лише 36,7% респондентів у віці 60+ років. Працевлаштовані краще забезпечені одягом (60,5% з них вистачає цього предмету побуту) і лише 7,2% – критично не вистачає, ніж непрацевлаштовані за віком/станом здоров'я (відповідні показники 36,1% і 11,8%), а також непрацевлаштовані з інших причин (41,8% і 12,4% відповідно). Критично не вистачає одягу 23,8% бідних (максимальний показник), загалом вистачає – 58,5%, цілком вистачає лише 15,5%. Для порівняння, цілком вистачає одягу 53,8% малозабезпечених та 84,7% забезпечених респондентів.

3. Депривація потреби в побутовій хімії та засобах гігієни

Війна спричинила суттєве погіршення якості життя в Україні. Зокрема, руйнування інфраструктури, періодична відсутність

електроенергії призводять до проблем з доступом як до чистої питної, так і до технічної води. Забруднення джерел води та ґрунту, брак сміттєзбиральних пунктів внаслідок військових дій погіршують санітарні умови населення. Тимчасові притулки для ВПО, особливо в перші місяці війни, були часто переповнені, що створювало ризик інфекційних захворювань. В цих умовах забезпечення засобами індивідуальної гігієни виходить на перші місця серед базових потреб людей, що підлягають безумовному задоволенню.

Згідно з даними опитування, максимальна кількість тих, кому критично не вистачає подібних засобів, зосереджена у вікових групах 18–29-річних (16,9%) та 50–59-річних (16,3%). Максимальну кількість тих, кому цілком вистачає побутової хімії, можна спостерігати серед 40–49-річних респондентів (59,4%), мінімальну – знов-таки серед 50–59-річних (45,3%), тобто осіб передпенсійного віку. Іншим чинником, що обумовлює задоволення потреби у гігієні, а також відповідний вид депривації, виступає працевлаштованість респондента. Цілком вистачає подібних засобів 60,5% працевлаштованих, 51,6% непрацевлаштованих за віком/станом здоров'я та 47,9% непрацевлаштованих з інших причин. Натомість серед представників перелічених груп кількість тих, кому критично не вистачає предметів побутової хімії – 10,6%, 12,3% і 15,8% відповідно. Найбільше впливає на задоволення потреб в гігієні матеріальне становище індивідів. Цілком вистачає побутової хімії та засобів гігієни 83,2% забезпечених, 58,9% малозабезпечених і лише 30% бідних респондентів. Причому 26,5% з останньої категорії вказаних засобів критично не вистачає. Розбіжності між гендерними групами виявилися несуттєвими.

4. Депривація фінансових потреб

Нестача грошей є дуже поширеною проблемою серед ВПО. Багато внутрішніх мігрантів опинилися у скрутному матеріальному становищі через вимушений переїзд з рідних домівок у зв'язку з війною. Основними причинами нестачі грошей у переселенців є:

- втрата роботи та стабільних доходів через переїзд в інший регіон;
- недостатній рівень державної підтримки, що часто не покриває всіх необхідних витрат, у тому числі додаткових витрат, пов'язаних з облаштуванням на новому місці (оренда житла, покупка речей найпершої потреби тощо);
- проблеми з працевлаштуванням у новій громаді через суттєву конкуренцію на ринку праці, невідповідність кваліфікації тощо.

Опитування переконливо доводить, що нестача грошей є наймасовішою депривацією серед ВПО. Цілком вистачає грошей лише 10,7% опитаних, загалом вистачає – 38,3%, критично не вистачає – 47,7% респондентів, решта вагалася з відповіддю.

Критично не вистачає грошей 49,9% жінок і 43% чоловіків, цілком вистачає лише 9,6% і 13,2% відповідно. Критично не вистачає грошей

34,5% молоді (18–29 років) проти 54,5% людей у віці 50–59 років та 52,4% серед респондентів у віці 60+ років. Вистачає грошей 20,3% наймолодших респондентів проти лише 3,1% найстарших. Різниця між полярними віковими групами – 20 відсоткових пунктів для відповіді «критично не вистачає» та 17 пунктів для відповіді «вистачає». Очікувано на фінансові труднощі частіше вказують непрацевлаштовані з різних причин (53,4% та 56,1%), ніж працевлаштовані (32,1%). Однак і серед працевлаштованих тих, кому цілком вистачає грошей, лише 22,8%, а серед непрацевлаштованих з різних причин таких взагалі лише 5% і 5,2%.

Критично не вистачає грошей 81,2% бідних, 37,7% малозабезпечених і лише 8,9% забезпечених респондентів. Цілком вистачає – 1%, 6,4% і 44,7% відповідно. Решта обрала варіант відповіді «загалом вистачає».

5. Депривація потреб у меддопомозі, а також у медикаментах

Внутрішнє переміщення означає збільшення навантаження на медзаклади в приймаючих громадах, які й без того мали обмежені ресурси. Втрата медичної документації під час переїзду, знищення частини медичних закладів як наслідок бойових дій, нестача медперсоналу та ліків ускладнили доступ ВПО до меддопомоги та аптек. Особливо в перший рік війни мав місце дефіцит ліків через порушення ланцюгів постачання, що спричинило загострення хронічних хвороб населення – як соматичних, так і психічних. Відсутність регулярних медичних спостережень була обумовлена як збоями у роботі медзакладів, так і певною пасивністю громадян, яких турбували інші першочергові проблеми.

За даними опитування, понад половини респондентів вказують на незадоволення тією чи іншою мірою потреб у меддопомозі (56,6%) і медикаментах (61,3%), у тому числі на те, що відповідних товарів і послуг, що стосуються охорони здоров'я критично не вистачає: 16,7% і 17,4% відповідно. Зокрема, критично не вистачає меддопомоги 3,4% молоді (18–29 років) проти 27,4% респондентів у віці 50–59 років та 28,3% серед осіб у віці 60+ років. Вистачає меддопомоги 55,4% респондентів у віці 18–29 років проти 17,8% літніх людей. Різниця між крайніми віковими групами складає 25 відсоткових пунктів для позиції «критично не вистачає» та 38 пунктів для позиції «вистачає». Аналогічна ситуація і з медикаментами: критично не вистачає ліків 9,5% молоді й 26% пенсіонерів, вистачає ліків 50% 18–29-річних респондентів проти лише 10,2% респондентів у віці 60+ років.

Окрім літніх людей, інша вразлива категорія в плані депривації потреб у медицині – непрацюючі з різних причин. Критично не вистачає меддопомоги 25,9% непрацюючих за віком чи здоров'ям проти 7,4% працевлаштованих. Вистачає допомоги 51,5% працюючих та лише 21,2% непрацюючих за віком/здоров'ям.

За даними опитування, критично не вистачає ліків 26,5% непрацюючих за віком/здоров'ям та 16,7% непрацюючих з інших причин проти 9% працевлаштованих. Вистачає ліків 53,6% працюючих переселенців, 31,6% непрацюючих з інших причин та лише 13,6% непрацюючих за віком/здоров'ям. Різниця між крайніми значеннями складає 17,5% та 40% відповідно.

Також спостерігається чітка тенденція до зростання почуття депривації щодо потреб у медичній сфері зі зменшенням матеріального добробуту. Критично не вистачає меддопомоги 2,6% забезпечених, 13,1% малозабезпечених та 28,7% бідних громадян з-поміж ВПО. Критично не вистачає медикаментів 4,2%, 10,5% і 34% відповідно. В міру зниження родинних доходів знижується кількість тих внутрішніх переселенців, кому вистачає на лікування. Вказали, що їм цілком вистачає меддопомоги 64,7% забезпечених, 35,6% малозабезпечених і 24,5% бідних. Вказали, що їм цілком вистачає медикаментів 73,7%, 31,7% і 15,3% відповідно.

Для розв'язання проблеми нестачі медикаментів та дефіциту медичної допомоги для ВПО треба забезпечити безперерйні поставання ліків в регіони з високою концентрацією ВПО, створити необхідні запаси медикаментів, залучити додаткові кадри медпрацівників у «гарячі» точки (можливо, на ротаційній основі), покращувати комунікацію та обмін інформацією між медзакладами щодо ВПО, які потребують допомоги, в тому числі із застосуванням телемедицини. Важливо, щоб жодній людині не було відмовлено в медичній допомозі лише тому, що в неї на поточний момент чи взагалі немає фінансових коштів на її оплату.

6. Депривація щодо допомоги з працевлаштуванням

Багато внутрішньо переміщених осіб натрапляють на суттєві труднощі у пошуку роботи на новому місці проживання, що призводить до їхньої економічної нестабільності, соціальної ізоляції та погіршення психологічного стану. Причини включають такі:

- невідповідність кваліфікації ВПО потребам регіональних ринків праці;
- висока конкуренція за робочі місця в регіонах з великою кількістю ВПО;
- небажання деяких роботодавців наймати внутрішніх мігрантів через додаткові бюрократичні процедури.

Серед причин дефіциту допомоги з працевлаштуванням ВПО одна з головних полягає у тому, що відповідні державні програми підтримки переселенців мають обмежене фінансування та охоплення, а процес отримання необхідної допомоги виявляється досить бюрократизованим.

Проаналізувавши результати опитування ВПО, можна виділити такі основні закономірності у вищезазначеному аспекті: критично не вистачає допомоги з працевлаштуванням 16,5% чоловіків і 20,7% жінок; 25,1%

30–39-річних респондентів; 22,6% 40–49-річних; 26,3% 50–59-річних респондентів. Серед молоді та літніх людей відповідні показники менші – 16,3% і 6,7%. Цілком вистачає вказаної допомоги 30,4% непрацевлаштованих за віком/станом здоров'я, загалом вистачає (з певними проблемами) – 12,6%. Для непрацевлаштованих з інших причин ситуація видається дещо скрутнішою: відповідні показники 17,9% і 24,4%. Критично не вистачає такої допомоги 35,1% непрацюючих з інших причин і лише 9,7% непрацевлаштованих за віком/станом здоров'я.

Відчуття депривації щодо допомоги з працевлаштуванням на пряму корелює з матеріальним становищем респондентів. Вказали, що їм критично не вистачає такої допомоги 28,7% бідних, 17,1% малозабезпечених і лише 6,3% забезпечених респондентів. Своєю чергою, про те, що цілком вистачає цього виду допомоги, повідомили соціологам 28,5% бідних, 32,1% малозабезпечених і 68,9% забезпечених внутрішніх переселенців.

Для розв'язання проблеми дефіциту допомоги з працевлаштуванням ВПО потрібні комплексні заходи, зокрема: збільшення фінансування програм зайнятості, виплат допомоги з безробіття ВПО та програм перенавчання; активізація ринку праці; розширення можливостей для перенавчання та підвищення кваліфікації (створення центрів профорієнтації; впровадження онлайн-курсів); покращення інформаційної підтримки ВПО тощо.

7. Депривація щодо нестачі адміністративних послуг

Цей вид депривації найменш поширений серед ВПО. Критично не вистачає адмінпослуг лише 3,3% респондентів. Варіант відповіді «є певні проблеми, але загалом вистачає» обрали 19,1%. Майже дві третини опитаних зазначили, що їм вистачає цього виду послуг, решта вагалася з відповіддю.

Разом з тим, подекуди трапляються випадки, коли внутрішні мігранти стикаються з перешкодами в доступі до адмінпослуг через відсутність необхідних документів, упереджене ставлення до них, зайвий бюрократизм у роботі відповідних органів тощо. Не завжди й самі переселенці докладають необхідних зусиль, щоб захистити свої законні права. Так, про центри для ВПО у приймаючих громадах невідомо 21,3% респондентів. Приблизно половина респондентів досить пасивна щодо їх відвідування: 24,2% відвідували такі центри лише один раз, 14,4% не відвідували, але планують, 14% не відвідували і не планують.

Чоловікам дещо частіше критично не вистачає адмінпослуг, ніж жінкам (4,9% проти 2,5%); переселенцям передпенсійного віку (7,4%) – частіше, ніж 18–29-річним (3,4%), 30–39-річним (1,7%), 40–49-річним (2,8%) і респондентам у віці 60+ років (2,8%); бідним внутрішнім мігрантам (6,3%) – частіше, ніж малозабезпеченим (2%) і забезпеченим (1,6%).

При наданні адмінпослуг необхідно враховувати недостатню комп'ютерну компетентність старших вікових груп ВПО, їхню неповну

присутність у застосунку «Дія» та пропонувати їм аналогові/паперові опції розв'язання проблем.

8. Депривація щодо нестачі психологічної підтримки

Допомога ВПО має бути різноплановою, враховувати не лише матеріальні потреби. «Зосередження на матеріальній складовій суттєво спотворює знання про реальне самопочуття громадян, оскільки нівелиюється багато соціальних і соціально-психологічних обмежень, які перешкоджають комфортному самовідчуттю людей у суспільстві» [11, с. 130]. Усі внутрішні мігранти, незалежно від віку, статі та соціального статусу, можуть відчувати психологічні труднощі через вимушене переселення та пов'язані з цим стреси. Проте є категорії, які особливо вразливі й потребують першочергової уваги. Це: 1) діти та підлітки; 2) літні люди; 3) люди з інвалідністю; 4) багатодітні родини та одинокі матері/батьки; 5) вагітні жінки та матері з немовлятами; 6) люди, які втратили близьких; 7) люди, які зазнали насильства, полону, викрадення; 8) люди з хронічними важкими захворюваннями, які потребують постійної медичної допомоги.

Судячи з даних опитування, більшості ВПО (59,2%) вистачає психологічної підтримки. Варіант відповіді «є певні проблеми, але загалом вистачає» відмітили 17,4%. Лише 7,9% респондентів з-поміж ВПО такої підтримки, за їхніми оцінками, критично не вистачає. Прикметно, що 15,5% опитаних вагалися з відповіддю, що може вказувати на недостатню відрефлектованість внутрішніх проблем. Максимально критично не вистачає допомоги психологів людям у віці 50–59 років (11,1%), мінімально – 30–39-річним переселенцям (5,4%). Бідні найбільше відчують дефіцит психологічної підтримки (12,3%), а забезпечені – найменше (4,7%). Розбіжності між категоріями за статтю та працевлаштованістю виявилися менш вираженими.

Окрім зусиль держави, другою несучою конструкцією відповіді країни на війну, що триває, став волонтерський рух. Децентралізований і гнучкий характер волонтерських організацій дозволив ефективно співпрацювати між місцевими та міжнародними партнерами, підвищуючи загальний вплив їхніх зусиль. Проблеми депривації базових потреб ВПО вимагають спільних дій з боку держави, волонтерських, міжнародних організацій, кожного небайдужого громадянина.

З огляду на дані опитування, абсолютній більшості внутрішніх переселенців гуманітарна допомога потрібна. На питання «Чи потребуєте Ви зараз гуманітарної допомоги (житло, їжа, одяг, ліки, гроші і т.п.)?» 37,8% респондентів відповіли, що вона їм вкрай необхідна, 49,8% обрали варіант відповіді «так, я б не відмовився від гуманітарної допомоги». Отже, сумарно 87,6% чітко вказали, що гуманітарна допомога їм потрібна. Лише 5,7% опитаних вказали, що гуманітарна допомога їм не потрібна, решта вагалися з відповіддю.

Аналіз відповідей на питання «Чи отримували Ви гуманітарну допомогу протягом останніх шести місяців?» доводить, що отримували

її: на постійній основі – 26,5%, час від часу – 59,1%, отримували лише раз – 9% респондентів. Не отримували гуманітарної допомоги взагалі лише 4%, решта вагалася з відповіддю.

Відповіді на питання «Як саме Ви отримували гуманітарну допомогу?» розподілилися наступним чином: дві третини переселенців (67,1%) індивідуально зверталися по допомогу, 53,1% ВПО визнали, що надавачі допомоги самі вийшли на них. Варіант «інше» обрали 3,5% респондентів, 1,9% вагалася з відповіддю (сума більша за 100%, оскільки можна було обрати кілька варіантів).

Соціологічне дослідження продемонструвало, що частіше надавали гумдопомогу ВПО протягом шести місяців, що передували опитуванню: волонтери та громадські організації (68,2%) та міжнародні організації (60,9%). Державні та місцеві органи менш активно долучалися до цього процесу (54,7% і 44,9% відповідно). Крім того, були дотичні до забезпечення нужденних внутрішніх мігрантів гумдопомогою 16,6% звичайних людей. Цей показник менший за показники вищезазначених організацій та органів, але з урахуванням того, що він стосується пересічних співгромадян, які теж по-своєму потерпають від перебігу війни та наслідків бойових дій, заслуговує на повагу. Варіант «інше» обрали 0,7%, «важко відповісти» – 1,8% (сума більша за 100%, бо можна було обрати декілька альтернатив).

У таблиці 2 наведений розподіл відповідей на питання: «Які з нижченаведених видів гуманітарної допомоги особисто для Вас зараз є найбільш необхідними?» та «Які з нижченаведених видів гуманітарної допомоги Ви отримували протягом останніх шести місяців?». З неї вбачається, що безумовним лідером потреб виступають гроші (77% послань). Також у першій шістці найбільш необхідних ВПО видів гумдопомоги: забезпечення продуктами харчування (58,1%), забезпечення медикаментами (44,9%), надання безкоштовної меддопомоги (42,9%), забезпечення притулком чи постійним житлом (40,4%), забезпечення побутовою хімією (40,2%). Мінімально переселенці потребують допомоги з отриманням адмінпослуг (11,2%) і з доглядом за дітьми (3,9%).

Нами зафіксовані суттєві «ножиці» між потребою в певних видах гумдопомоги та обсягом отриманих фінансів, товарів, послуг. Внутрішні мігранти найбільше відчують брак безкоштовної меддопомоги (нестача у розмірі 23,3% від потреби), допомоги з працевлаштуванням (нестача 22,7%), грошових виплат (нестача 21,1%), забезпечення медикаментами (нестача 19,7%).

Проаналізувавши розподіл відповідей на питання «Які з нижченаведених видів гуманітарної допомоги особисто для Вас зараз є найбільш необхідними?» у групах з різними соціально-демографічними та соціоекономічними ознаками, можна зробити такі узагальнення:

За статтю найбільші відмінності спостерігаються щодо потреб у грошових виплатах. Чоловіки рідше потребують грошових виплат (67,8%) порівняно з жінками (76,1%).

Таблиця 2

Розподіл відповідей на питання «Які з нижченаведених видів гуманітарної допомоги особисто для Вас зараз є найбільш необхідними?» та «Які з нижченаведених видів гуманітарної допомоги Ви отримували протягом останніх 6 місяців?», 2023, %

№	Види гуманітарної допомоги	Найбільш необхідні	Отримані протягом 6 місяців	Різниця між отриманими та найбільш необхідними
1.	Надання психологічної допомоги	13,7	24,8	+11,1 (надлишок)
2.	Надання безкоштовної медичної допомоги	42,9	19,6	-23,3 (нестача)
3.	Забезпечення продуктами харчування	58,1	88,4	+30,3 (надлишок)
4.	Забезпечення притулком та постійним житлом	40,4	39,7	-0,7 (баланс)
5.	Забезпечення побутовою хімією	40,2	73,7	+33,5 (надлишок)
6.	Забезпечення одягом	39,0	62,4	+23,4 (надлишок)
7.	Забезпечення медикаментами	44,9	25,2	-19,7 (нестача)
8.	Забезпечення засобами індивідуальної гігієни	31,9	52,3	+20,4 (надлишок)
9.	Допомога з працевлаштуванням	27,8	5,1	-22,7 (нестача)
10.	Допомога з отриманням адмінпослуг	11,2	29,2	18,0 (надлишок)
11.	Допомога з доглядом за дітьми	3,9	3,3	-0,6 (баланс)
12.	Грошові виплати	77,8	56,7	-21,1 (нестача)

За віком найбільші відмінності у потребах у медикаментах. Люди у віці 60+ років очікувано найчастіше потребують медикаментів (65,4%), молодь у віці 18-29 років – найрідше (22,3%). Різниця складає 43,1%. Проте літні люди найрідше потребують допомоги з працевлаштуванням (7,7%), у той же час як інші вікові групи значно частіше (в інтервалі 29–33%).

За працевлаштуванням найбільші відмінності полягають у тому, що непрацюючі з інших причин найчастіше потребують допомоги з працевлаштуванням (48,1%), працевлаштовані – найрідше (15,1%). Різниця складає 33%. А непрацюючі за віком/здоров'ям найчастіше

потребують медикаментів (63,6%), працевлаштовані – найрідше (25,5%). Різниця становить 38,1%.

За матеріальним становищем зафіксовані найбільші відмінності серед виокремлених груп. Бідні (78%) і малозабезпечені (78%) переселенці найчастіше потребують грошових виплат, забезпечені – найрідше (47,4%). Різниця – до 30,6%. Бідні найчастіше потребують продуктів харчування (74,5%), забезпечені – найрідше (20,5%). Різниця становить 54%. Бідні найчастіше потребують товарів побутової хімії (53%), забезпечені – найрідше (15,3%). Різниця – 37,7%. Бідні найчастіше потребують засобів індивідуальної гігієни (43%), забезпечені – найрідше (10%). Різниця – 33%. Бідні найчастіше потребують одягу (49%), забезпечені – найрідше (7,4%). Різниця складає 41,6%. Забезпечені найрідше потребують допомоги в працевлаштуванні (10,5%), бідні і малозабезпечені – значно частіше (29–30%).

Отже, матеріальне становище має найсильніший вплив на потреби у забезпеченні базовими товарами (продукти, ліки, одяг, побутова хімія тощо) та у допомозі з працевлаштуванням. Водночас забезпечені верстви населення більше потребують психологічної підтримки (17,9%) порівняно з малозабезпеченими (9,7%).

Треба зазначити, що окремі види гуманітарної допомоги надходять до переселенців у досить значних обсягах. Це забезпечення побутовою хімією (перевищення 33,5% від потреби), продуктами харчування (перевищення 30,3%), одягом (перевищення 23,4%), засобами індивідуальної гігієни (перевищення 20,4%), допомога з отриманням адмінпослуг (перевищення 18%). Психологічну допомогу внутрішні мігранти отримували дещо більше (на 11%) від потреби, хоча вона не може бути зайвою на тлі жахів триваючої війни та перманентних стресів.

Той факт, що пропозиція конкретних видів гуманітарної допомоги перевищує заявлений попит, не обов'язково означає, що допомога витрачається даремно або є непотрібною – це може просто свідчити про те, що організації, які опікуються відповідними справами, надають пріоритет певним видам допомоги, виходячи з їхньої доступності або простоти розподілу. Це також може означати, що процес задоволення тих чи інших потреб ВПО випереджає з деяким лагом надходження відповідних видів гуманітарної допомоги, що потребує окремого дослідження. Притулком/постійним житлом, а також допомогою з доглядом за дітьми ВПО в цілому забезпечуються згідно з потребами (нестача сягає десятиї долі відсотка).

Хоча гуманітарні організації постійно надають допомогу ВПО, часто її обсяг є недостатнім для покриття потреб усіх переселенців, особливо в невеликих та/або віддалених населених пунктах. Недостатня координація між різними організаціями, що надають гуманітарну допомогу, може призводити до дублювання зусиль або, навпаки, до прогалин у забезпеченні. Для ефективного забезпечення потреб ВПО потрібна краща координація, адресність допомоги,

збільшення її обсягів та врахування специфічних потреб різних категорій внутрішніх мігрантів.

Аналіз у розрізі низки соціально-демографічних та соціоекономічних характеристик продемонстрував, що **за статтю** найбільші відмінності спостерігаються щодо забезпечення побутовою хімією. Жінки частіше отримували її (73,2%), ніж чоловіки (62,7%). Щодо забезпечення одягом: жінки частіше отримували цей вид допомоги (62,1%), ніж чоловіки (53%). Щодо надання психологічної допомоги: жінки також частіше отримували її (26,9%), ніж чоловіки (16,9%).

За віком зафіксована така картина: найбільше відмінностей стосуються надання безкоштовної меддопомоги. Люди у віці 60+ років найчастіше отримували її (28,3%), молодь 18-29 років – найрідше (4,7%). Різниця склала 23,6%.

Щодо забезпечення медикаментами: літні люди найчастіше отримували їх (30,8%), молоді люди – найрідше (13,5%). Щодо забезпечення продуктами харчування: люди у віці 60+ років найчастіше отримували їх (88,8%), молодь – найрідше (7,7%).

За працевлаштуванням респондентів найбільші відмінності полягають у царині забезпечення продуктами харчування. Непрацевлаштовані з інших причин переселенці максимально отримували їх (89,2%), працевлаштовані – найрідше (73,2%). Щодо забезпечення засобами індивідуальної гігієни: непрацюючі з інших причин респонденти найчастіше отримували їх (56,4%), а працевлаштовані мінімально (36,1%) (причому різниця становила 20,3%); надання допомоги з працевлаштуванням: працевлаштовані найчастіше отримали її (11,1%), непрацюючі за віком/здоров'ям – найрідше (2,1%) і надання допомоги з отриманням адмінпослуг: непрацюючі з інших причин найчастіше отримували її (30,9%); працевлаштовані – найрідше (20,7%).

За матеріальним становищем найбільше відмінностей вбачаються стосовно забезпечення продуктами харчування: бідні та малозабезпечені внутрішні мігранти найчастіше отримували їх (87%), забезпечені – найрідше (63,7%). Забезпечення одягом: малозабезпечені найчастіше отримували його – 64,6%, забезпечені – найрідше 33,7% (причому різниця становила 30,9%). Забезпечення засобами побутової хімії: малозабезпечені найчастіше отримували їх (74,3%), забезпечені – найрідше (58,4%). Отримання адмінпослуг: малозабезпечені найчастіше отримували їх (30,3%), забезпечені – найрідше (19,5%).

Загалом, вік, працевлаштування та матеріальне становище найсильніше впливають на частоту отримання гуманітарної допомоги. Найбільш вразливі групи, судячи з нашого аналізу, – люди старших вікових груп, непрацюючі індивіди та бідні, малозабезпечені громадяни. Побіжно зазначимо, звертають на себе увагу факти того, що забезпечені ВПО не гребують брати ті чи інші види допомоги без

особливої потреби, опосередковано позбавляючи дійсно нужденних необхідних послуг та речей.

Задоволення базових потреб (їжа, житло, одяг, медична допомога тощо) є критично важливим, але недостатнім для позитивного соціального та психологічного самопочуття переселенців. Для ВПО дуже чутливе питання, чи приймають та поважають їх у новій громаді. Вони не хочуть відчувати себе чужими чи тягарем. Саме стан соціальної депривації стосується відсутності чи мінімуму соціальних зв'язків, мереж і можливостей соціальної взаємодії, що призводить до почуття ізоляції та самотності внутрішніх мігрантів. Проаналізувавши дані таблиці 3, де незалежними змінними були деякі соціально-демографічні та соціально-економічні ознаки, можна зробити такі висновки щодо відчуття себе повноцінним членом громади, в якій наразі проживають ВПО:

чоловіки частіше відчують себе повноцінними членами нової громади тією чи іншою мірою (сума відповідей «так» і «скоріше так» – 72,9%), ніж жінки (61,3%);

молодь 18-29 років найчастіше відчуває себе «своєю» тією чи іншою мірою у новому соціальному середовищі – 81,1% (у тому числі однозначно – 37,2%), проте люди у віці 50-59 років та 60+ років не відчують себе тією чи іншою мірою повноцінними членами громади – 55,3% і 58,8% відповідно (у тому числі однозначно – 27,9% і 28,7%), і найчастіше не відчують тією чи іншою мірою – 44,7% і 41,2% (у тому числі однозначно не відчують себе «своїми» у регіоні вселення – 20% і 19,2% відповідно). Проценти відповідей респондентів серед покоління у віці 30–39 років та 40–49 років розташовуються у проміжку між аналогічними показниками молодих та літніх людей;

працевлаштовані найчастіше відчують себе повноцінними членами громади (однозначно – 40,8% або скоріше – 39,3%), проти непрацюючих за віком/здоров'ям (відповідні показники – 27,7% і 29,3%) та непрацюючих з інших причин (27,1% і 31,4%). Непрацюючі за віком/здоров'ям найрідше відчують себе повноцінними одиницями нового мікросоціуму і найчастіше не відчують – 43%, якщо підсумувати респондентів, що на вказане питання дали відповіді «ні» та «скоріше ні»;

за матеріальним становищем найбільші відмінності такі: забезпечені переселенці найчастіше відчують себе повноцінними членами громади (однозначно – 48,4%, а також скоріше – 41,6%, сумарно – 90%) порівняно з бідними (59,3% сумарно) і малозабезпеченими співгромадянами (60,5% сумарно).

З покращенням матеріального становища знижується кількість тих, хто однозначно не відчуває себе «своїм» у громаді вселення: таких зафіксовано 20,8% серед бідних, 12,3% серед малозабезпечених і лише 4,2% серед забезпечених ВПО. Загалом молодший вік, наявність роботи та кращі матеріальні умови життя позитивно впливають

Таблиця 3
Розподіл відповідей на питання «Чи Ви відчуваєте себе повноцінним членом громади, в якій наразі проживаєте?» залежно від низки соціально-демографічних та соціоекономічних показників, 2023 р., %

Категорії	Стать	Вік (років)					Працевлаштування			Матеріальне становище			Загалом
		18-29	30-39	40-49	50-59	60+	Працевлаштовані	Непрацевлаштовані за віком/станом здоров'я	Непрацевлаштовані з інших причин	Бідні	Малозабезпечені	Забезпечені	
Варіанти відповіді													
Так	Чоловіча Жіноча	37,2	31,9	33,9	27,9	28,7	40,8	27,7	27,1	32,5	25,7	48,4	31,6
Скоріше так	35,9	43,9	33,9	33,9	27,4	30,1	39,3	29,3	31,4	26,8	34,8	41,6	33,2
Скоріше ні	15,9	13,5	23,4	20,5	24,7	22	12,5	22,8	27,8	20	27,2	5,8	21,4
Ні	11,1	5,4	10,8	11,7	20	19,2	7,4	20,2	13,8	20,8	12,3	4,2	13,8

на відчуття себе повноцінним членом громади. Найбільше соціально депривованих внутрішніх мігрантів зустрічаємо серед жінок, людей старших вікових груп, непрацюючих з тих чи інших причин, бідних та малозабезпечених родин. Щоб внутрішні переселенці відчували себе повноцінними членами нової громади, усім зацікавленим організаціям потрібно враховувати широкий спектр їхніх потреб. ВПО потребують можливості створювати нові соціальні зв'язки і знаходити друзів, знайомих; бути прийнятими, а не відкинутими у новому мікросередовищі, без дискримінації та упереджень; потребують допомоги у вирішенні щоденних труднощів, пошуку ресурсів, потребують почуватися безпечно у новому оточенні без страху та тривоги; можливості займатися улюбленими справами, розвивати свої здібності, брати участь у житті громади тощо.

Висновки. Триваюча війна в Україні спричинила значне погіршення рівня та якості життя населення, що залишилось в державі, суттєве порушення здатності громадян задовольняти свої базові потреби, що призвело до широкомасштабних гуманітарних проблем.

Для розроблення цільових заходів, спрямованих на покращення загального добробуту та першочергової підтримки вразливих верств населення, дієвим інструментом виявився соціологічний аналіз структури потреб переселенців через призму деприваційного підходу.

Низький рівень матеріального становища внутрішніх переселенців є однією з головних причин депривації основних потреб ВПО. Відсутність або недостатність доходів ускладнює доступ до їжі, одягу, житла, меддопомоги та інших необхідних ресурсів. Також на стан депривованості впливають вік респондентів та статус їх працевлаштованості.

Низький рівень матеріального становища внутрішніх переселенців є однією з головних причин депривації основних потреб ВПО. Відсутність або недостатність доходів ускладнює доступ до їжі, одягу, житла, меддопомоги та інших необхідних ресурсів. Також на стан депривованості впливають вік респондентів та статус їх працевлаштованості. Соціологічне дослідження підтверджує, що найгострішими проблемами для внутрішніх переселенців є брак грошей, обмежений доступ до медичної допомоги та медикаментів, дефіцит допомоги з працевлаштуванням, низький рівень матеріального становища. Типовий портрет депривованого внутрішнього мігранта виглядає наступним чином: це немолода, непрацевлаштована людина з бідної родини.

Зафіксовані суттєві невідповідності між затребуваними та наданими видами гуманітарної допомоги ВПО. Зокрема, в цілому вимушені переселенці відчують надлишок наданих харчових продуктів, товарів побутової хімії, одягу, але їм гостро не вистачає надання безкоштовної меддопомоги, забезпечення медикаментами, допомоги з працевлаштуванням. Для ефективної допомоги внутрішнім

переселенцям та уникнення дублювання важлива координація між різними організаціями та рівнями влади. При цьому необхідно враховувати індивідуальні потреби різних груп ВПО, таких як бідні категорії населення, родини з дітьми, люди похилого віку, особи з інвалідністю тощо. Розподіл допомоги має гарантувати, що вона обов'язково досягне тих, хто її найбільше потребує в Україні, особливо представників вразливих верств суспільства.

Гуманітарна допомога нужденним/постраждалим від війни включає розгалужену мережу учасників: український уряд, міжнародні організації, іноземні уряди, неурядові організації, місцеву владу та волонтерів. Саме волонтери часто доставляють ВПО найнеобхідніші речі, але задовольнити їхні базові потреби замало. Усім зацікавленим сторонам необхідно наполегливо працювати над створенням сприятливого середовища, яке забезпечить соціальну інтеграцію внутрішніх мігрантів до нових громад, їхній добробут та психологічний комфорт.

Для відчуття своєї соціальної повноцінності важливо, щоб ВПО мали можливості для професійного та особистісного розвитку (доступ до освіти, курсів перекваліфікації та підвищення кваліфікації), а також для відкриття власної справи. Реалізація свого потенціалу допоможе переселенцям відновити відчуття контролю над власним життям та підвищити самооцінку. Загалом, щоб ВПО відчували себе повноцінними членами нового локального соціуму, важливо забезпечити комплексний підхід до задоволення їхніх потреб – як базових, так і соціальних, культурних, психологічних. Держава, місцева влада, неурядові організації, приймаючі громади та й самі переселенці мають об'єднати зусилля заради побудови інклюзивного, толерантного та згуртованого суспільства, де кожен відчуватиме себе прийнятим та цінним.

Перспективи подальших досліджень у сфері депривації ВПО відкривають широкі можливості як для поглиблення змістовного аналізу, так і для удосконалення методичних підходів.

1. Депривація не є статичною. Важливо досліджувати, як вона змінюється з часом для ВПО – чи посилюється, чи зменшується, чи трансформується в інші форми. Бажані лонгітюдні дослідження, що відстежують одну і ту саму групу внутрішніх переселенців протягом тривалого періоду, щоб зафіксувати ці зміни.

2. Порівняння рівня та характеру депривації ВПО з іншими вразливими групами населення (малозабезпеченими, людьми з інвалідністю, самотніми матерями тощо) в приймаючих громадах, а також депривації ВПО та місцевого населення у схожих соціально-економічних умовах може допомогти краще зрозуміти специфіку депривації, пов'язаної з переміщенням. Важливо також враховувати інтерсекційність різних форм депривації, їх кумулятивний ефект для громадян.

3. Поєднання кількісних (статистичні дані, опитування) та якісних методів (глибинні інтерв'ю, фокус-групи) на різних етапах дослідження допоможе отримати більш повну картину аналізованого явища,

надасть матеріали для обґрунтованого розуміння становища ВПО та розкриття їх суб'єктивного досвіду довгострокового переміщення.

Список використаної літератури

1. Соціологія: терміни, поняття, персоналії. Навчальний словник-довідник. Укладачі : В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. За заг. ред. В. М. Пічі. К.: «Каравела», Львів: «Новий світ-2000», 2002. 480 с.
2. Maslow A.H. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row, 1954. 411 p.
3. Stouffer S. A. *The American Soldier: Adjustment During Army Life*. Princeton: Princeton University Press, 1949. 599 p.
4. Runciman W. G. *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England*. London: Routledge & Kegan Paul, 1966. 296 p.
5. Townsend P. *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*. Harmondsworth: Penguin Books, 1979. 1216 p.
6. Gurr T. R. *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press, 1970. 421 p.
7. Glock C. Y. *On the Study of Religious Commitment*. *Religious Education*. 1962. Vol. 57, No. 4. P. 98–110.
8. Bourdieu P. *La Distinction: Critique sociale du jugement*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1979. 670 p.
9. Sen A. *Development as Freedom*. New York: Alfred A. Knopf, 1999. 366 p.
10. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Центр політичної соціології. (2023). Опитування внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у шести містах України (лютий 2023 р.) [Електронні дані]. Discuss Data. URL: <https://doi.org/10.48320/e913bc53-3b9b-49db-b6fa-6c9e1ea28749>.
11. Єлейко М. Деприваційний підхід до соціального самопочуття населення. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2011. № 1. С. 127–146.

Bielienok O. A., Bova A. A. Internally displaced persons in the context of war: ensuring basic needs, socio-economic deprivation, and integration into host communities

The relevance of this study is driven by the large-scale social transformations caused by the Russian-Ukrainian war, which have profoundly affected both the standard and quality of life of internally displaced persons (IDPs). This necessitates a comprehensive analysis of their needs within the deprivation paradigm.

The empirical basis for this study is a nationwide sociological survey of IDPs (n=1202), conducted in six major Ukrainian cities: Kyiv, Dnipro, Odesa, Lviv, Uzhhorod, and Ternopil. The survey was carried out by the Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation in collaboration with the Center for Political Sociology in February–March 2023, providing representative data on how well the basic needs of displaced persons are met.

This study aims to assess the extent and nature of deprivation experienced by internally displaced persons across various life domains, determine the key factors influencing their social adaptation, and formulate evidence-based recommendations to improve their well-being and integration into host communities.

Research findings indicate that the majority of IDPs in Ukraine face multiple forms of deprivation, primarily financial, medical, and housing-related. The most vulnerable groups include the elderly, the unemployed, and poor households. Material status is a key determinant of meeting basic needs, with poor and low-income displaced persons experiencing the most acute shortages.

The current humanitarian aid system exhibits an imbalance: an oversupply of certain resources (e.g., food, clothing) alongside a shortage of essential services (e.g., medical care, employment assistance). The social adaptation of IDPs largely depends on the degree of acceptance they receive in host communities: younger and employed individuals tend to integrate more easily, whereas older individuals and the unemployed are more likely to feel socially isolated.

Enhancing the effectiveness of aid requires better resource coordination, the development of social integration programs, and the creation of opportunities for the self-realization of displaced persons.

Key words: *Internally displaced persons (IDPs), deprivation, IDP needs, humanitarian aid, medical care, employment, social integration, material well-being, quality of life, vulnerable population groups.*

УДК 613.88:316.42:364-78:2-67:159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.7>

О. О. ГАЛАЧЕНКО

кандидат медичних наук,
доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту та маркетингу
Вінницький національний медичний університет
імені М. І. Пирогова

ДУХОВНА МОДЕЛЬ РЕАБІЛІТАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ АДИКТИВНИХ ОСІБ: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено вплив духовної моделі реабілітації на соціальну адаптацію, психологічну стійкість та формування нових поведінкових стратегій осіб із хімічною залежністю. Проведена оцінка ключових факторів, що сприяють довготривалому утриманню від психоактивних речовин (ПАР), відновленню соціальних зв'язків і забезпеченню успішної ресоціалізації випускників реабілітаційних центрів (РЦ). Методологія дослідження ґрунтується на емпіричному аналізі діяльності двох чоловічих РЦ громадського об'єднання «Дім Батька», що функціонують на засадах християнської програми «Пізнай істину». Вивчення ефективності духовних інтервенцій проведено за допомогою стандартизованого анкетування резидентів і випускників РЦ. Соціально-демографічний профіль учасників програми охоплює чоловіків віком понад 40 років з низьким рівнем освіти, тривалим (у середньому до 20 років) стажем зловживання ПАР та численними невдалими спробами лікування у традиційних медичних закладах. Отримані результати підтверджують, що програма «Пізнай істину» сприяє: 1. глибокій духовній трансформації (92% учасників знайшли віру та новий сенс життя, 85% зміцнили стосунки з Богом); 2. подоланню залежності (близько 85% випускників, які пройшли повний курс реабілітації, досягли стійкої ремісії тривалістю в середньому 5 років); 3. успішній соціальній адаптації (75% колишніх реабілітантів працевлаштовані, 60% – одружені, понад 70% – відновили стосунки з родиною); 4. розвитку особистісних ресурсів (90% респондентів відзначили підвищення самооцінки та рівня життєвої задоволеності). Показано, що інтеграція духовних інтервенцій у комплексну реабілітацію осіб з адиктивними розладами сприяє не лише духовному відродженню, розвитку соціальних компетенцій та формуванню здорових міжособистісних відносин, але й ефективно усуває наслідки вживання ПАР, забезпечуючи тривалу ремісію та відновлення соціального статусу, як визначального елемента особистісної й соціальної стабільності.

Ключові слова: духовна реабілітація, соціальний статус, соціальна адаптація, ресоціалізація, хімічна залежність, психоактивні речовини, адиктивна особа.

Постановка проблеми. Хімічні адикції (алкоголізм, наркоманія тощо) належать до найгостріших соціальних проблем сучасного українського суспільства. Патогенез цих залежностей розглядається крізь призму біопсихосоціодуховної моделі, згідно з якою вживання психоактивних речовин (ПАР) є мультифакторним процесом, що охоплює фізичні, ментальні, соціальні та духовні детермінанти [1, 13, 14, 16]. Особливу увагу слід звернути на духовність як вагомий вимір людського існування, оскільки 84% населення світу ідентифікують себе з певною релігією [7, 9, 10, 12]. Саме брак духовних цінностей, зокрема втрата екзистенційних орієнтирів і морально-етичних засад, вважається провідним чинником у становленні й прогресуванні девіантної поведінки [7, 17].

Алкоголь і наркотики нерідко виконують функцію соціальних адаптогенів, модулюючи психоемоційний стан індивіда та його міжособистісні комунікації [8, 16]. Водночас інтегрованість ПАР у культурні традиції, ритуали, систему соціальних взаємодій сприяє їх поширенню й фіксації у поведінкових патернах. Адикція позиціонується як соціальне захворювання, що впливає на мікро- та макrorівні організації суспільства [13, 15]. Залежності спричиняють чимало негативних наслідків, зокрема конфлікти у сім'ї та на робочому місці, делінквентність, економічні втрати, маргіналізацію особистості та деградацію соціального статусу [1, 2, 17]. Крім того, масштабність і системний характер описаних явищ створюють значний соціально-економічний тягар для держави, негативно впливаючи на її загальний добробут та національну безпеку.

Очевидно, що ефективне подолання проблеми адикцій потребує комплексного вирішення, яке виходить за рамки стандартних методів. Втім, традиційні стратегії реабілітації, базовані виключно на медико-психологічних підходах, не завжди спроможні забезпечити стійкі результати, оскільки не враховують духовний потенціал трансформації особистості. Проте саме цей компонент є ключовим у програмах соціальної реабілітації, котрі реалізуються у реабілітаційних центрах (РЦ) під егідою християнських церков [3, 7, 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні зростає усвідомлення того, що релігійно-духовні аспекти є ключовими факторами у вивченні розладів, спричинених вживанням ПАР [12, 14].

Дослідники та клініцисти дедалі більше зосереджуються на холистичній характеристиці успішного одужання, вивчаючи різні типи відновлювального капіталу (насамперед, духовного і соціального), що сприяють загальному благополуччю людини та допомагають досягти стану тверезості [6, 11, 13, 14]. Показано, що високий рівень духовності асоціюється зі зменшенням кількості корелятивів розладів, пов'язаних з адиктивною поведінкою, у тому числі ризик рецидивів, ініціацію і продовження лікування, а також самоефективність утримання від ПАР [7, 14].

Чимало спостережень підтверджують значний потенціал соціально-психологічних реабілітаційних програм, які впроваджують духовні практики [6, 7, 10, 17]. Так, нещодавній Кокранівський огляд за участі 10 565 осіб засвідчив, що духовно-орієнтована терапія (у вигляді груп анонімних алкоголіків) забезпечує на 21% вищі показники утримання через рік порівняно з традиційними психотерапевтичними методами [10]. Останні рекомендації Американської психіатричної асоціації (АРА) щодо лікування розладів, пов'язаних із вживанням алкоголю, включили 12-етапні програми у перелік доказових методів лікування [14].

З огляду на значну поширеність релігійності та духовності серед населення та їх підтверджений вплив на здоров'я, низка професійних асоціацій, у тому числі Всесвітня психіатрична асоціація (WPA), рекомендують інтегрувати ці чинники у превентивні та лікувальні стратегії подолання адикцій [12].

Варто підкреслити, що релігійна приналежність знижує ризик хімічних залежностей, забезпечуючи соціальну підтримку, сприяє формуванню сімейних цінностей, а також залучає до волонтерської діяльності, що є важливим фактором у профілактиці шкідливих звичок [14, 16]. Понад 80% спостережень підтверджують протективну дію духовних переконань на розвиток адиктивної поведінки [11].

Попри численні дослідження, в Україні роль духовності у реабілітації uzалежнених залишається недостатньо вивченою. Подальші наукові розвідки мають бути спрямовані на оцінку ефективності релігійних реабілітаційних центрів (РЦ), з акцентом на довготривалу адаптацію адиктивних осіб у суспільстві.

Метою статті є аналіз впливу духовної моделі реабілітації на соціальну адаптацію, психологічну стійкість та формування нових поведінкових стратегій адиктивних осіб, а також оцінка ролі провідних чинників, що сприяють довготривалому утриманню від ПАР, відновленню втраченого соціального статусу і забезпеченню успішної ресоціалізації випускників християнського РЦ.

Виклад основного матеріалу. Базою емпіричного дослідження слугували два чоловічі РЦ громадського об'єднання «Дім Батька», створеного релігійною громадою Церкви Ісуса Назарянина м. Вінниці.

Вивчення особливостей духовної трансформації в процесі відновлення проводилось на основі програми «Пізнай істину», затвердженій Міністерством молоді та спорту України [3]. Модель розроблена з урахуванням практичного досвіду християнських РЦ у співпраці з соціологами та психологами.

Ефективність духовних інтервенцій оцінювалась за рахунок поєднання методів стандартизованого опитування та елементів кейс-стаді [4]. Використовували два види паперових анкет, розроблених нами на основі опитувальника Асоціації християнських РЦ «Teen Challenge» [6].

Опитування проведене анонімно, з попереднім роз'ясненням цілей дослідження. Структура анкети для резидентів РЦ складалася з 45 запитань розподілених на 9 блоків: особисті дані; мікросоціум; історія залежності; мотивація до реабілітації; оцінка програми відновлення; емоційно-ціннісні зміни; духовний розвиток; плани на майбутнє; проблеми після повернення.

Другий тип анкети, призначеної для колишніх учасників реабілітаційного модулю, містив 33 питання, об'єднаних змістовно на такі частини: загальні відомості; досвід реабілітації; духовне життя; участь у церковній спільноті; особисті стосунки; соціальна підтримка; фізичне та психічне здоров'я; духовний розвиток та зростання; загальні оцінки.

Дані дослідження вносились у електронний документ з наступною статистичною обробкою за допомогою комп'ютерної програми Statistica 13.3.

Експериментальну вибірку склали учасники програми чоловічої статі віком від 20 до 65 років. Усіх обстежених було розподілено на 2 частини. *Група 1*: 35 алко- і наркозалежних резидентів РЦ, які добровільно звернулись по духовну допомогу. *Група 2*: 27 колишніх адиктів, що успішно завершили реабілітаційний цикл та інтегрувалися у суспільство.

За результатами проведеного опитування, в групі 1 середній вік вихованців РЦ становив $41,0 \pm 9,47$ років. Низький рівень освіти більшості респондентів обмежує їхні можливості для самореалізації. Відсутність стабільної роботи у 76,8% призвела до соціальної маргіналізації та посилення відчуття безцільності, сприяючих формуванню девіантної поведінки [1].

Щодо сімейного стану, 85,4% реабілітантів не перебувають у шлюбі, проте майже в половині є діти. Високий відсоток неодружених ілюструє проблеми у створенні міцних соціальних зв'язків [2].

Практично дві третини опитаних (71,4%) зростали у неповних сім'ях, 85,4% з яких мали питущих батьків. При розгляді сімейних взаємин респонденти нерідко демонстрували суперечливі відповіді, видаючи бажане за дійсне. Так, 74% вважають, що стосунки в родині були дружні, партнерські. Проте водночас повідомляють про моделі виховання, які сприяють розвитку залежності: авторитарність (26%), гіперопіка (17%), байдужість (14%).

Серед учасників програми 62% зловживали алкоголем, решта – наркотичними речовинами. Значна частина (43,5% опитаних) зафіксували початок системного споживання у ранньому віці – 10,5 років, що значно ускладнює процес реабілітації через важкі наслідки для здоров'я.

Зауважимо, що 82% респондентів вказали на цікавість та вплив компанії, як основні причини початку прийому ПАР, що підкреслює важливу роль соціального оточення у формуванні залежностей [1, 5].

Стаж вживання хімічних речовин варіював від 5 до 34 років (середній показник $20,86 \pm 8,77$ років). При цьому половина резидентів РЦ (50,9%) належать до категорії з тривалістю адикції від 10 до 20 років (рис. 1).

Понад 70% учасників програми мали кримінальне минуле. Це підтверджує зв'язок між адиктивною поведінкою та злочинною діяльністю [9].

Одним з ключових катамнестичних критеріїв є намагання позбутися адикції. Регулярні звернення до державних клінік, що сягали до 20 разів, були поширеною практикою серед учасників. Однак максимальна тривалість ремісії не перевищувала одного року, що свідчить про обмежену ефективність терапії, пропонованої традиційною медициною.

Найсильнішими мотиваторами початку реабілітації слугувало бажання перемогти залежність (76,4% відповідей), відновити стосунки з близькими (48,7%), віра в Бога (28,5%), відсутність житла (14,7%) та проблеми зі здоров'ям (12,6%).

Переважна більшість (78%) учасників програми «Пізнай істину» рішення лікуватися приймали самостійно. Водночас майже усі вони були забезпечені підтримкою з боку родичів, що вказує на невирішеність проблеми адиктивної поведінки не через відсутність розуміння та самотність хворого.

На думку респондентів, ключовими факторами успіху програми «Пізнай істину» стали: біблійні уроки (85%), духовна підтримка наставників (67,3%) та позитивний вплив взаємодії з іншими реабілітантами (42,9%).

Усі 100% резидентів РЦ одностайно підтвердили досягнення первинної мети – позбавлення від залежності. Важливо, що 65%

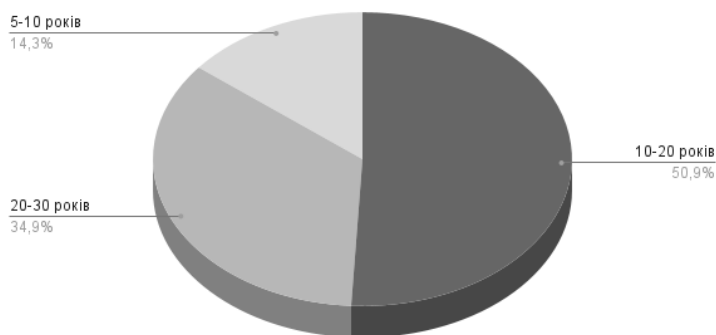

Рис. 1. Розподіл учасників програми реабілітації за тривалістю залежності від ПАР (група 1), %

зазначили факт процесу духовного відродження. Ще 28,5% додатково повідомили про позитивну динаміку психосоматичного стану.

Перед початком реабілітації серед узалежнених спостерігалася висока поширеність афективних розладів, що включали депресію, панічні атаки, тривогу (50%). Значна частина респондентів (33%) виявляли ознаки агресії, спрямованої як на себе, так і на оточення. Крім того, 25% пацієнтів відчували страх перед абстинентним синдромом, а 16,8% мали суїцидальні думки. Водночас основними життєвими цінностями для більшості учасників (75%) були алкоголь і наркотики, тоді як сім'я та друзі мали критично низький пріоритет (2,9%). Секс і гроші також були значущими для 35% опитаних.

Реабілітаційна програма «Пізнай істину» сприяла радикальній трансформації емоційної сфери та ієрархії цінностей. Радість від спілкування з Богом та збалансованість внутрішнього й зовнішнього світу відмітили 43% учасників, а 57,4% – посилення мотивації до просоціальної поведінки. Абсолютно всі опитані виказали бажання підтримувати тверезість. Для більшості (91,4%) основним життєвим пріоритетом стала релігія, зокрема християнство. Важливу роль у житті респондентів почали відігравати альтруїзм (66,7%), праця (56,7%), соціальні контакти (42,9%) та сімейні стосунки (28,7%).

Учасники програми продемонстрували значний духовний розвиток. Серед них 75% зазначили переживання досвіду «народження згори» та водного хрещення, підтверджуючи глибину особистої віри.

Програма також сприяла розвитку нових когнітивних схем та поведінкових патернів у значної частини резидентів РЦ, що, за їхніми словами, пов'язано з внутрішнім переродженням. Окрім того, опитані відзначали важливу роль молитви, церковних служб та спілкування з віруючими у збереженні тверезості й подоланні труднощів.

Рисунок 2 демонструє шкалу пріоритетів резидентів РЦ щодо складових програми «Пізнай істину».

Показано, що найбільший вплив на ефективність програми має духовний компонент, зокрема зміцнення стосунків з Богом (85,7%). Інші аспекти (вивчення Біблії, менторство та підтримка спільноти), хоча і були важливими, посіли підпорядковане місце у системі цінностей учасників.

Якісний аналіз відкритих відповідей респондентів на одне з ключових питань анкети «Які духовні зміни стали найбільш значущими особисто для Вас?», наведено на рисунку 3.

Результати опитування учасників групи 1 демонструють певну варіативність щодо повернення до повноцінного життя. Приблизно половина відчуває готовність до повної ресоціалізації, тоді як інша частина – лише часткову. Серед планів на майбутнє переважають працевлаштування та відновлення сімейних зв'язків (близько 60%). Водночас значна частина воліє залишитись на служінні у РЦ (28,5%). Разом з тим, респонденти визначають низку потенційних бар'єрів на

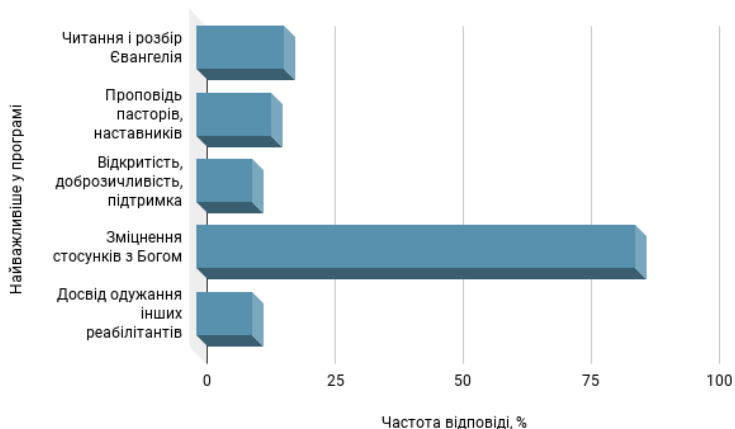

Рис. 2. Ранжування важливості різних елементів програми «Пізнай істину» за оцінками учасників (група 1), %

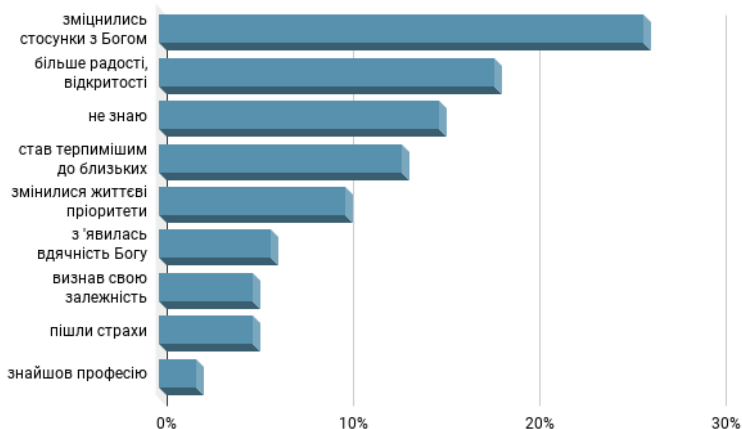

Рис. 3. Самооцінка духовного зростання учасників програми «Пізнай істину», сформульовано самостійно (група 1), %

шляху до повернення у суспільство, серед них проблеми з роботою та соціальну ізоляцію. Для подолання цих труднощів реабілітанти потребують комплексної підтримки, включаючи допомогу у пошуку роботи й соціальній адаптації (30%), а також психологічний супровід.

Портрет респондентів експериментальної групи 2 (випусників РЦ) виглядає наступним чином: чоловіки від 29 до 65 років, середній вік – $43,14 \pm 9,72$ роки. Стаж адиктивної поведінки сягав у середньому 19,6 років.

Час, що минув з моменту завершення реабілітації, становив в середньому $4,9 \pm 1,2$ роки. Максимальний термін тверезості серед опитаних – 13 років, мінімальний – 1 рік. За цей період двоє учасників зазначили виникнення рецидиву, який вони подолали за «допомогою Бога і бажання вирватись».

Абсолютно всі респонденти визначили духовне наставництво як найважливіший фактор успішного відновлення. Більшість підкреслили, що духовні практики допомогли їм змінити систему цінностей та знайти духовну сім'ю. Крім того, 78,6% випускників вважали за необхідне регулярну участь у богослужіннях, сприяючих зміцненню віри та наданню надії на майбутнє. Групові терапевтичні сесії були оцінені (у 50%) як ефективний інструмент розвитку соціальних навичок, підтримки однодумців й обговорення спільних проблем. Індивідуальні консультації, відзначені у 21,4% опитаних, надали можливість ідентифікувати глибокі психологічні причини залежності, такі як низька самооцінка, проблеми в міжособистісних відносинах та травматичний досвід дитинства.

Дослідження демонструє значну трансформацію системи життєвих орієнтирів колишніх реабілітантів. Зміна їхніх пріоритетів (у 23 з 27) відображається у таких висловлюваннях: «Бог на першому місці», «почав служити людям і цінувати життя». Це свідчить про формування нового світогляду, заснованого на християнських цінностях й служінні іншим.

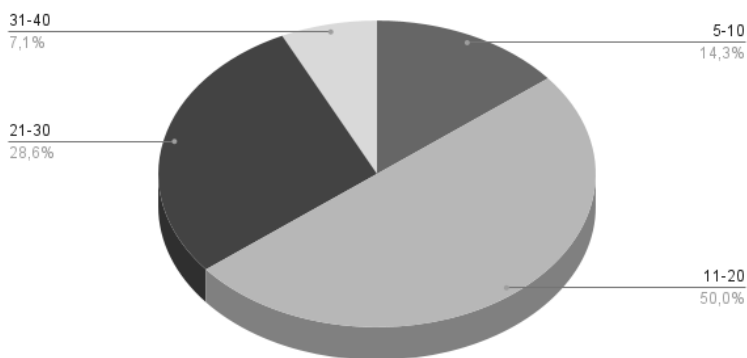

Рис. 4. Розподіл учасників програми за тривалістю залежності від ПАР (група 2), %

Програма «Пізнай істину» сприяла суттєвим змінам у духовному житті її учасників. Вони не лише подолали залежність, а й знайшли внутрішню гармонію. 80% опитаних щоденно моляться та читають Біблію, не рідше 1 разу на тиждень спілкуються з духовним наставником. Більшість з них залучені до різноманітних церковних служінь. При цьому, на питання «Як вам допомагає духовна практика у діяльності лідера служіння?» найчастіше колишні uzалежнені відповідають так: «надає внутрішню силу і впевненість», «я можу краще розуміти потреби інших і мотивувати їх», «допомагає зберегти спокій і приймати зважені рішення». Відтак, участь у різних служіннях є потужним багатогранним інструментом, котрий поєднує в собі як духовний, так і соціальний аспекти, запобігаючи рецидиву.

Майже 75% випускників програми працевлаштовані. Важливо, що 64,3% набули різні професійні навички під час проходження процесу реабілітації (здебільшого будівельного профілю). До того ж, 70% отримували у різному вигляді церковну допомогу, у т.ч. в пошуку роботи.

Аналіз результатів анкетування свідчить про значні зміни у сімейному стані учасників групи 2. Більшість опитаних (59%) перебувають у шлюбі, причому 35,4% відновили попередні стосунки, а решта знайшли подружжя по закінченню перебування у РЦ. Процес відновлення позитивно вплинув і на репродуктивну поведінку. Після завершення програми спостерігається зростання народжуваності на 30%.

Християнсько-орієнтована терапія сприяла відновленню міжособистісних стосунків. У 75% опитаних покращились відносини з дітьми та батьками. Водночас спостерігається тенденція до розриву старих дружніх зв'язків і створення нових. Учасники часто використовували такі формулювання як «забув про них» та «з'явилися нові чудові друзі».

64,2% респондентів оцінили стан свого фізичного та психічного здоров'я на 5 балів (за 5-ти бальною шкалою); 28,6% – на 4; 7% – на 3; решта – не відповіли на питання. Звідси випливає, що програма «Пізнай істину» підтримує не лише духовне, але й фізичне та психічне одужання.

Аналіз результатів опитування підтверджує високу ефективність програми «Пізнай істину»: 85,4% колишніх учасників оцінили її на «відмінно», решта – на «добре». Середній бал 4,4 за 5-бальною шкалою.

Висновки і пропозиції. Духовна модель реабілітації є ефективним інструментом для відновлення соціального статусу осіб з адиктивною поведінкою. Християнсько-орієнтований підхід сприяє не лише довготривалому утриманню від ПАР, а й суттєвій трансформації особистості реабілітантів, їхній соціальній адаптації та відновленню ціннісних орієнтацій. Включення духовних інтервенцій до реабілітаційних програм підсилює мотивацію до тверезого способу життя, забезпечує формування нових поведінкових стратегій та успішну

реінтеграцію в суспільство. Значна частина випускників РЦ підтверджують стабільну ремісію, покращення міжособистісних стосунків і активну участь у соціальному та церковному житті. Однак для теперішніх реабілітантів важливо продовжити роботу з подолання труднощів у працевлаштуванні та соціальній адаптації, щоб досягти рівня стабільності, який демонструють колишні реабілітанти. Отримані результати підкреслюють важливість комплексного підходу до ресоціалізації адиктів, що поєднує духовні, психологічні та соціальні методи відновлення.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку та впровадження алгоритмів ефективної соціальної інтеграції та адаптації uzалежених, а також порівняльний аналіз з іншими стратегіями ресоціалізації. Важливим аспектом наукових розвідок є створення інструментарію для оцінки впливу церковних спільнот на запобігання рецидивам та підтримку соціальної стабільності випускників релігійних РЦ.

Список використаної літератури

1. Дослідження з етіології, профілактики та лікування хімічних залежностей: конспект основних статей : у 2 ч. / за ред. О. О. Сердюка, В. В. Бурлаки. Харків : Діса плюс, 2015. Ч. 1. 478 с.
2. Климчук В., Горбунова В. Звіт за результатами кабінетного дослідження вживання алкоголю та зловживання ним особами, які вживають опіоїди та пацієнтами ЗПТ та інтервенцій для них. Київ, 2021. 64 с. URL: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/A4_zvit_alco_all.pdf (дата звернення 10.04.2025).
3. Методичні рекомендації з питань організації та функціонування центрів ресоціалізації наркозалежних. / за ред. Ю. Г. Попсуєнко. Київ : Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді, 2004. 200 с.
4. Сурмін Ю. П. Кейс-стаді: архітектура і можливості. Київ : Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні, 2012. 336 с.
5. Сучасні теорія і практика соціальної реабілітації : монографія / за заг. ред. О. В. Чуйко. Київ : Київський університет, 2021. С. 303–321.
6. Doris Ch., Hung-En S. Assemblies of God and Substance Abuse: The Teen Challenge Program. Louisville : Religious Institutions Grant Program, 2008. P. 51–67.
7. Ely A., Mosquero B. P. Religiosity/spirituality, motivation and self-efficacy in the treatment of crack users. *Arch. Clin. Psychiatry*. 2021. Vol. 48. P. 36–44.
8. Functional and structural social support, substance use and sexual orientation from a nationally representative sample of US adults. / E. M. Kahle et al. *Addiction*. 2020. Vol. 115(3). P. 546–558.
9. Johnson B. R., Lee M. T., Pagano M. E. Positive Criminology and Rethinking the Response to Adolescent Addiction: Evidence on the Role of Social Support, Religiosity, and Service to Others. *Int. J. Criminol. Sociol.* 2016. Vol. 5. P. 172–181.
10. Kelly J. F., Humphreys K., Ferri M. Alcoholics Anonymous and other 12-step programs for alcohol use disorder. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. 2020. Vol. 3. Art. № CD012880.

11. Koenig H. G., King D. E., Carson V. B. Handbook of religion and health. New York : Oxford University Press, 2012. 470 p.
12. Moreira-Almeida A., Mosquero B. P., Bhugra D. Spirituality and Mental Health Across Cultures – Evidence-Based Implications for Clinical Practice. New York : Oxford University Press, 2021. 340 p.
13. Phogat P., Verma V. Understanding Psycho-Social Factors in the Phenomenon of Substance Abuse: Lived Experiences of Recovering Addicts at Rehabilitation Facilities. *J. of Advance Research in Science and Social Science*. 2023. Vol. 6(1). P. 1–18.
14. Rezende-Pinto A, Moreira-Almeida A. Guidelines for integrating spirituality into the prevention and treatment of alcohol and other substance use disorders. *Braz. J. Psychiatry*. 2023. Vol. 45(3). P. 274–279.
15. Social and Psychological Rehabilitation of People Addicted to Psychoactive Substances: Research Results. / A. Shydelko et al. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2022. Vol. 13(1). P. 387–419.
16. The effect of religiosity during childhood and adolescence on drug consumption patterns in adults addicted to crack cocaine. / A. Rezende-Pinto et al. *B. J. Psych. Open*. 2018. Vol. 4. P. 324–31.
17. The impact of spiritual well-being and social support on substance use treatment outcomes within a sample of predominantly Black African American adults. / L. Kane et al. *J. of Substance Use and Addiction Treatment*. 2024. Vol. 158. P. 209–238.

Galachenko O. O. The spiritual model of rehabilitation as a tool for restoring the social status of addicted persons: an empirical analysis

The article examines the impact of a spiritual rehabilitation model on the social adaptation, psychological resilience, and the formation of new behavioral strategies among individuals with substance dependence. An assessment was conducted to identify key factors contributing to long-term abstinence from psychoactive substances (PAS), restoration of social ties, and the successful resocialization of rehabilitation center (RC) graduates. The research methodology is based on an empirical analysis of two male rehabilitation centers operated by the public organization «Father's House», which functions under the Christian rehabilitation program "Know the Truth". The effectiveness of spiritual interventions was evaluated through standardized surveys conducted among residents and graduates of the aforementioned centers. The socio-demographic profile of the participants includes men over 40 years of age with a low level of education, a long history of PAS abuse (on average up to 20 years), and multiple unsuccessful attempts at treatment in conventional medical institutions. The findings confirm that the «Know the Truth» program contributes to the following outcomes: 1. profound spiritual transformation (92% of participants reported finding faith and a new sense of purpose; 85% strengthened their relationship with God); 2. overcoming addiction (approximately 85% of graduates who completed the full rehabilitation course achieved stable remission averaging 5 years); 3. successful social reintegration (75% of former participants are employed, 60% are married, and over 70% have restored family relationships); 4. development of personal resources (90% of respondents reported improved self-esteem and overall life satisfaction). It is demonstrated that the integration of spiritual interventions into the comprehensive rehabilitation of individuals with addictive disorders facilitates not only spiritual renewal, the development of social competencies, and the establishment of healthy

interpersonal relationships, but also effectively addresses the consequences of PAS use, ensuring long-term remission and the restoration of social status as a critical element of personal and social stability.

Key words: *spiritual rehabilitation, social status, social adaptation, resocialization, chemical dependence, psychoactive substances, addicted person.*

УДК 355.4:316.77(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.8>

Н. І. ГЛЕБОВА

доктор соціологічних наук,
професор кафедри соціології та філософії
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

О. І. ДЕМЧИК

кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології та філософії
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

В. А. КРЕЧЕТОВА

кандидат соціологічних наук,
старший викладач кафедри соціології та філософії
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

В. І. ПОДШИВАЛКІНА

доктор соціологічних наук,
професор кафедри соціології та філософії
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКИХ МЕДІА У БОРОТЬБІ З ДЕЗІНФОРМАЦІЄЮ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ: ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Стаття присвячена всебічному дослідженню стратегій українських засобів масової інформації у боротьбі з дезінформацією в умовах повномасштабної військової агресії Російської Федерації. У ній визначено ключові загрози інформаційній безпеці України та охарактеризовано шляхи їхньої нейтралізації. Автори детально розглядають діяльність державних органів, зокрема Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, та Центру протидії дезінформації при РНБО, а також роль громадських та волонтерських організацій. Особливу увагу приділено розвитку фактчекінгу та підвищенню рівня медіаграмотності суспільства як одного з ключових інструментів протидії фейковим новинам.

Розкрито чотири ключові етапи роботи українських ЗМІ: ідентифікація дезінформації, розробка та реалізація комунікаційних стратегій, активне

© Н. І. Глебова, О. І. Демчик, В. А. Кречетова, В. І. Подшивалкіна, 2025

використання сучасних цифрових технологій і платформ для моніторингу інформації, а також підвищення професійної підготовки журналістів. Авторський колектив підкреслює необхідність розбудови партнерства між державою, ЗМІ та міжнародними організаціями для створення надійного та стійкого інформаційного середовища.

В основі дослідження лежить міждисциплінарний підхід, що поєднує контент-аналіз, порівняльні дослідження, кейс-стаді та соціологічні опитування. Автори також звертають увагу на важливість співпраці з міжнародними партнерами для обміну досвідом та впровадження кращих практик у сфері інформаційної безпеки. Стаття містить рекомендації щодо посилення інформаційної стійкості держави та розвитку національної системи моніторингу загроз.

Окремо акцентовано на потребі популяризації навичок медіаграмотності серед широких верств населення, включаючи молодь, що допоможе формувати свідоме суспільство, здатне розпізнавати маніпуляції та протистояти інформаційному впливу агресора. У статті наведено приклади успішних інформаційних кампаній та кращих практик використання цифрових технологій у протидії дезінформації.

Отримані результати та практичні рекомендації можуть бути корисними науковцям, експертам з інформаційної безпеки, фахівцям у галузі журналістики та комунікацій, педагогам, а також представникам державних органів і громадських організацій, які займаються питаннями медіаграмотності та інформаційної безпеки.

Ключові слова: дезінформація, фейкові новини, інформаційна безпека, фактчекінг, медіаграмотність, стратегічні комунікації, гібридна війна, українські ЗМІ.

Постановка проблеми. У сучасному світі проблема дезінформації є однією з ключових загроз для демократичних суспільств. Україна, яка стикається з викликами інформаційної війни в умовах гібридного конфлікту, змушена розробляти ефективні стратегії для захисту власного інформаційного простору. Головними інструментами у боротьбі з дезінформацією виступають українські засоби масової інформації (ЗМІ), які повинні адаптуватися до нових викликів, використовуючи сучасні технології, фактчекінг, стратегічну комунікацію та освітні ініціативи. Особливу роль у цьому процесі відіграє медіаполітика, спрямована на протидію інформаційним атакам та збереження національної безпеки. Важливим аспектом є також міжнародна співпраця та обмін досвідом із зарубіжними партнерами, що сприяє ефективнішому захисту інформаційного простору.

Об'єкт дослідження – інформаційна безпека України та роль засобів масової інформації у боротьбі з дезінформацією.

Предмет дослідження – стратегії українських ЗМІ, спрямовані на виявлення, аналіз і протидію дезінформації у сучасному медіапросторі.

Мета дослідження – виявити та проаналізувати основні стратегії українських ЗМІ у боротьбі з дезінформацією, оцінити їхню ефективність та запропонувати можливі шляхи вдосконалення медійної політики в умовах військової агресії РФ.

Завдання дослідження:

- проаналізувати сучасний стан інформаційного простору України та рівень загроз, пов'язаних із дезінформацією, зокрема в контексті війни;
- дослідити роль державних та недержавних ініціатив у сфері інформаційної безпеки в умовах військової агресії РФ.
- визначити ключові методи та інструменти, що застосовуються українськими ЗМІ у боротьбі з фейками;
- оцінити ефективність фактчекінгу та новітніх технологій у виявленні та протидії дезінформації;
- запропонувати рекомендації щодо вдосконалення стратегій інформаційної безпеки українських медіа в умовах триваючої агресії РФ.

Аналіз наукових та публіцистичних джерел, присвячених проблемі дезінформації [1], демонструє широкий спектр підходів до її дослідження. Авдєєва М. аналізує антиукраїнські наративи кремлівської пропаганди, що поширюються в Білорусі та Україні, підкреслюючи особливості маніпулятивного впливу на громадську думку. Горбань Ю. розглядає інформаційну війну проти України, описуючи її основні методи та засоби. Іванницька Б. та Гусєва С. аналізують ключові методи пропаганди в російських інтернет-ЗМІ, виявляючи основні дезінформаційні техніки. Методи фактчекінгу в журналістиці, наголошуючи на його важливості в боротьбі з маніпуляціями досліджує Корнієнко О., а Лазарук К. розглядає феномен створення фейків та їх розповсюдження російськими пропагандистськими структурами [2]. Проблеми стратегії інформаційної безпеки у боротьбі з дезінформацією в ЄС досліджує Карпчук Н. Кузьменко В.В. аналізує українську дипломатію в контексті протидії російській інформаційній агресії а Руднєва А.О. розглядає фактори та методи забезпечення інформаційної безпеки України в умовах збройного конфлікту. Проблеми Медіаграмотності та критичного мислення у контексті інформаційних загроз досліджує Павлох М.В. Харченко Б.В. аналізує розвиток медіаграмотності як ключової навички у боротьбі з пропагандою. Література, використана у дослідженні, охоплює як теоретичні, так і практичні аспекти боротьби з дезінформацією, що дозволяє сформувати комплексний підхід до аналізу українських медіа-стратегій у цій сфері.

У дослідженні використано комплексний міждисциплінарний підхід, що включає якісні та кількісні методи аналізу інформації. Основними методами дослідження є:

- метод контент-аналізу – для дослідження медійних матеріалів, що містять елементи дезінформації та фейкових новин;
- порівняльний метод – для аналізу українських та міжнародних підходів до боротьби з дезінформацією;
- метод кейс-стаді – для розгляду конкретних випадків успішної або неефективної протидії дезінформації в українському медіапросторі [12];

- експертне опитування – для збору думок фахівців у сфері медіа, інформаційної безпеки та журналістики;

- соціологічне опитування – для виявлення рівня довіри громадян до різних інформаційних джерел та оцінки впливу дезінформації.

Виклад основного матеріалу. Сучасні гібридні конфлікти ведуться і через інформаційний простір, активно використовуючи соціальні мережі [4], ЗМІ та інші комунікаційні канали. Повномасштабна агресія РФ супроводжується масованими інформаційними атаками, спрямованими на дискредитацію української влади, деморалізацію населення та введення в оману міжнародної спільноти. У зв'язку з цим українські ЗМІ та урядові структури зосереджуються на оперативному виявленні та спростуванні ворожих наративів, що є важливим для підтримки обороноздатності країни та консолідації суспільства.

У березні 2021 року в Україні створено Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки (ЦСКІБ) при Міністерстві культури та інформаційної політики. Основна мета цього Центру – боротьба з зовнішніми загрозами в сфері комунікацій, зокрема, інформаційними атаками, які спрямовані на Україну з боку Російської Федерації. Робота ЦСКІБ зосереджена на спільних зусиллях громадських організацій та владних структур з метою протидії дезінформації, швидкої реакції на поширення фейків і підтримки українських наративів. Незважаючи на те, що центр діє під егідою Міністерства культури та інформаційної політики, він взаємодіє з Центром протидії дезінформації при Раді національної безпеки і оборони, який відповідає за аспекти безпеки та розвитку міжнародних зв'язків [8].

У грудні 2021 року було прийнято рішення Ради національної безпеки і оборони України, яке відображено в Указі Президента №685, що стосується Стратегії інформаційної безпеки. Цей документ визначає актуальні виклики та загрози для національної безпеки України у сфері інформації і встановлює завдання та цілі для їх протидії. Особлива увага відводиться захисту прав на інформацію та особисті дані. Головною метою цієї стратегії є зміцнення інформаційної безпеки України та її інформаційного простору, що є важливим для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичних принципів та прав і свобод громадян [9]. З початком повномасштабної військової агресії РФ у лютому 2022 року значення ЦСКІБ значно зросло. Організація почала координувати зусилля з українськими та міжнародними партнерами для протидії інформаційній війні, що стала одним із ключових елементів гібридної стратегії Кремля. Було розроблено нові механізми виявлення та нейтралізації дезінформаційних кампаній, зокрема у соціальних мережах і месенджерах.

У сучасному світі завдання забезпечення інформаційної безпеки та протидії дезінформації стає надзвичайно важливим, особливо для країн, які перебувають у складних геополітичних умовах, наприклад, в Україні, де триває гібридна війна. ЗМІ відіграють ключову роль

у цьому контексті, оскільки їм потрібно розробляти стратегії, щоб запобігти впливу дезінформації та зберігати об'єктивність у медіа-просторі [7, с. 61].

Сучасні гібридні конфлікти ведуться і через інформаційний простір, активно використовуючи соціальні мережі, ЗМІ та інші комунікаційні канали [16, с. 68].

Ця ситуація створює серйозні загрози для стабільності, національної безпеки та розвитку демократії. ЗМІ повинні взяти на себе роль передового загону в протидії цій агресії, поширюючи достовірну та об'єктивну інформацію серед населення. Для протистояння дезінформації потрібні нові стратегії та підходи, які вимагають широкого спектру заходів та спільних зусиль різних зацікавлених сторін [16, с. 76].

Українські журналісти активно працюють над вивченням, розробкою і впровадженням нових стратегій і методів, спрямованих на підвищення рівня інформаційної грамотності та захисту інформаційного простору [1].

Перший етап полягає в розпізнаванні дезінформації та фейкових новин для журналістів. Це вимагає глибокого розуміння методів виявлення та аналізу неправдивої інформації. ЗМІ відіграють важливу роль у забезпеченні достовірної та об'єктивної інформації, яка є основою для формування громадянської свідомості. На перший план виходить уважне ставлення журналістів до джерел інформації. Вони мають розрізняти надійні джерела, які відповідають стандартам об'єктивності та достовірності, від тих, що можуть маніпулювати або поширювати дезінформацію. Перевірка джерел є ключовою, щоб уникнути поширення фейкових новин або необдуманого розповсюдження неперевіреної інформації [5, с. 650].

Для забезпечення ефективності діяльності журналістів у галузі інформаційної безпеки важливо розвивати та вдосконалювати навички критичного мислення. Це означає здатність аналізувати інформацію з різних точок зору, виявляти можливі протиріччя та неузгодженості у матеріалах, а також бути відкритими до різних підходів та точок зору на події [5, с. 650].

Крім того, ЗМІ мають активно використовувати фактчекінг і перевірку фактів. Використання цих методів допомагає підтвердити правдивість інформації та запобігти поширенню дезінформації. Це включає перевірку достовірності фактів, використання інструментів для перевірки автентичності зображень та оцінку авторитетності джерела [3].

Необхідно активно займатися освітою та навчанням, щоб забезпечити ефективне розпізнавання дезінформації та фейкових новин. Важливо проводити роботу з громадськістю та активно розглядати методи виявлення фейкових новин, а також навчати медіаграмотності [10, с. 63].

Другий етап включає в себе комунікаційну стратегію та співпрацю. Наразі журналістика та інформаційний простір впливаються дезінформацією, особливо в умовах гібридної війни. Українські ЗМІ стикаються з викликами, пов'язаними з розпізнаванням, уникненням та спростуванням неправдивої інформації [16, с. 68].

Ключовим аспектом боротьби з дезінформацією є розробка ефективної комунікаційної стратегії та співпраця з різними галузями для створення достовірного та об'єктивного інформаційного середовища.

Виявлення та аналіз дезінформації – перший крок полягає у виявленні та аналізі потенційно дезінформаційних матеріалів [6, с. 329].

Українські журналісти мають бути особливо вкрай обережними у відношенні до джерел, з яких отримують інформацію. Вони повинні ретельно перевіряти достовірність та правдивість інформації, враховуючи можливі мотиви, що підштовхують до поширення неправдивих даних [3].

Розвиток комунікаційної стратегії. Ефективна стратегія комунікації ґрунтується на принципах об'єктивності, правдивості та активному використанні підтверджених фактів. ЗМІ повинні тісно співпрацювати з різними секторами, включаючи правозахисні організації, громадські об'єднання та експертів, з метою забезпечення об'єктивності та надійності інформації [3].

Використання принципів етичної поведінки у журналістиці та розробка спеціалізованих платформ для обговорення та вирішення проблеми дезінформації є основними складовими комунікаційної стратегії.

Співпраця та партнерство. Співпраця та партнерство є ключовими для журналістів у їхній роботі. Вони повинні активно взаємодіяти з іншими медіа, науковими установами та міжнародними організаціями, щоб обмінюватися досвідом та інформацією. Створення мереж знань та досліджень є важливим для глибокого аналізу дезінформації та формування надійного інформаційного простору. Наприклад, спільні ініціативи фактчекерських агентств та міжнародних медіа дозволяють об'єднати зусилля у протидії фейковим новинам [3].

Створення платформ для обміну досвідом. Створення спеціалізованих платформ для обміну досвідом є ефективним інструментом для співпраці між різними галузями. Ці платформи сприяють обговоренню та вирішенню проблеми дезінформації, а також дозволяють українським журналістам обмінюватися ідеями, кращими практиками та досвідом у протидії фейковим новинам та дезінформації [7, с. 59].

Третім етапом є використання технологій. У сучасному цифровому світі ЗМІ мають доступ до широкого спектру технологічних інструментів, які можуть бути використані для протидії інформаційній агресії. Використання цих інструментів може допомогти виявляти, аналізувати та контролювати поширення дезінформації, а також підвищувати свідомість громадськості.

Аналіз та виявлення дезінформації. Один з ключових аспектів полягає у використанні аналітичних інструментів для виявлення дезінформації. Зокрема, алгоритми машинного навчання та штучний інтелект можуть стати в пригоді журналістам у перевірці достовірності даних, виявленні паттернів дезінформації та розпізнаванні фейкових новин. Наприклад, аналітичні інструменти мають можливість автоматично перевіряти походження інформації та визначати її правдивість за рядом параметрів [11, с. 400].

Використання соціальних медіа та аналітичних платформ. Соціальні медіа набули великого значення для комунікації, але в той же час є майданчиком для поширення дезінформації. Журналісти можуть використовувати аналітичні платформи, які дозволяють відстежувати та аналізувати вміст, що публікується в соціальних мережах [15].

Ці засоби аналізу дозволяють відстежувати розповсюдження дезінформації, ідентифікувати її джерела та запобігати впливу на громадську думку.

Розробка технологій для виявлення фейкових новин. Розробка спеціалізованих алгоритмів і програм для виявлення фейкових новин та дезінформації є важливим завданням для журналістів. Використання штучного інтелекту може допомогти автоматизувати аналіз та класифікацію новин, виявлення відмінностей у їхній формі і змісті, а також ідентифікацію потенційних джерел дезінформації [14].

Використання технологій для фактчекінгу. Використання автоматизованих технологій для фактчекінгу дозволяє журналістам перевіряти факти та джерела, що сприяє підтвердженню достовірності інформації. Ці інструменти виявляють неузгодженості та суперечності у різних джерелах, що допомагає більш об'єктивно оцінювати матеріали та уникати поширення дезінформації. Використання таких технологій в боротьбі з дезінформацією є кроком вперед у забезпеченні об'єктивного та достовірного інформаційного простору [3].

Необхідно постійно працювати над розвитком і вдосконаленням цих технологій, а також забезпечити доступ до них для журналістів, щоб ефективно протистояти спробам дезінформації.

Підвищення рівня освіти та професійної підготовки журналістів є важливим аспектом в протистоянні інформаційній агресії. У змінному інформаційному середовищі, належна підготовка надає журналістам необхідні знання і інструменти для виявлення та протидії маніпуляціям з інформацією [7, с. 59].

Необхідно розробляти та впроваджувати програми медіаграмотності для журналістів, що спрямовані на збільшення усвідомленості про поширення дезінформації. Ці програми мають включати аналіз психології поширення дезінформації серед аудиторії та методів маніпуляції. Розуміння цих аспектів допоможе журналістам ефективніше реагувати на виклики дезінформації. Крім того, журналісти можуть відігравати важливу роль у підвищенні медіаграмотності громадськості шляхом

організації публічних заходів, воркшопів та діалогів. Це сприятиме не лише збільшенню усвідомленості про дезінформацію, але й сприятиме побудові довіри між журналістами та аудиторією [13].

Отже, всі ці підходи спрямовані на підвищення кваліфікації та освіченості журналістів у відношенні до дезінформації. Ключовою задачею для цієї категорії журналістів є участь у боротьбі з дезінформацією та створення контенту, що захищає правдивість інформації. Українські ЗМІ активно адаптуються до змін, прагнучи забезпечити якість, точність та об'єктивність інформації для громадськості. Їхня робота спрямована на підвищення рівня медіаграмотності, що є важливим фактором у протидії інформаційній агресії та зміцненні демократичних цінностей в українському суспільстві. У сучасному світі завдання забезпечення інформаційної безпеки та протидії дезінформації стає надзвичайно важливим, особливо для країн, які перебувають у складних геополітичних умовах, наприклад, в Україні, де триває повномасштабна війна. ЗМІ відіграють ключову роль у цьому контексті, оскільки їм потрібно розробляти стратегії, щоб запобігти впливу дезінформації та зберігати об'єктивність у медіа-просторі.

Подальші дослідження у сфері боротьби з дезінформацією українськими ЗМІ мають потенціал для розширення в декількох ключових напрямках. Важливим завданням є глибший аналіз ефективності вже існуючих стратегій протидії дезінформації, зокрема тих, що реалізуються державними та недержавними організаціями. Це дозволить визначити найбільш дієві методи та адаптувати їх відповідно до змін інформаційного простору.

Необхідно приділити більше уваги соціологічним дослідженням, які б допомогли зрозуміти рівень довіри громадян до різних джерел інформації та вплив медіаграмотності на здатність населення розпізнавати фейки. Особливо актуальним є вивчення психологічних аспектів сприйняття дезінформації, що може сприяти розробці ефективніших освітніх ініціатив.

Крім того, важливим напрямом є міжнародна співпраця, що дозволить переймати досвід зарубіжних країн у боротьбі з дезінформацією та впроваджувати найкращі світові практики в український контекст. Особливої уваги заслуговує вивчення регуляторних механізмів ЄС щодо контролю за поширенням неправдивої інформації та можливість адаптації цих підходів в Україні.

Висновки. ЗМІ стали важливим фронтом у війні проти РФ, виконуючи стратегічну функцію у забезпеченні інформаційної безпеки держави. В умовах російської військової агресії основними викликами залишаються масові дезінформаційні кампанії, спрямовані на українське та міжнародне суспільство, а також спроби ворога посіяти паніку, дестабілізувати ситуацію в країні та підірвати довіру до державних інституцій.

Українські медіа продовжують активно протидіяти цим викликам, використовуючи сучасні інформаційні технології, фактчекінг, соціальні мережі та міжнародне партнерство. Створення спеціалізованих державних та громадських структур для боротьби з фейками та пропагандою дозволило суттєво знизити ефективність інформаційних атак противника.

Однак інформаційна війна триває, і для її успішного ведення необхідно продовжувати адаптуватися до нових загроз, удосконалювати механізми виявлення дезінформації та посилювати роль журналістів у захисті правди. Тільки комплексний підхід, що включає державну політику, медійну грамотність громадян та інноваційні методи боротьби з пропагандою, дозволить ефективно захистити інформаційний простір України в умовах військової агресії РФ.

Список використаної літератури

1. Андрієнко, О. В. (2021). Інформаційні війни у цифрову епоху: виклики для України. *Наукові записки Інституту журналістики*, (3), 45–52.
2. Василенко, І. П. (2020). Фейкові новини як загроза інформаційній безпеці: методи розпізнавання. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління*, (1), 78–85.
3. Корнієнко, О. М. (2020). Фактчекінг у роботі журналіста: магістерська робота. Retrieved from <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/4332>
4. Климчук, Л. І. (2019). Вплив соціальних мереж на поширення дезінформації в Україні. *Український соціологічний журнал*, (2), 112–120.
5. Матвієнків, С. М. (2008). Інструментарій протидії загрозам в інформаційній сфері. *Держава і право*, (41), 646–653.
6. Павлов, Д. (2013). Політична пропаганда: до визначення поняття. *Гілея*, (79)(12), 328–331.
7. Павлюх, М. В. (2021). Медіакомпетентність та медіаграмотність фахівця-міжнародника у контексті загроз в мережі Інтернет. *Політичне життя*, (4), 58–62. Retrieved from <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2021.4.9>
8. Презентовано Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/prezentovano-centr-strategichnih-komunikacij-ta-informacijnoyi-bezpeki>
9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 р. «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України; Стратегія від 28 грудня 2021 р. No 685/2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>
10. Розвиток медіаграмотності молодого покоління: практичний аспект проблеми / Ю. Руденко та ін. (2022). *Physical and Mathematical Education*, 37(5), 56–63. Retrieved from <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2022-037-5-008>
11. Руднєва, А. О. (2016). Фактори і методи забезпечення інформаційної безпеки України в умовах збройного конфлікту. *Гілея*, (10), 397–401.
12. Савченко, О. В. (2018). Маніпулятивні технології в сучасному медіапросторі: методи протидії. *Журналістика і суспільство*, (7), 55–63.

13. Харченко, Б. В. (2022). Медіаграмотність як пріоритетна навичка людини в боротьбі з пропагандою. *Кримський міжнародний форум: філологія та журналістика*. Retrieved from <https://doi.org/10.36059/978-966-397-272-5-18>

14. Lisnevska, A. (2019). Дезінформація в новинному відеоконтенті: маркери та методи розпізнавання. Ivan Franko National University of Lviv. Retrieved from <https://doi.org/10.30970/vjo.2019.45.9985>

15. Nissen, T. E. (2016). Social media's role in 'hybrid strategies'. NATO Strategic Communications Centre of Excellence Journal. Retrieved from https://stratcomcoe.org/uploads/pfiles/tomas_nissen_article_12-09-2016.pdf

16. Nofenko, A. (2019). Гібридна війна Росії проти України: інформаційний наступ та механізми протидії. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*, (2)(6), 68–77. Retrieved from <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2019-02-68-77>

Hlebova N. I., Demchyk O. I., Krechetova V. A., Podshyvalkina V. I. Strategies of the Ukrainian media in the fight against disinformation in the context of russian military aggression: public opinion research

The article is devoted to a comprehensive study of the strategies of the Ukrainian media in the fight against disinformation in the context of the full-scale military aggression of the Russian Federation. It identifies the key threats to Ukraine's information security and describes ways to neutralize them. The authors examine in detail the activities of government agencies, in particular the Center for Strategic Communications and Information Security and the Center for Countering Disinformation at the National Security and Defense Council, as well as the role of public and volunteer organizations. Particular attention is paid to the development of fact-checking and raising the level of media literacy in society as one of the key tools for countering fake news.

Four key stages of the Ukrainian media's work are revealed: identification of disinformation, development and implementation of communication strategies, active use of modern digital technologies and platforms for monitoring information, and professional development of journalists. The authors emphasize the need to build a partnership between the state, media and international organizations to create a reliable and sustainable information environment.

The study is based on an interdisciplinary approach that combines content analysis, comparative studies, case studies, and sociological surveys. The authors also draw attention to the importance of cooperation with international partners to share experiences and implement best practices in the field of information security. The article contains recommendations for strengthening the state's information resilience and developing a national threat monitoring system.

Special emphasis is placed on the need to promote media literacy skills among the general population, including young people, which will help to form a conscious society capable of recognizing manipulations and resisting the aggressor's information influence. The article provides examples of successful information campaigns and best practices in the use of digital technologies in countering disinformation.

The findings and practical recommendations can be useful for scientists, information security experts, journalism and communications professionals, educators, as well as representatives of government agencies and NGOs dealing with media literacy and information security.

Key words: disinformation, fake news, information security, fact-checking, media literacy, strategic communications, hybrid warfare, Ukrainian media.

УДК 32.019.52+316.613.4:364-32+005.966.2](477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.9>

А. В. ЄРЕМЕНКО

засновник компанії «Active Group»,
аспірант факультету соціології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ ФЕНОМЕНІВ ДОВІРИ ТА НЕДОВІРИ НА РОЗВИТОК ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Стаття присвячена аналізу взаємозв'язку між феноменами довіри і недовіри та розвитком волонтерського руху в українському суспільстві. Дослідження розкриває роль довіри та недовіри у контексті актуальних соціальних викликів, зокрема військового конфлікту з росією, який суттєво посилив значення самоорганізації громадян. Особливу увагу приділено аналізу того, як різні складові недовіри – обережність, настороженість, скептицизм, цинізм і страх – впливають на поведінкові патерни волонтерів. На підставі кількісного опитування, проведеного серед громадян України у 2025 році, встановлено, що волонтерство активно розвивається за умов низької інституційної довіри та часто стає компенсаторним механізмом соціальної взаємодії, що дозволяє громадянам реагувати на гострі проблеми без участі державних інституцій (або навіть всупереч ним). При цьому показано, що волонтерство не корелює з високим рівнем довіри: активні волонтери можуть демонструвати помірну довіру, поєднуючи її зі скептичним ставленням до ширшого суспільства та інституцій. Саме помірний рівень недовіри виявився чинником, що стимулює громадян до самоорганізації та участі у волонтерських заходах. У висновках акцентовано на тому, що розвиток волонтерського руху є одночасно і проявом довіри в межах вузьких волонтерських груп, і реакцією на загальний рівень недовіри до масштабних суспільних і державних структур.

Стаття дає розуміння мотивацій волонтерства в контексті довіри і недовіри. Отримані дані мають важливе значення для розуміння потенціалу волонтерства у формуванні соціального капіталу і можуть слугувати основою для розробки стратегій, спрямованих на посилення згуртованості та довіри у громадському просторі України.

Ключові слова: волонтерство, волонтерський рух, довіра, недовіра, соціальний капітал, самоорганізація, інституційна довіра, громадська активність.

Вступ. Волонтерство є невід'ємною складовою громадянського суспільства, що сприяє соціальним змінам та зміцненню національної безпеки. В Україні волонтерський рух набув особливого значення у відповідь на внутрішньо політичні виклики (три мирних революції – «На Граниті», «Помаранчева» і «Гідності» а також численні

акції впливу на прийняття рішень, такі як «Мовний Майдан» чи «Податковий Майдан»), у вигляді діяльності чисельних громадських організацій, локальних «толок» та багато іншого. Але найбільш бурхливого розвитку, волонтерська діяльність набула починаючи з 2014 року, коли росія захопила Автономну республіку Крим та розпочала активні бойові дії у східних областях України. Особливо помітними зусилля волонтерів стали після повномасштабного вторгнення росії у 2022 році. Ця підтримка включала забезпечення військових всім необхідним, чого з різних причин не могла забезпечити держава. Також волонтерські організації зосередили свої зусилля на допомозі внутрішньо переміщеним особам (ВПО), кількість яких значно зросла через окупацію та військові дії. Цілком логічно, що це суспільне явище було широко досліджене як українським, так і міжнародним науковим співтовариством. Зокрема, волонтерство розглядається як платформа для соціальних перетворень, що дозволяє громадянам активно впливати на розвиток суспільства та вирішення нагальних соціальних проблем [1, с. 26], вивчається з точки зору психологічної науки [2], культури, економіки та багатьох інших аспектів.

Проте, явище недовіри, яке далеко виходить за межі міжособистісних стосунків і проникає в колективну свідомість, робить істотний вплив на волонтерство і через нього – на соціальний капітал. Хоча наслідки впливу недовіри багатогранні, в даній роботі ми зосередимось на впливі фактору недовіри саме на волонтерство.

Постановка проблеми. Попри велику кількість досліджень, присвячених окремим аспектам волонтерства, переважна більшість робіт фокусується на його локальному впливі (розвиток громад, соціальна інтеграція ВПО, підтримка армії) або аналізі взаємозв'язку волонтерства з соціальними процесами в межах окремих груп населення (наприклад, молоді [3]). Так, значна увага приділяється мотиваційним чинникам участі у волонтерських рухах, впливу волонтерства на соціалізацію, його ролі у формуванні громадянської відповідальності та іншим аспектам цього явища. Водночас, комплексний аналіз глобального впливу волонтерського руху на соціальну структуру суспільства та розвиток соціального капіталу залишається недостатньо вивченим. Зокрема, бракує систематизованого дослідження, яке б оцінювало вплив волонтерської діяльності на такі ключові параметри суспільства, як довіра та недовіра, а через них – на зміцнення горизонтальних соціальних зв'язків. Виходячи з цього, дане дослідження спрямоване на вивчення взаємозв'язку волонтерства та довіри і недовіри, а через них – на соціальний капітал українців. Особливу увагу приділено зростанню соціального капіталу, виявленого через горизонтальні зв'язки.

Мета статті – комплексне дослідження взаємного зв'язку довіри та недовіри в українському суспільстві на розвиток волонтерського руху. Зокрема, у центрі уваги дослідження на тому, якою мірою специфічні

вияви недовіри (наприклад, скептицизм чи настороженість) модифікують поведінкові патерни волонтерства й мотивують громадян до самоорганізації або, навпаки, відштовхують їх від участі у спільних заходах.

Виклад основного матеріалу. В. Л. Погрібна [4, с. 188], посиляючись на різні дослідження стверджує, що волонтерству у різних країнах світу приділяється роль фундаменту громадянського суспільства. А на думку О.М. Кожем'якіна [5] соціальний капітал тісно пов'язаний з людським капіталом, який базується на знаннях, кваліфікації, комунікативній здатності до спільних дій, що багато в чому залежить від спільних норм та цінностей. Активна довіра, на його думку, має соціальну природу, оскільки спирається на спільні моральні цінності та є результатом колективних зусиль.

Хоча теорія Роберта Патнema, зокрема, сформульована в книзі «Боулінг наодинці» [6], постулює зменшення соціальних зв'язків у сучасних суспільствах – процесі, в якому Патнем бачить небезпечну тенденцію до фрагментації суспільства, низка інших досліджень показує, що саме волонтерство стає основою для протидії цим тенденціям, відновлюючи соціальні зв'язки та посилюючи громадянську участь. Особливо це помітно в Україні.

Так, дослідження волонтерської діяльності як фактору резильєнтності та нарощування соціального капіталу Лілії та Тамілі Головки [7] показало, що волонтерська діяльність забезпечує формування простору суспільної довіри через постійний зворотний зв'язок та прозору звітність, що на їх думку, особливо важливо в кризові періоди. Авторки зазначають, що «спільна мета згуртовує населення громади, сприяє поширенню масового характеру волонтерської діяльності». Також у дослідженні на прикладі взаємодії з місцевим Будинком Культури показується, як волонтерські ініціативи зміцнюють соціальний капітал, сприяючи довірі і покращенню координації як з органами влади, так і з іншими волонтерськими організаціями.

І цей процес характерний не лише для України і не лише у кризових ситуаціях. Наприклад, дослідження участі у Канаді [8], яка жодним чином не перебуває у стані війни, показало позитивний зв'язок між соціальним капіталом конкретної людини і залученням до волонтерства: «Дослідження неодноразово показували, що чим різноманітніша участь людини у житті своєї громади, тим більша ймовірність того, що вона буде займатися волонтерською діяльністю» – йдеться у матеріалі. А люди, які активно беруть участь у житті громади, схильні до волонтерства значно частіше.

Christina Olha Jarumowycz присвятила дисертацію [9] соціальним змінам, які відбуваються завдяки волонтерству. Зокрема, вона пише, що волонтерство сприяє розвитку почуття спільноти та солідарності, що очевидним чином зменшує тенденції недовіри. Навіть наводяться приклади того, що волонтерські мережі стали просторами глибоких

міжособистісних зв'язків, які багато волонтерів сприймали як родинні. Тобто волонтерство не лише мобілізує ресурси для підтримки суспільства, але й формує нові соціальні практики, які можуть сприяти подоланню недовіри між громадянами.

Розуміння відмінностей між спонтанними та організованими формами соціальних контактів допомагає оцінити, наскільки осмисленою та структурованою є соціальна взаємодія. Волонтерство як одна з форм такої взаємодії, може бути як спонтанним, так і цілеспрямованим, організованим. Однак обидві форми волонтерства тісно пов'язані із явищами довіри та недовіри та соціальним капіталом. Тож здатність суспільства до обох форм взаємодії є частиною соціального капіталу.

Дизайн дослідження. Для того, щоб оцінити вплив різних аспектів недовіри на волонтерство, в рамках кількісного дослідження, ми поєднаємо оцінку явища недовіри і оцінку волонтерів. Як і у наших попередніх дослідженнях, для вимірювання рівня недовіри буде використано схему, запропоновану авторами дослідження «Довіра і недовіра: нові відносини та реалії» [10, с. 439]. Це:

- Страх
- Скептицизм
- Цинізм
- Обережність
- Настороженість

Для оцінки рівня недовіри нами було використано конкретні запитання з методики «Short Social Capital Assessment Tool (SASCAT)» [11]. Хоча ця методика спрямована на вивчення соціального капіталу, вона пропонує дуже зручні шкали та аналітичний апарат, яким можна вимірювати і інші явища, зокрема, недовіру. Тож нами було адаптовано запитання цієї методики для вимірювання недовіри наступним чином:

За останні 12 місяців, як часто ви відчували вказані емоції стосовно інших людей у вашій громаді?

На ваш погляд, за останні 12 місяців як часто ви ставали причиною таких емоцій в інших людей у вашій громаді?

Чи об'єднувалися ви за останні 12 місяців з іншими членами громади для вирішення проблеми або спільного питання?

За останні 12 місяців чи спілкувалися Ви з представниками місцевої влади або урядової організації щодо проблем, які існують у Вашій громаді?

Чи можна загалом довіряти більшості людей у вашій громаді?

Чи більшість людей у вашій громаді загалом ладнають один з одним?

Чи відчуваєте Ви, що Ви дійсно є частиною цієї громади?

Чи вважаєте Ви, що більшість людей у вашій громаді спробували б скористатися Вами, якби їм випала така можливість?

Оцінка залученості до волонтерства можна оцінити спираючись на розширену методологію, запропоновану Олександром Резніком [12],

де аналізувались відповіді на запитання «Чи залучені Ви до волонтерської допомоги армії/ТрО/ тимчасово переміщеним особам?» з варіантами відповідей «Так, допомагав/-ла фізично», «Так, допомагав/-ла фінансово», «Так, допомагав/-ла і фізично, і фінансово», «Ні, але планую ще долучитися до фізичної допомоги», «Ні, але планую ще долучитися до фінансової допомоги», «Ні, але планую ще долучитися до фізичної та фінансової допомоги», «Ні, і не планую долучатися» та «Важко відповісти». Проте, враховуючи написане вище, методологія розширена на інші галузі – не лише допомога, пов'язана з війною, але й у більш широкому контексті. Тому нами було внесено наступні зміни:

- запитання розбите на два, для того, щоб розділити підтримку сил оборони і допомогу внутрішньо переміщеним особам;
- додано запитання про спонтанне волонтерство;
- додано запитання про волонтерство, пов'язане з покращенням життя у громаді (прибирання, толоки тощо).

Збір первинної інформації здійснено компанією «Active Group» за допомогою онлайн-панелі «SunFlower Sociology». Метод: самозаповнення анкет громадянами України віком 18 та більше років. Вибірка: 206 анкет (відповідає соціально-демографічному розподілу населення станом на січень 2022 року з подальшими поправками на міграцію, спричинену повномасштабним вторгненням росії). Період збору даних: 24 лютого 2025 року.

Результати дослідження. В ході дослідження було отримано наступні результати. Понад дві третини респондентів (66,3%) допомагають силам оборони у будь-який спосіб. 44,7% опитаних сказали, що надавали спонтанну допомогу, 43,8% допомагали внутрішньо переміщеним особам (ВПО), а 28,4% сприяли покращенню життя у своїх громадах. Найпоширеніший спосіб допомоги – фінансова (самостійна, або разом з фізичною допомогою). Лише щодо показника «покращення життя у громадах» респонденти зазначали, що частіше таку допомогу надають фізично, аніж жертвують кошти (табл. 1).

Як показують відповіді, наведені у таблиці 2, за останній рік 36,5% українців об'єднувалися з іншими членами громади для вирішення спільних проблем, а лише 23,6% спілкувалися з представниками місцевої влади або урядових організацій щодо проблем громади. Тобто, хоча люди і залучені до волонтерства щонайменше через «донати силам оборони», вони рідко об'єднуються з іншими членами громади для вирішення питань. А до спілкування з представниками влади взагалі вдаються менше чверті опитаних.

Отже, волонтерство як форма громадської активності розвивається в умовах низької інституційної довіри та специфічної моделі соціальної кооперації. Маючи суто горизонтальний характер, волонтерський рух не потребує взаємодії з формальною владою. Навіть підтримуючи військових (максимально державна інституція), волонтери працюють,

Таблиця 1

Залученість до волонтерства

Чи залучені Ви до волонтерської допомоги...	Силам оборони	спонтанна допомога	ВПО	покращення життя у громаді
Так, допомагав/-ла фізично	12,0%	11,5%	13,5%	15,9%
Так, допомагав/-ла фінансово	37,5%	20,2%	11,1%	6,7%
Так, допомагав/-ла і фізично, і фінансово	16,8%	13,0%	19,2%	5,8%
Ні, але планую ще долучитися до фізичної допомоги	2,9%	9,1%	7,2%	15,4%
Ні, але планую ще долучитися до фінансової допомоги	4,3%	3,4%	8,2%	4,8%
Ні, але планую ще долучитися до фізичної та фінансової допомоги	6,3%	3,4%	2,9%	6,7%
Ні, і не планую долучитися	17,8%	28,4%	29,3%	33,2%
Важко відповісти	2,4%	11,1%	8,7%	11,5%
Допомога у будь-який спосіб	66,3%	44,7%	43,8%	28,4%

Таблиця 2

Кооперація і координація

За останні 12 місяців ви:	об'єднувалися з іншими членами громади для вирішення проблеми або спільного питання?	спілкувалися з представниками місцевої влади або урядової організації щодо проблем, які існують у Вашій громаді?
так	36,5%	23,6%
ні	54,3%	72,1%
не пам'ятаю	9,1%	4,3%

коли люди самоорганізуються для вирішення конкретних проблем без потреби у формалізованих об'єднаннях. Такі ініціативи швидкі, гнучкі та менш бюрократизовані. Натомість об'єднання для вирішення довготривалих питань потребує формальної координації, яку багато волонтерів сприймають як зайву перепону. Такий підхід означає

в першу чергу те, що фокус їхньої уваги на нагальних проблемах, а не на стратегічному плануванні. Об'єднання для вирішення більш складних питань, що, в свою чергу означає підтримання тривалих зусиль і довготривалої координації, часу, ресурсів і взаємодії з державними структурами, не відбувається або такі об'єднання швидко розпадаються. Це призводить до того, що в Україні громадські об'єднання та державні інституції часто функціонують незалежно одна від одної. Навіть, незважаючи на той факт, що волонтери надають підтримку Збройним силам – найбільшій державній інституції. Тож високий рівень волонтерської активності не завжди означає готовність до тривалої колективної роботи над системними змінами. Зосередившись на конкретних, практичних завданнях, волонтери намагаються діяти самостійно або в малих групах, уникаючи взаємодії з державними органами.

Баланс довіри у громадах виглядає наступним чином (табл. 3): найкращі показники у питаннях «Чи люди ладнають між собою?» (+40,4%), нижчий рівень у загальній довірі до громади (+24,5%), а найменший баланс – у питанні приналежності до спільноти (+14,9%). При тому, що більшість людей *скоріше ладнають один з одним* (51,4%), лише 12,5% вважають, що *можна повністю довіряти більшості людей у своїй громаді*. Тобто, це доводить, що соціальна взаємодія відбувається, але вона не завжди супроводжується довірою. Баланс у 24,5% щодо того, чи можна довіряти більшості людей у громаді означає переважання позитивних оцінок, але і наявність значної частки тих, хто не має однозначної думки або демонструє недовіру. Цей розрив можна пояснити тим, що люди можуть комунікувати і співпрацювати в межах локальних ініціатив чи вимушених обставин, але це не обов'язково означає високий рівень міжособистісної довіри.

Лише 13,9% відчувають, що вони дійсно є частиною своєї громади, що є найнижчим показником серед усіх аспектів довіри. Тобто значна

Таблиця 3

Довіра

	Чи більшість людей у вашій громаді загалом ладнають один з одним?	Чи можна загалом довіряти більшості людей у вашій громаді?	Чи відчуваєте Ви, що Ви дійсно є частиною цієї громади?
так	10,6%	12,5%	13,9%
швидше так	51,4%	41,8%	39,9%
швидше ні	17,3%	21,6%	22,6%
ні	4,3%	8,2%	16,3%
важко відповісти	16,3%	15,9%	7,2%
Баланс:	40,4%	24,5%	14,9%

частина людей взаємодіє з іншими, налагодила певне (хоч і обмежене) «коло довіри» і готові до взаємодії як в межах громади, так і межах глобальних волонтерських ініціатив. Але при цьому ці люди не ідентифікують себе як частину спільноти, що свідчить про слабку інтеграцію на рівні громад в Україні. Також на основі отриманих даних можна стверджувати, що хоча волонтерство сприяє розвитку довіри і соціального капіталу загалом, воно не завжди веде до посилення локальної довіри. Це може пояснюватися і обмеженою комунікацією, і тим, що багато волонтерських ініціатив (в першу чергу підтримка ЗСУ) мають національний масштаб, а не локальну спрямованість.

Оскільки ключовим завданням статті було дослідження недовіри, зупинимось більш докладно на її інтерпретації (табл. 4).

Хоча респонденти демонстрували готовність до спільних волонтерських дій, більше половини опитаних припускають можливість маніпуляції або використання їх іншими людьми. Це вказує на домінування настороженості та відносно низького рівня міжособистісної довіри, що є ключовим фактором у формуванні як соціального капіталу, так і довіри. Ці дані можуть частково пояснити чому волонтери рідко об'єднуються для розв'язання локальних проблем або комунікації з владою. Тобто вони можуть побоюватися, що така взаємодія призведе до того, що їхні ресурси та їх праця будуть використані нечесно або неефективно. Розкладення довіри на складові, як було запропоновано вище, дозволило нам зробити її деталізацію як в розрізі того, як респондент оцінює своє ставлення до інших так і ставлення з боку інших людей до себе (табл. 5).

Дані свідчать про помітну асиметрію у сприйнятті себе та інших. Люди схильні вважати, що вони самі відчувають значно більше всіх аспектів недовіри. Тобто недовіра до оточення є значно сильнішою, ніж усвідомлення власного впливу на інших (табл. 6).

Обережність та настороженість займають домінантне місце серед емоцій, які стосуються недовіри. Це може пояснювати, чому люди готові допомагати в кризових ситуаціях, але уникають довготривалої взаємодії і тим більше колективної роботи. Тобто українське суспільство живе в умовах високого рівня соціальної настороженості та інших

Таблиця 4

Страх зловживання довірою в межах локальної спільноти

Чи вважаєте Ви, що більшість людей у вашій громаді спробували б скористатися Вами, якби їм випала така можливість?		
так	17,3%	53,4%
швидше так	36,1%	
швидше ні	15,9%	25,0%
ні	9,1%	
важко відповісти	21,6%	

Таблиця 5

Оцінка різних складових недовіри

За останні 12 місяців, як часто ви відчували вказані емоції стосовно інших людей у вашій громаді? (п'ятибальна шкала, де 1 – взагалі не відчував, 5 – постійно відчуваю):	ОБЕРЕЖНІСТЬ	НАСТОРОЖЕНІСТЬ	СКЕПТИЦИЗМ	ЦИНІЗМ	СТРАХ
1	12,0%	11,5%	13,0%	21,6%	31,3%
2	14,4%	18,8%	19,2%	23,1%	19,2%
3	28,4%	29,3%	30,8%	25,5%	23,1%
4	23,1%	20,2%	13,0%	11,5%	11,1%
5	15,9%	13,9%	13,0%	11,1%	7,2%
важко відповісти	6,3%	6,3%	11,1%	7,2%	8,2%
Середні значення	3,17	3,07	2,93	2,65	2,39

Таблиця 6

Компоненти недовіри: самоусвідомлення і проєкція на оточення

	ОБЕРЕЖНІСТЬ	НАСТОРОЖЕНІСТЬ	СКЕПТИЦИЗМ	ЦИНІЗМ	СТРАХ	Середні
Я відчуваю	3,17	3,07	2,93	2,65	2,39	2,84
До мене відчують	2,48	2,42	2,26	2,25	2,18	2,32

аспектів недовіри, що впливає на моделі поведінки. Таким чином можна зробити висновок, що допомога іншим не дорівнює довірі, а волонтерство часто стає способом компенсувати слабкість соціальних інституцій, а не зміцнювати горизонтальні зв'язки в громаді.

Для того, щоб порівняти явища довіри, недовіри, ми спробували привести їх до єдиного формату, присвоївши бали для кожної відповіді:

Індекс волонтерства: «Так, допомагав/-ла фізично» та «Так, допомагав/-ла фінансово» – по 1 балу. «Так, допомагав/-ла і фізично,

і фінансово» – 2 бали. «Ні, але планую ще долучитися до будь-якого виду допомоги» – 0,5 балів.

Індекс соціального капіталу: «так» – 2 бали, «швидше так» – 1 бал, «швидше ні» – 0,5 бала. Таким чином для кожного респондента отримали індекс по кожному з напрямків

індекс

$$\frac{\sum_{i=1}^n I}{n}$$

Після того, як було розраховано кожен з цих індексів для кожного з респондентів, було побудовано таблиці для аналізу перетину і отримано наступні результати (табл. 7).

Люди з низьким рівнем волонтерства (0–0,6) частіше мають найнижчу довіру (0–0,4) – це найбільша група (60 випадків). Середній рівень волонтерства (0,63–1,13) найчастіше асоціюється з середньою довірою (0,6–1). Високий рівень волонтерства (1,25–2) має найнижчу представленість у будь-якому рівні довіри, але серед цих людей немає явного домінування високої довіри.

Ці дані показують, що рівень волонтерської активності та рівень довіри не мають лінійної залежності. Хоча найнижчий рівень волонтерства очікувано асоціюється з найнижчим рівнем довіри, найвищий рівень волонтерства не гарантує високої довіри, що є важливим спостереженням в межах нашого дослідження. Більше того, високий рівень волонтерства демонструють люди з середнім рівнем довіри. Виходячи з того, що респонденти з низьким рівнем довіри рідше залучаються до волонтерства, можна стверджувати, що пасивність у волонтерстві і ширше, в громадській діяльності, корелює з загальною соціальною відчуженістю. Вищий рівень залученості до волонтерства супроводжується середніми показниками довіри. Це можна пояснити тим, що активні волонтери з одного боку бачать ефективність самоорганізації, але з іншого боку можуть мати скептичне ставлення до громади як такої, отже мати менший рівень довіри. А висока волонтерська активність може бути не так наслідком довіри, як

Таблиця 7

Аналіз взаємозв'язку між залученістю до волонтерства та довірою

	Індекс	Довіра		
		0-0,4	0,6-1	1-1,6
Волонтерство	0-0,6	60	28	3
	0,63-1,13	31	45	9
	1,25-2	8	13	6

Таблиця 8

Аналіз взаємозв'язку між залученістю до волонтерства та недовірою

	Індекс	Недовіра		
		0-1,45	1,55-2,73	2,82-4,64
Волонтерство	0-0,5	22	47	22
	0,6-1,13	25	44	16
	1,25-2	2	14	10

реакцією на брак довіри до механізмів спільної дії (від громадських організацій до держави).

Можна казати, що гіпотеза про наявність зворотнього зв'язку між недовірою і волонтерством (чим менша недовіра, тим більше волонтерство) не підтвердилась (табл. 8). Взаємозв'язок між рівнем недовіри та волонтерством є більш складним. Але за результатами дослідження можна припустити, що волонтерство є певним чином наслідком недовіри. Імовірно, саме волонтерство частково компенсує недовіру. Підтвердженням цієї тези є факт, що саме люди із середнім рівнем недовіри найчастіше залучені до волонтерської діяльності. Тобто не низька недовіра є фактором розвитку волонтерства, а її помірний рівень. Також можна стверджувати, що помірний рівень недовіри не паралізує волонтерську (і ширше-соціальну) активність, а, навпаки, стимулює людей до взаємодії. В такому випадку люди готові співпрацювати відносно вузьким «волонтерським» колом, не покладаючись на ширшу громаду, потужні фонди чи державні механізми. В той же час люди з найвищим рівнем недовіри (2,82–4,64) значно рідше займаються волонтерством. Тобто на цьому рівні недовіри все-таки відбувається відчуження від громадських процесів, коли втрачається сенс і мотивація спільної дії, а будь-яка соціальна активність сприймається як ризикована. Люди з найнижчим рівнем недовіри не демонструють найвищої волонтерської активності. Це пов'язано з тим, що відсутність недовіри створює відчуття безпеки та достатньої підтримки з боку системи, через що люди не відчувають гострої потреби у волонтерстві. Такі люди або взагалі не потребують волонтерської взаємодії, або відчувають, що можуть більше орієнтуватися на роботу державних інституцій.

Висновки. Дослідження впливу феноменів довіри і соціального капіталу та недовіри в українському суспільстві виявило складний характер цих взаємозв'язків. Немає прямих лінійних кореляцій. Але тим не менш, можна говорити про наявність певних соціальних

тенденцій у розумінні волонтерства, які на нашу думку полягають в наступному:

Волонтерство як компенсаторний механізм. Волонтерська активність в Україні розвивається в умовах низької інституційної довіри та часто у ситуаціях відсутності довіри, навіть міжособистісної. Тобто багато людей долучаються до волонтерства не через високу довіру до суспільства, а як реакцію на його структурні проблеми. Тобто самоорганізація в даному контексті компенсує певні дисфункції держави та інших формальних інститутів. Навіть якщо йдеться про підтримку ЗСУ, то вона відбувається «в обхід» держави через купівлю необхідного обладнання і передачу його конкретним військовим.

Відсутність прямої залежності між довірою та волонтерством. Отримані нами в ході дослідження дані не підтвердили гіпотезу, що високий рівень довіри автоматично стимулює волонтерську активність. Найвищий рівень волонтерства демонструють люди з середнім рівнем довіри.

Складний вплив недовіри на волонтерську діяльність. Недовіра так само не завжди виступає механізмом стримування волонтерської діяльності. Більше того, саме помірний рівень недовіри мотивує респондентів до волонтерської активності, оскільки вони відчувають потребу в самоорганізації. Водночас занадто високий рівень недовіри спричиняє соціальне відчуження та зниження готовності брати участь у громадських волонтерських ініціативах.

Горизонтальний характер волонтерства. Волонтерський рух в Україні розвивається максимально незалежно від державних інституцій, уникаючи за можливості бюрократії та інших контактів з органами влади. Це з одного боку забезпечує гнучкість і швидкість реагування, проте перешкоджає довготривалому плануванню та формуванню стійких коаліцій із владою, спрямованих на проведення тривалих змін.

Волонтерство не завжди сприяє розвитку спільнот. Отримані в ході дослідження дані демонструють, що участь у волонтерських ініціативах не завжди веде до зміцнення місцевих громад. Люди можуть активно допомагати іншим, Силам Оборони України, але при цьому не відчувати себе частиною своєї спільноти. Це свідчить про слабку інтеграцію волонтерів у локальні соціальні структури.

Отже, волонтерський рух відіграє важливу роль у зміцненні соціального капіталу, проте його вплив на довіру та недовіру не є прямим і однозначним. Волонтерство може компенсувати нестачу довіри як між мешканцями громади, так і до державних інститутів, але воно не завжди сприяє зміцненню горизонтальних зв'язків. Таким чином, розвиток волонтерського руху в Україні є одночасно і проявом довіри (у межах волонтерських груп), і реакцією на загальний рівень недовіри до більш масштабних суспільних та державних структур.

Список використаної літератури

1. Говоруха Н., Волонтерство як платформа соціальних перетворень. *Педагогічний процес: Теорія і практика (Серія Педагогіка)*. № 3–4 (66–67), 2019.
2. Круцюк О. В. Індивідуально-психологічні та мотиваційні особливості особистості як чинники діяльності волонтера. Дисертація канд. псих. наук. К., 2019. 230 с.
3. Овчарова Л. М., Волонтерська діяльність як чинник формування соціальної активності студентів. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*, № 6, 2019. С. 141–145.
4. Погрібна В. Л. Волонтерство як соціокультурний феномен: епістемологічні та аксіологічні аспекти аналізу. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*, № 4 (27), 2015, С. 185–196.
5. Кожемякіна О.М. Довіра та соціальний капітал: просторова ціннісно-нормативна інтерпретація. *Демографія та соціальна економіка*, № 1, 2016, с. 118–131. DOI: 10.15407/dse2016.01.118, <https://dse.org.ua/archive/26/10.pdf> (дата звернення: 27.03.2025).
6. Robert D. Putnam. *Bowling alone the collapse and revival of american community*. New York : Simon & Schuster, 2000.
7. Головка Л., Головка Т. Волонтерська діяльність як фактор резильєнтності та нарощування соціального капіталу в громадах (на прикладі однієї з громад Київської області). *Demography and social economy*. 2023. Т. 4.
8. L. Kevin Selbee, Paul B. Reed. Patterns of volunteering over the life cycle. *Canadian social trends summer 2001*. URL: https://www150.statcan.gc.ca/n1/en/pub/11-008-x/2001001/article/5701-eng.pdf?st=ls_62d_M (дата звернення: 27.03.2025).
9. Christina Olha Jarymowycz. *Wartime volunteering and social change in postsocialist ukraine : Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy Boston*, 2019.
10. Lewicki Roy J., McAllister Daniel J., and Bies Robert J. Trust and Distrust: New Relationships and Realities. *The Academy of Management Review*, Vol. 23, Issue 3, 1998, pp. 438–458.
11. De Silva, M. J., Harpham, T., Tuan, T., Bartolini, Дор., Penny, M. E., & Huttly, S. R. Short Social Capital Assessment Tool (SASCAT). *Mhpss.net*. 07.05.2021. URL: <https://app.mhpss.net/resource/short-social-capital-assessment-tool-sascat> (дата звернення: 27.03.2025).
12. Резнік О. Залученість українців до волонтерської діяльності під час повномасштабної війни. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. 26.04.2023. URL: <https://dif.org.ua/article/oleksandr-reznik-zaluchenist-ukraintsiv-do-volonterskoj-diialnosti-pid-chas-povnomasshtabnoji-vijni> (дата звернення: 27.03.2025).

Yeremenko A. V. The impact of the phenomena of trust and distrust on the development of the volunteer movement in Ukrainian society

This article explores the interrelationship between the phenomena of trust and distrust and the development of the volunteer movement in Ukrainian society. The research highlights the role of trust and distrust within the context of pressing social challenges, particularly the ongoing military conflict with Russia, which has

significantly increased the importance of citizen self-organization. Special attention is given to analyzing how different facets of distrust – caution, wariness, skepticism, cynicism, and fear – affect the behavioral patterns of volunteers. Based on a quantitative survey conducted among Ukrainian citizens in 2025, the study finds that volunteerism is thriving under conditions of low institutional trust and often serves as a compensatory mechanism for social interaction, enabling citizens to respond to urgent issues without the involvement of state institutions – or even in defiance of them. At the same time, the findings indicate that volunteer engagement does not necessarily correlate with a high level of trust: active volunteers may exhibit moderate trust, combining it with a skeptical attitude toward broader society and institutions. It is precisely this moderate level of distrust that appears to stimulate citizens toward self-organization and participation in volunteer activities.

The conclusion emphasizes that the growth of the volunteer movement represents both an expression of trust within small, close-knit volunteer groups and a reaction to the widespread distrust of larger social and state structures. The article provides insight into the motivations behind volunteering in the context of trust and distrust. The findings are significant for understanding the potential of volunteerism in shaping social capital and may serve as a foundation for strategies aimed at strengthening cohesion and trust in Ukraine's public sphere.

Key words: *volunteering, volunteer movement, trust, distrust, social capital, self-organization, institutional trust, civic engagement.*

УДК 314/316.35

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.10>

Р. М. ЗАХАРЧИН

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри маркетингу

Львівський національний університет імені Івана Франка

СИНЕРГІЯ ВЗАЄМОДІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ ОСВІТИ І ВОЛОНТЕРСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ ТА РОЗБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемам інституалізації волонтерської діяльності в Україні в контексті її взаємозв'язку з інститутом освіти. Відзначено процеси розширення сфери волонтерства та зростання його ролі у формуванні громадянського суспільства й зміцненні обороноздатності країни. Наголошено, що розвиток волонтерського руху в Україні повинен базуватися не тільки на практиці, але й на теоретичній основі, що передбачає інтеграцію з іншими суспільними інститутами. Стверджується, що інтеграція соціальних інститутів може бути ефективною, якщо їхня діяльність спрямовані на досягнення синергії, а це можливо за умови, коли дії узгоджені на основі певних стандартів, які відрегульовані на законодавчому рівні. В контексті аналізу правового поля волонтерства в освіті, проаналізовано положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння розвитку волонтерства серед здобувачів освіти» та запропоновано шляхи його імплементації в систему підготовки в закладах освіти. Звернено увагу на необхідність впровадження компетентнісного підходу як методології системи професійної підготовки волонтерів. Охарактеризовано компетентності, якими повинен оволодіти сучасний волонтер через призму предметної компоненти освітніх програм. Розроблено власну схему використання компетентнісного підходу до формування знань з основ волонтерства та шляхи його реалізації. Наголошено на важливості та необхідності створення в Україні системи професійної підготовки волонтерів, яка передбачає розвиток життєвої компетентності волонтерів в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України, а також здатна визначати стратегії підтримки їхнього особистісного й професійного розвитку. Зазначено, що дослідження проблеми розвитку життєвої компетентності волонтерів є необхідним для забезпечення їхньої ефективної роботи під час кризових явищ, а успішне подолання викликів, з якими стикаються волонтери, можливе за умови інтегрованого підходу, який включає як індивідуальний розвиток компетентностей, так і створення підтримуючого середовища на рівні соціальних інститутів, зокрема освіти.

Питання дослідження волонтерства, як важливого явища для забезпечення соціальної безпеки в країні, є актуальним, а подальшою дослідницькою перспективою в цьому контексті може бути вивчення ролі волонтерства

у формуванні громадянського суспільства через синергію взаємозв'язку з іншими соціальними інститутами, зокрема з освітою, чому і присвячена ця стаття

Ключові слова: волонтерська діяльність, соціальний інститут, інституалізація, інституція освіти, законопроект, синергія, соціальні потреби, компетентності, предметна компонента.

Постановка проблеми. Сьогодні перед Україною постають архіважливі завдання, серед яких чільне місце займає вибір правильних шляхів та планів стратегічного розвитку країни, практичне вирішення яких можливо тільки за умов максимальної синергії зусиль всіх, як державних, так і громадянських інституцій. Соціальна політика держави, її формальні і неформальні інститути не завжди встигають оперативно реагувати на всі виклики, що виникають у суспільстві. У таких випадках ці недоліки можуть бути чи усунуті, чи пом'якшені чинником волонтерської діяльності, яка здатна швидко та ефективно надавати допомогу, що відповідає конкретним запитам. Проте будь-яка масштабна громадянська ініціатива чи суспільний рух в своїх проявах, для ефективного функціонування вимагає гнучкої взаємодії. Це завдання покликаний вирішувати такий чинник суспільства як соціальний інститут, спроможний сформулювати дієздатну систему відносин у соціальному середовищі, злагодженість дій, міжінституційну інтеграцію, синергію зусиль усіх суб'єктів суспільства. В цьому контексті варто звернути увагу на таку синергію з боку активізованої через війну інституцію волонтерства та інституцію освіти, яка володіє механізмами навчання, виховання, мотивації, методологіями та методиками в опануванні будь якого виду діяльності.

08 січня 2025 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння розвитку волонтерства серед здобувачів освіти». Положення законопроекту в більшій мірі акцентовані на розвиток волонтерства, але, на нашу думку, для того щоби їхня реалізація ефективно генерувала синергію обох інституцій, для того щоби передбачені в законопроекті заходи не носили декларативного характеру, постає завдання наповнити ці положення глибоким освітянським змістом та чіткими орієнтирами практичної реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранність змісту волонтерства, як соціально важливого явища, його становлення як суспільного інституту та взаємовплив, в контексті розвитку, з іншими інституціями, обумовила широке зацікавлення наукової спільноти, яке знайшло своє відображення у багатьох дослідженнях та публікаціях. Серед вчених , які роблять свій внесок у цю сферу, можна назвати: Липитчук О.В. торкається тематики тенденцій розвитку волонтерського руху в Україні в багатьох аспектах суспільного життя, а також у сфері посилення обороноздатності держави; Полієнко А.Ю. звертається до питання інституціоналізації волонтерства в Україні, вважаючи

його важливим елементом виховної діяльності в модерному громадянському суспільстві; Чепак В.В. приділяє увагу неоінституціональним трендам в дослідженнях освіти, зокрема перспективам використання даного підходу при розгляді інституту освіти як системи правил, які регулюють практики повсякденної діяльності; Бержанір А.Л. вирішуючи завдання підвищення якості та ефективності освітньої діяльності, виокремлює її соціологічний аспект та акцентує увагу інституту освіти щодо відповідності критеріям оптимального виконання визначених соціальних функцій; Горінов, П.В., і Драпушко, Р.Г. опрацьовують напрямом удосконалення нормативно-правового та інституційного забезпечення волонтерської діяльності в Україні та акцентують увагу на формуванні інституцією освіти основних складових професійної компетентності волонтера; Поляк О. досліджує волонтерську діяльність системи освіти в умовах мирного часу та в умовах воєнного стану; Плахова О.М. піднімає проблематику корпоративного волонтерства як прояву соціальної відповідальності бізнесу. Втім, у працях зазначених дослідників недостатньо розробленим залишається питання висвітлення інституціоналізації волонтерства у зв'язку з іншими соціальними інститутами, зокрема, з освітою та механізмів реалізації їх ефективної взаємодії. Тому в даній статті ми спробуємо зосередитись саме на цьому питанні.

Мета статті. В контексті розвитку інституалізації волонтерства дослідити стан його взаємодії з інститутом освіти, визначити основні шляхи наповнення освітянським змістом процесу цієї взаємодії з метою досягнення ефективної синергії в умовах сучасних викликів в Україні для зміцнення її обороноздатності та розбудови громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Є вагомі аргументи стверджувати, що на сьогодні, після кількох етапів формування і становлення, волонтерська діяльність в Україні набула реальної сили, авторитету, спроможності реалізовувати архіважливі соціальні функції як от – збалансовувати суспільні відносини, сприяти протидії агресії та зміцнювати обороноздатність, надавати необхідну допомогу вразливим верствам населення, долучатися до розбудови громадянського суспільства. Це нелегка місія, тому абсолютно погоджуємося з думкою науковців, що «волонтерство – це не робота в звичному розумінні цього слова. Це 100% покликання. Це образ життя і мислення, небайдужість до чужої біди, співпереживання – це те, що веде волонтерів вперед» [1, с. 187]. Саме такі чинники зумовили та продовжують мобілізацію багатьох видів ресурсів – моральних, соціально-організаційних, матеріальних, культурних, загалом людських у відповідь на повномасштабну агресію та вторгнення РФ в Україну. Волонтерів особно та волонтерський рух в цілому мотивували відчуття морального обов'язку, гостра потреба бути причетним до громад, почуття патріотизму і прагнення зробити свій внесок в оборону та перемогу.

Будь яке соціальне явище, будь яка масштабна громадянська ініціатива чи суспільний рух в своїх проявах, в такій складній організаційній системі як суспільство, для ефективного функціонування вимагає гнучкої взаємодії, узгодження, гармонійного поєднання чи доповнення на основі певних стандартів, правил, норм, що були б обов'язковими для всіх суб'єктів суспільного буття. Це завдання покликаний вирішувати такий чинник суспільства як соціальний інститут, спроможний сформувати дієздатну систему відносин у соціальному середовищі, встановити відповідний соціальний порядок, що забезпечує задоволення необхідних потреб громад.

Україні, як і іншим сучасним суспільствам, притаманні модернізація, розростання та ускладнення системи соціальних інститутів. Інституалізація, як і будь який інший суспільний процес в сучасних умовах, вимагає постійного аналізу, реагування на все нові і нові умови, виклики, потреби суспільств, громад та окремих громадян. Це стосується і «старих», традиційних соціальних інститутів, і відносно нових, або тих які активізувалися в суспільстві нещодавно. До останніх в Україні можна віднести волонтерство, яке в силу обставин, що склалися в країні (війна та її наслідки) набуло особливої ваги та об'єктивного статусу одного з ключових структурних елементів суспільства.

Аналіз волонтерської діяльності в Україні в останні роки вказує на те, що вона «інституціоналізується та набуває більш стійких соціальних форм. Про це яскраво свідчить систематично здійснювана широко-масштабна діяльність волонтерських організацій, розширення можливості співпрацювати з державними установами та міжнародними організаціями, а визнання офіційного статусу в юридичній площині дозволяє займатися волонтерською діяльністю на оплачуваній основі» [2, с. 857].

Згідно типології Г. Хелмса і С. Левітські волонтерство в Україні на сьогодні відноситься до неформальних соціальних інститутів. Попри це волонтерство, як і інші формальні і неформальні інститути виконує специфічні, властиві щодо профільної сфери діяльності функції. Але в підсумку сукупність цих функцій, їхня синергія інтегрується в загальні соціальні функції, характерні іншим соціально значимим інституціям. Виходячи з цього, вкрай важливо підтримувати функціональність волонтерства, що можливо за умови його інтеграції в соціальну систему суспільства. Окрім цього така функціональність, її максимальна ефективність стає можливою тільки у взаємодії, тільки внаслідок суспільної інституціалізації та інтеграції з іншими соціальними інститутами. «Будь яке соціальне явище не можна описати, не звертаючись до інституціонального аналізу. До переваг цього підходу можемо віднести насамперед те, що інститути (включаючи освіту) розглядаються не як незалежні схеми та стандарти поведінки, а як правила, які регулюють практики повсякденної діяльності людей та підтримуються ними» [3, с. 18].

Ми не даремно навели цитату, де відзначено освіту як соціальний інститут, оскільки, як згадувалося в цій статті вище, волонтерство – це не просто робота, а покликання, а покликання не виникає само по собі, йому передують різні чинники (соціальні інституції), серед яких чільне місце займають освіта, культура, сім'я, релігія. Всі ці соціальні інститути суттєво впливають на формування особистості, на її соціалізацію, на її життєву позицію і розуміння громадянського обов'язку, що в підсумку може спонукати до волонтерської діяльності. В контексті такого підходу « освіта розглядається не лише як механізм підготовки кваліфікованих кадрів державного апарату, як стверджували у своїх наукових положеннях М. Вебер і П. Бурдьє, а й також як механізм об'єднання нації на підставі спільної культури» [2, с. 18].

Освіта займає чільне місце в процесах соціалізації особистості. «Забезпечення соціокультурної самоідентифікації кожної людини відбувається у процесі навчання на основі формування і реалізації потреб у продукуванні цінностей культури і у створенні на цих засадах моделей власної соціальної поведінки» [3, с. 8]. Водночас, реалізуючи цю місію, інститут освіти в системі своєї діяльності орієнтує її на соціальні потреби суспільства, на його соціальне замовлення. А якщо вона не справляється з цим завданням, не реагує вчасно на соціальні виклики може виникнути криза. Тому треба розуміти, що освіта покликана, окрім класичного призначення – навчання, виконувати і поточну соціальну функцію, що продиктована умовами, обставинами, процесами тощо.

Діяльність всіх соціальних інститутів в Україні, в умовах повномасштабної війни та викликів, пов'язаних з її наслідками, в значній мірі підпорядковані інтересам військового захисту, обороноздатності, згуртованості суспільства та перемоги. Безсумнівно це вимагає чіткої злагодженості дій, міжінституційної інтеграції, синергії зусиль усіх суб'єктів суспільства. Інтеграція соціальних інститутів може бути більш дієвою та ефективною, якщо їхня діяльність, набір соціальних функцій спрямовані на досягнення синергії, а це можливо за умови, коли дії узгоджені на основі певних стандартів, норм, правил, які до того ж відрегульовані на законодавчому рівні. Коли мова йде про процес інтегрування діяльності інститутів волонтерства та освіти в Україні, то слід відзначити, – тут створено певні умови і напрацьовано певну нормативно-правову базу, як попередньо, так і впродовж сьогодення.

08 січня 2025 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння розвитку волонтерства серед здобувачів освіти». Цей Закон «передбачає адаптацію законодавства України до права Європейського Союзу в частині визнання результатів волонтерської діяльності, розвиток культури соціальної відповідальності в суспільстві, особливо серед

дітей та молоді, та збільшення частки суспільства, охопленої волонтерською діяльністю» [4].

Законом щодо сприяння розвитку волонтерства серед здобувачів освіти передбачено внесення змін до низки профільних законодавчих документів зокрема щодо: права волонтерів на визнання набутих під час волонтерської діяльності компетентностей; обов'язку керівника закладу освіти щодо сприяння розвитку волонтерства серед учасників освітнього процесу; уточнення права волонтера на зарахування часу волонтерської діяльності до практики; визначення поняття «мотиваційний лист».

Досвід підказує, що волонтерський рух для ефективного функціонування, як в умовах військових дій так і в мирний період, повинен базуватися не тільки на практичних площинах, але й мати міцне теоретичне підґрунтя. Оскільки діяльність волонтерів потребує різносторонніх знань у багатьох сферах суспільного буття, де виникають все можливі виклики, а також для того, щоби розуміти природу цих викликів і специфіку кожного сегменту людей які потребують допомоги міцна теоретична база є життєвоважливою. Таку теоретичну базу покликана і цілком спроможна закласти освіта, причому уже з початкових її етапів. Дослідник А.Полієнко на підставі досвіду волонтерського руху із залученням школярів вважає волонтерство «важливим елементом виховної діяльності у ЗЗСО, що формують у школярів навички життєдіяльності в модерному громадянському суспільстві» [5]. Якщо ключове завдання шкільної освіти в контексті волонтерства полягає у привитті соціальних цінностей (допомога потребуючим, милосердя, патріотизм тощо), а через ці чесноти впливати на соціалізацію школярів, то завданням вищої школи тут, окрім глибших соціальних цінностей також постає місія надати спектр професійних знань і навичок щодо конкретної діяльності. Погоджуємося з окремими науковцями щодо доцільності «впровадження компетентнісного підходу як методології системи професійної підготовки волонтерів» [6, с. 172]. Застосування цього підходу через різноманітні засоби освітнього процесу дає можливість сформулювати у студентів, майбутніх фахівців, (а ймовірно – волонтерів) необхідні компетентності у сфері волонтерства. Це збагатить не тільки їх майбутній професійний досвід, але й значно розширить діапазон знань, розвине лідерські якості, посприє самовдосконаленню та самореалізації.

Які ж вимоги, які траєкторії діяльності інституції освіти в інтеграції з волонтерством визначає вищезгаданий законопроект. Закономірно, що положення цього документу в більшій мірі акцентовані на розвиток волонтерства, але, на нашу думку, для того щоби їхня реалізація ефективно генерувала синергію обох інституцій, для того щоби передбачені в законопроекті заходи не носили декларативного характеру, необхідно наповнити ці положення глибоким освітнянським змістом.

Політика інституції освіти щодо реалізації прийнятого законопроєкту, на нашу думку, може базуватися на двох ключових напрямках:

1. Активізація системи професійного навчання волонтерській діяльності через чинник формування відповідних компетентностей.

2. Аналіз найбільш гострих проблемних питань, пов'язаних з волонтерською діяльністю в Україні, усуненню яких може посприяти освіта (відсутність масової освіти з тематики волонтерства, зниження мотивації, недостатня компетентність волонтерів в роботі з окремими сегментами споживачів послуг, відсутність чіткої структурованої за формою і змістом взаємодії волонтерських рухів з державними інститутами та бізнесом тощо).

Основні новації, закладені в законопроєкті, зокрема, передбачають: «уточнення права волонтера на зарахування часу волонтерської діяльності до практики в разі її відповідності освітній програмі закладу освіти за згодою закладу освіти» та «закріплення права волонтерів на визнання набутих під час волонтерської діяльності компетентностей в порядку, передбаченому для визнання результатів неформальної та інформальної освіти» [4]. Ці норми, як і інші, вимагають практичного втілення, не просто механічного, формального, поверхневого, а аргументованого, підкріпленого освітніми канонами.

В контексті виконання положень законопроєкту, ефективне інтегрування двох інституцій, на нашу думку, може відбуватися за наявності конкретних послідовних складових елементів, а саме:

Заклади вищої освіти переглядають навчальні плани освітніх програм, які можуть бути дотичними до різноманітних аспектів волонтерської діяльності.

На основі аналізу предметної компоненти відбираються ті дисципліни, зміст яких можна доповнити тематикою волонтерства і відобразити це в робочих навчальних планах.

Зміст, окрему тематику, що спрямовані на формування компетентностей дотичних до волонтерської діяльності, ввести у відповідні види практики.

Імплементувати здійснену волонтерську роботу, визначену у кількісному освітньому вимірі (години, кредити) у загальний обсяг практики певного виду.

Розширити перелік вибіркових дисциплін про волонтерську діяльність.

Розвинути спектр тематики з волонтерства у курсовому проєктуванні, бакалаврських проєктах та магістерських дисертаціях студентів.

Зрозуміло, що підходити на загал, закладати волонтерство у всі дисципліни будь-яких освітніх програм не доцільно і цього ніхто не вимагає. Є академічна свобода ЗВО, у них є відповідні профільні структури, які повинні визначати зміст освіти і відповідно підбирати засоби і механізми його реалізації. Важливим чинником реалізації компетентнісного підходу при формуванні компетентностей, котрі мають ознаки

життєво важливих, в контексті взаємодії інституцій освіти і волонтерства є правильний, раціональний підбір змістової і теоретичної, і практичної бази знань. Цього, на наш погляд, можна досягнути відповідним підбором навчальних дисциплін з урахуванням специфіки освітніх програм підготовки. Такий підбір, згідно нашої пропозиції, доцільно провести за такою приблизною схемою. В навчальному плані виділити умовні три складові (блоки, модулі), наприклад: соціально-гуманітарну, економіко-управлінську та фахово-орієнтовану. Надалі з цих умовних трьох блоків виокремити навчальні дисципліни, зміст та компетенції яких найбільш співзвучні до різних сфер і видів волонтерської діяльності та коригувати цей зміст, корелюючи, доповнюючи, трансформуючи його з метою відповідності та синергії волонтерських практик з професійною підготовкою.

Коригування першого блоку дасть можливість сформувати професійні компетентності, які узагальнено можна віднести до соціальних, правових, соціокультурних, психологічних (тут ми погоджуємося з думкою науковців, що «складовими професійної компетентності волонтера є психолого-педагогічна, соціальна, соціокультурна, комунікативна та лідерська компетентності» [6, с. 164]. Це ті компетентності котрі першочергово впливають чи сприяють ефективному виконанню важливих соціальних функцій, в нашому випадку – через волонтерство. Ці компетентності можна сформувати через змістові модулі таких дисциплін, як «Соціологія», «Психологія», «Етика», «Екологія», блок правознавчих дисциплін тощо. За рахунок введення тематики можна реалізувати мотиваційну функцію, оскільки однією із актуальних проблем волонтерства є ситуація, коли люди, молодь, зокрема студенти інертні і байдужі до соціальних негараздів у країні, не переймаються бажанням допомогти, мають слабо розвинуту громадянську свідомість та позицією.

Важливою видається, в контексті формування компетентностей для волонтерської діяльності, опанування основами психологічної підтримки. Причому тут вбачається двоякий вектор, – перший – це спроможність надавати професійну психологічну допомогу потребуючим верствам населення через набуті профільні знання і навички, а також – надавати непрофесійну допомогу, таку яка базується на людських, моральних основах – вмінні спілкуватися, врегульовувати стан емоційних переживань і стресів тощо.

Другий вектор – це психологічна підтримка самих волонтерів, оскільки волонтерська діяльність здебільшого відбувається в складних середовищах – воєн, стихійних лих, різного роду конфліктних ситуацій тощо. Перебування, робота в таких умовах емоційно виснажлива, пов'язана з негативними враженнями, емоційними душевними переживаннями що, як наслідок призводить до стану апатії, депресій, емоційного вигорання і спустошення. Ось чому така важлива роль психологічних важелів підтримки тим, хто присвячує себе волонтерству для їх

загартування, які повинні діяти через набуті в системі освіти професійні знання психології людини.

Зростає суспільна роль і значення правової бази та правової культури волонтерської діяльності. А це вимагає посилення роботи щодо якісної правової підготовки волонтерів в інституції освіти. Тут ми погоджуємося з думкою інших науковців, дослідників проблеми у тому, що «ретельний аналіз десяти напрямів волонтерської діяльності, що визначено пунктом 3 статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» свідчить, що участь здобувачів освіти не лише бажана, але й необхідна» [7, с. 190–191]. Стосовно інституту освіти, то тут, на нашу думку, слід зосередитися на популяризації знань та формуванні компетентностей щодо правового статусу волонтерів й волонтерських організацій, допомагати вдосконалювати їх правове поле, боротися з псевдоволонтерством, протистояти проявам соціальної дисфункції волонтерства.

В системі формування інноваційних знань та професійних компетентностей в реаліях сьогодення важливе значення відіграють навчальні дисципліни економічного та управлінського характеру, які ми умовно віднесли до другої складової предметної компоненти в контексті ув'язування їх з волонтерською діяльністю. Розуміння сутності економічної частини, врахування економічних (підприємницьких, бізнесових) ризиків, пошук оптимальних логістичних шляхів постачання необхідної продукції (послуг), виявлення необхідного першочергового асортименту товарів, чи виду послуг, уміння прогнозувати безпекові ризики, спроможність приймати правильні управлінські рішення в складних неординарних ситуаціях – всі ці компетентності необхідно розвивати у сучасних школярів, студентів, молоді – всіх, хто відчуває потребу долучитися до волонтерської діяльності. Блок управлінських дисциплін прищепить навички кризового менеджменту – оперативно реагувати на нові виклики, знаходити нестандартні рішення в специфічних ситуаціях, схильність до сприйняття та застосування нового досвіду. «Логістика» через навички оптимального планування та комунікації з партнерами надасть компетентності швидкого доставлення до потрібних зон, районів, пунктів потрібної гуманітарної допомоги. «Менеджмент персоналу» допоможе сформувати потрібні комунікативні компетентності – насамперед навички спілкування з вразливими верствами населення, емоційний стан та потреби у яких в критичних умовах може бути специфічним. А також враховувати у діяльності регіональні особливості та пов'язані з ними чинники міжкультурної комунікації. Доцільно долучити «Корпоративний менеджмент» який наділить основами знань про корпоративне волонтерство, як один із складників діяльності фірм в контексті соціальної відповідальності бізнесу.

Важливим, на наш погляд, чинником становлення інституції волонтерства в Україні є шлях через взаємодію у системі волонтерська

діяльність – освіта – бізнес. В цій системі від освіти вимагається або уміло використати вже наявний досвід або ж сформувати нові компетентності щодо волонтерства, які знадобляться молоді на ринку праці. Такий підхід забезпечить вигоду і бізнесу, оскільки сучасні його структури розцінюють і досвід і теоретичну підготовку волонтерства, як вагомий чинник професійної зрілості і росту працівників. Також ми погоджуємося з думкою деяких дослідників в тому, що «корпоративне волонтерство поєднує в собі не тільки філантропічні, але й прагматичні цілі» [8, с. 265], оскільки при умовах підтримки волонтерської діяльності в цілому, через прояви внутрішнього – корпоративного волонтерства, бізнесові структури отримують позитивні іміджеві преференції в суспільстві, підвищують лояльність до них з боку місцевих громад, органів влади, споживачів, розширюють масштаби та географію діяльності тощо.

Стотно третього блоку предметної компоненти, на нашу думку, її доцільно наситити спеціальними фаховими дисциплінами, які відповідатимуть за формування вузькопрофільних компетентностей, необхідних у волонтерській діяльності. Це можуть бути, наприклад, спеціалізовані медичні предмети, покликані сформувати навички первинної допомоги. Це можуть бути товарознавчі предмети, що наділятимуть знаннями про асортимент, якість, харчову цінність, зберігання, транспортування товарів. Це можуть бути дисципліни, пов'язані з харчовими технологіями, які будуть корисними при комплектуванні продовольчих пайків, наборів для різних сегментів потребуючих, враховуючи правила їх споживання у специфічних умовах, поживну та біологічну цінність, безпечність, вплив на функціональність організму. Тут до компетентностей волонтерської діяльності можна причислити і сформовані навички в приготуванні їжі для військових, чи окремих вразливих верств населення – пацієнтів медичних закладів, переселенців, а також навички «своєрідного кейтерингу» – обслуговування в непрофільних локаціях («волонтерських кухнях»), розвезення, роздавання гарячої їжі, напоїв потребуючим з дотриманням норм і правил санітарії та безпеки харчування.

В рамках співпраці волонтерства і освіти доцільно запроваджувати також спеціалізовані види практичної підготовки з певних напрямів. Це може бути освоєння необхідних навичок в рамках навчальної чи технологічної практики з обраних предметів дотичних до волонтерства з чітко визначеним змістом і обсягами. Це можуть бути спеціалізовані тренінги із залученням фахівців у сфері безпеки, правової культури, етики, міжкультурної комунікації; психологічні майстер-класи; елементи опановування засобів зброї тощо.

Неможливо забезпечити інституалізацію волонтерської діяльності, її ефективність та відповідність духу часу й існуючих викликів без слідування актуальним трендам сучасності. Це також має стати об'єктом зацікавлення освіти, її широким полем діяльності в контексті

формування компетентностей щодо інформаційно-комунікаційних технологій, диджиталізації, кібер-безпеки.

Враховуючи специфічний аспект волонтерської діяльності, як такої що базується на високих суспільних ідеях і принципах, проявах доброї волі та сильного духу, а також пов'язані з нею ризики, стреси інші моральні виклики, доцільно стверджувати, що ця діяльність через синергію з іншими соціальними інституціями, а в нашому контексті – з освітою, окрім суто професійних повинна містити достатню кількість життєвих компетентностей. Маємо на увазі таких, які сприяють волонтерам будувати ефективну взаємодію в суспільстві, оперативно адаптуватися до умов будь-якого середовища та неочікуваних змін у ньому, виявляти емоційну стійкість, володіти креативом та оперативністю в прийнятті рішень при будь-яких обставинах.

Висновки і пропозиції. Практика та існуючий досвід показують, що для будь якого суспільного руху життєво важливо закріпити певні типи соціальних взаємодій, зробити їх узгодженими, які були б обов'язковими для соціальних спільнот та забезпечували, міцну й гармонійну взаємодію між владою та інститутами громадянського суспільства. Волонтерський рух в Україні як один з важливих структурних елементів суспільства проходить важливий процес інституціоналізації, що в значній мірі активізовано російською агресією. Інституціоналізація набуває більш стійких соціальних форм, однак чинна практика волонтерства потребує організаційного вдосконалення, зокрема залучення до її діяльності більшої кількості соціальних інститутів, співпраця з якими сприятимуть покращенню координації, співпраці та ефективності волонтерської діяльності.

Волонтерська діяльність вносить вагомий внесок у захист національної безпеки, гуманітарну допомогу та соціальний розвиток громад. Тому права та гарантії волонтерів повинні бути належним чином забезпечені й захищені. Для цього необхідно систематично вдосконалювати та актуалізовувати правовове регулювання волонтерства. До того ж зміни повинні стосуватися не тільки власне самого законодавства, але й практичних механізмів його реалізації.

Поява нових юридичних документів, зокрема Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння розвитку волонтерства серед здобувачів освіти» створюють сприятливе поле для поглиблення інституалізації волонтерства шляхом синергії зусиль з інститутом освіти, через формування компетентностей волонтерства, що мають бути закладені в зміст освітніх програм закладів освіти та схеми їх реалізації.

Ефективна комунікація та партнерство між різними соціальними інститутами, зокрема освітою, здатна максимально забезпечити необхідну синергію взаємодії та використання потенціалу волонтерського руху. Означені вище аспекти потребують подальшого вивчення з метою розробки актуальних теоретико-практичних шляхів взаємодії

інститутів волонтерства і освіти та формування відповідних компетентностей молоді щодо волонтерської діяльності у практиці роботи ЗВО.

Список використаної літератури

1. Липитчук О.В. Тенденції розвитку волонтерського руху в Україні. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. Вип. 118. С. 180–188.
2. Чепак В. В. Неоінституціональні тренди в дослідженнях освіти. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2013. Вип. 19. С. 13–19.
3. Бержанір А.Л. Теоретико-методологічні підходи до інтерпретації соціології освіти. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 8 (14).
4. Верховна Рада України прийняла Закон щодо сприяння розвитку волонтерства серед здобувачів освіти. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/257407.html>
5. Полієнко А. Волонтерська допомога збройним силам України як складова виховної діяльності закладів загальної середньої освіти в роки російсько-української війни ХХІ ст. Матеріали науково-практичної конференції «Восьмі Фльорівські читання». Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2023. С. 12–124.
6. Горінов, П. В., Драпушко, Р. Г. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.
7. Поляк О. Волонтерство в освіті: правовий аспект у системі державного менеджменту. III International Scientific and Theoretical Conference «Formation of innovative potential of world science». С. 189–193.
8. Плахова, О. М. (2014). Корпоративне волонтерство як прояв соціальної відповідальності бізнесу. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. 2014. № 20. С. 263–266.

Zakharchyn R. M. Synergy of interaction between social institutions of education and volunteering in ensuring defence capability and building civil society in Ukraine

The article is dedicated to the problems of institutionalizing volunteering activities in Ukraine in the context of its connection to an education institute. The author points out the processes of expanding the sphere of volunteering and increasing its role in the formation of civil society and strengthening the country's defense capabilities. It is emphasized that the development of the volunteer movement in Ukraine should be based not only on practice but also on a theoretical basis, which involves integration with other social institutes. It is argued that the integration of social institutes can be effective if their activities are aimed at achieving synergy, and this is possible provided that actions are coordinated on the basis of certain standards regulated at the legislative level. To analyze the legal framework for volunteering in education, the author examines the provisions of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Promoting Volunteering among Students" and suggests ways to implement it in the teaching system in educational institutions. The author draws attention to the need for introducing a competency-based approach as a methodology for the system of professional training of volunteers.

The competencies that a modern volunteer should master are characterized through the prism of the subject component of educational programs. The author has developed his own scheme of using the competency-based approach to the formation of knowledge on the basics of volunteering and ways of its implementation. The author emphasizes the importance and necessity of creating a system of professional training of volunteers in Ukraine, which involves the development of life competence of volunteers in the conditions of martial law and post-war reconstruction of Ukraine, and is able to identify strategies to support their personal and professional development. It is noted that the research of the problem of developing the life competence of volunteers is necessary to ensure their effective work during crises, and successful overcoming of the challenges faced by volunteers is made possible by an integrated approach that includes both individual competence development and the creation of a supportive environment at the level of social institutes, in particular education. The topic of researching volunteering as an important phenomenon for ensuring social security in the country is relevant, and a further research perspective in this context may be to study the role of volunteering in the formation of civil society through the synergy of interconnection with other social institutions, including education, which is the focus of this article.

Key words: *volunteer activity, social institution, institutionalization, educational institution, draft law, synergy, social needs, competencies, subject component.*

УДК 316.334.55

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.11>

Л. П. ЗЕЛЕНКЕВИЧ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

А. Ю. ІГРУШКО

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

М. В. АРАБАДЖИН

старший викладач кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СЕЛЯН У ГРОМАДАХ, ЩО ОБ'ЄДНАЛИСЯ

Стаття присвячена соціальним наслідкам реформи децентралізації та створення та об'єднання громад на селі. Зазначено, що широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну зажадало надзвичайних зусиль для боротьби з ворогом. Стійкість українського народу у подоланні лиха, що викликала війна, має свої засади не тільки в морально-політичному настрої, але і в інституціональному середовищі. Одним з факторів, що обумовлює організацію оборони в сільській місцевості, є наявність великих громад, що мають певні матеріальні, людські та організаційні ресурси для допомоги селянам вистояти в складних умовах війни. Реформа децентралізації призвела до соціальних зрушень на селі. Ці зрушення стосуються соціальної структури селян, що змінилася в результаті об'єднання громад.

В статті надані результати факторного аналізу соціальної структури селян громад, які об'єдналися в ході реформи децентралізації. Загальна статистика щодо доходів громад після утворення ОТГ свідчить про значне покращення в цій сфері. В керівних органах ОТГ зосереджено практично всі управлінські та фінансові повноваження. Зміни в українському законодавстві, зокрема у фінансовій, бюджетній та податковій сферах, надали громадам можливість отримати стабільні джерела доходів, мати прямі фінансові відносини з державним бюджетом.

Зазначено, що результати реформи по-різному позначилися на соціальні групи селян. Це призвело до формування факторів, що впливають на соціальну диференціацію селян на людей, що розрізняються своєю ментальністю, ставленням до реформи, до влади та іншими ознаками. Показано, що існує 6 факторів диференціації, що умовно позначені як: Радикальні реформатори, Помірні реформатори, Хуторяни, Традиціоналісти, Громадські активісти, Капсульний фактор.

© Л. П. Зеленкевич, А. Ю. Ігрушко, М. В. Арабаджин, 2025

На основі статистичних даних і результатів соціологічного дослідження робиться висновок, що, хоча об'єктивні дані свідчать про наявність покращення матеріального становища членів громад, суб'єктивно селяни у своїй більшості не відчували позитивних результатів децентралізації.

Ключові слова: *сільська громада, децентралізація, об'єднанні територіальні громади, громадська думка, селяни, соціологічне дослідження, факторний аналіз.*

Постановка проблеми. Широкомасштабне вторгнення російських військ в Україну зажадало надзвичайних зусиль для боротьби з ворогом. Стійкість українського народу у подоланні лиха, що викликала війна, має свої засади не тільки в морально-політичному настрої, але і в інституціональному середовищі. Одним з факторів, що обумовлює організацію оборони в сільській місцевості, є наявність великих громад, що мають певні матеріальні, людські та організаційні ресурси для допомоги селянам вистояти в складних умовах війни. Об'єднанні громади з'явилися завдяки реформі децентралізації, що відбулась за декілька років до початку війни.

Реформа децентралізації призвела до соціальних зрушень на селі. Ці зрушення стосуються соціальної структури селян, що змінилася в результаті об'єднання громад та соціального розширення за критерієм ставлення до реформи.

Результати реформи по різному позначилися на соціальні групи селян. Це призвело до формування факторів, що впливають на соціальну диференціацію селян на людей, що розрізняються своєю ментальністю, ставленням до реформи, до влади та іншими ознаками. Соціологічне дослідження має відповісти на питання: З ким має справу реформа децентралізація і що вона дала селянам? За даними соціологічних досліджень слід виявити зміни в умовах життя під впливом об'єднання громад.

Завдання статті – надати результати факторного аналізу соціальної структури селян громад, які об'єдналися в ході реформи децентралізації, та виявити ставлення селян до цієї реформи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика статті відноситься до аграрної соціології або соціології села. Цією проблемою в Україні займається відносно невелика група дослідників, зокрема: О. Максим'юк, І. Прокопа, А. Шатохін [1], Л. Шепотько та інші. Окремі наукові статті з соціології села на підставі досліджень опублікували: А. Ашурбеков, Л. Зеленкевич, С. Катаєв, Ф. Хрустальов [2] та інші.

Виклад основного матеріалу. У цій роботі використані результати вторинного аналізу даних емпіричного дослідження соціальних проблем сільських громад, проведеного напередодні війни Л. Зеленкевич. Опитано 778 членів об'єднаних територіальних громад Запорізької області. Вибірка випадкова, репрезентативна для дорослого населення об'єднаних територіальних громад області, контролювана за статтю.

Для вивчення того, які фактори впливають на соціальну диференціацію селян в результаті об'єднання громад, було використано факторний аналіз методом головних компонент з обертанням (Варімакс). Для цього було зроблено припущення про рівні інтервали між суміжними ступенями окремих ознак ставлення та перетворення шкал порядку у інтервальні шкали, номінативні шкали транспоновано у бінарні. Проаналізовано зв'язки між 43 ознаками які відбивають ставлення селян до різних сторін життя у об'єднаній громаді.

В результаті факторного аналізу було виокремлено 6 компонент, сумарна пояснена сукупна дисперсія за якими склала – 45%.

Наведемо тлумачення для цих факторів.

Це такі фактори, що об'єднують відповіді, які відображають певні позиції людей: Радикальні реформатори, Помірні реформатори, Хуторяни, Традиціоналісти, Громадські активісти, Капсульний фактор.

1. Радикальні реформатори. (5,8% сукупної поясненої дисперсії)

Цей фактор диференціює членів громади за ступенем конструктивності позиції. Високі оцінки за ним відбивають конструктивну позицією стосовно реформи. Ці люди підтримують реформи і довіряють легальній владі.

До цього фактору із знаком плюс (позитивна кореляція) увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

- Поділяють думку, що «Швидкі, корінні Зміни поліпшують наше життя» (значення ознаки = 0,552).
- Довіряють Голові територіальної громади та старості свого села (значення ознаки = 0,552).
- На запитання «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?» обрали пункти: «Голова ОТГ» та «Депутати ОТГ» (значення ознаки = 0,426).

Із знаком мінус (негативна кореляція) увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

- Не згодні з думкою, що «Потрібно не поспішати з реформами. Спочатку треба все перевірити, переконатися, що не буде гірше, а тільки потім міняти» (значення ознаки = – 0,598).
- Не згодні з тим, що на ухвалення рішень в ОТГ впливають «Невідомі особи, тіньові структури (мафія)» та «Власники великих господарських організацій на території громади, представники аграрного бізнесу» (значення ознаки = – 0,346).

2. Помірні реформатори. Фактор прихильників реформи і тих, хто відчуває себе членом ОТГ. Пояснена сукупна дисперсія – 10,4%.

Відповіді на запитання, які увійшли до цього фактору відображають ідентифікацію з громадою, відповідальність за все ОТГ, демократичну налаштованість.

До цього фактору із знаком плюс увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

- Позитивне ставлення до головного села після утворення ОТГ(0.790).
- Позитивне ставлення до других сіл після утворення ОТГ(0.752).
- Відчули особисто на собі позитивні зміни у селі після утворення ОТГ (0.601).
- Відчують себе членом громади ОТГ (0.557).
- Відчують себе членом громади свого села (0.409).
- Вважають, що поступово життя на селі налагоджується (0.429).
- Підтримують принцип відношень в громаді: один за усіх, а всі за одного (0.422).
- На запитання «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?» відповіли «Жителі громади» (0.312).

Вони могли вибрати і інших суб'єктів, наприклад, голову ОТГ, але в поєднанні з іншими відповідями, найбільша кореляція з пунктом «жителі».

3. *Хуторяни*. В цей фактор входять відповіді, що належать незалежним, самодостатнім нонконформістам. Це нечисленна група, члени якої вибрали пункти, з найменшим числом позитивних відповідей іншими членами громади. Це люди з яскраво вираженим інтернальним (внутрішнім) локусом контролю, тобто люди, які беруть відповідальність на себе.

Пояснена сукупна дисперсія – 5.1%.

До цього фактору із знаком плюс увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

- Потрібний закон про продаж землі в приватну власність (0,648) (6,7% згодних в цілому по вибірці).
- Вважаю, що кожен сам самостійно повинен вирішувати свої проблеми (0.532) (4,7% в цілому по вибірці).
- На запитання «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?» обрали пункт: «Старости» (0.400) (в цілому по вибірці 10,7%, найнижча позиція в ієрархії влади в ОТГ за оцінкою більшості).

Із знаком мінус увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

Не згодні з думкою, що «Важко селянину вижити в сьогоденних умовах» (-0,520) (в цілому по вибірці 35% згодних).

4. *Традиціоналісти*. Пояснена сукупна дисперсія – 4.63%.

Цей фактор виокремлює людей, що не вірять в реформи, відчужені від легальної влади. До цього фактору із знаком плюс увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення):

- Потрібно підтримувати традиційні порядки, які давно склались (0,382).
- Шкода, що розпустили колгоспи (0,454).
- Простій людині не слід втручатися у політику (0,391).

• На запитання «Кому належить влада у громаді? Хто понад усе впливає на ухвалення рішень в ОТГ?» обрали пункти: Районна влада (0,633), Міська влада (0,534), Виконком ОТГ(0,481).

5. *Громадські активісти.* Відповіді, що об'єднані у цей фактор, відображають позицію людей, що орієнтовані на постматеріальні цінності і виокремлюють протестний потенціал громади.

Пояснена сукупна дисперсія – 7,2%.

До цього фактору із знаком плюс увійшли наступні компоненти (варіанти ставлення): Чесні вибори (0,765), Свобода слова (0,762), Участь в ухваленні рішень на рівні Громади (0,672), Можливість отримати правову допомогу (0,622), Припинення бойових дій на сході країни (0,597), Курс долару (0,432).

Відчули особисто на собі негативні зміни після утворення ОТГ(0,333).

6. *Капсульний фактор.* Пояснена сукупна дисперсія – 6,1%.

В цьому факторі об'єднані відповіді, що відображають ціннісну орієнтацію на сім'ю та інші особистісні цінності. Ці відповіді притаманні людям, які замкнуті в капсулу сімейного благополуччя і ціннісне дистанціювалися від інших проблем.

Фактор об'єднує наступні значимі цінності: власність на землю (0,712), здоров'я (0,691), матеріальний статок (0,671), сім'я і діти (0,630). Можна звернути увагу, що цінність власності на землю має високу кореляцію з особистісними цінностями здоров'я та сім'ї. Це відображає специфіку селянської ментальності.

Така структура факторів сформувалася під впливом об'єднання громад та розрізняє осіб, що мають різне ставлення до реформи. Різниця у ставленні до реформи детермінована змінами в умовах життя селян.

Дані про оцінку змін на селі в результаті об'єднання громад наведені в наступних таблицях.

Таблиця 1

Відповіді на запитання: «Яких більше змін позитивних або негативних сталося у Вашому селі після утворення ОТГ? (в % від числа опитаних N = 778)

	Ніяких істотних змін не сталося	Більше позитивних	Більше негативних	Важко сказати
Яких більше змін позитивних або негативних сталося у Вашому селі після утворення ОТГ?	29,1	19,8	12,8	38,3

Як видно з наведених даних, певну відповідь щодо оцінки змін змогли надати лише третина респондентів. Трохи більше відповідей позитивних (20%), ніж негативних (13%). Ніяких змін не відчули 29%. Пункт «Важко сказати», що фактично означає, що людина змін не помітила, не може напевно оцінити зміни, відмітило 38%. Загалом нейтральних оцінок переважна більшість – 67,4%.

Крім загальних оцінок впливу об'єднання громад в цілому на село мають значення оцінки впливу об'єднання на умови життя конкретної людини. Позитивні та негативні оцінки впливу об'єднання на життя окремої людини зведені в наступні таблиці.

Як бачимо з наведених даних, дві третини селян не можуть безперечно відмітити, добре чи погано особисто для себе те, що відбулось об'єднання громад. Оцінки майже симетричні: позитивні та негативні майже однакові. 31% позитивних оцінок і 39% негативних оцінок. Є невелика різниця в сторону негативізму в оцінці впливу об'єднання громад на конкретну особу, але така різниця не може відчутно вплинути на загальну атмосферу невизначеності ставлення до об'єднання громад.

Таблиця 2

**Відповіді на запитання: «Чи відчули особисто на собі позитивні або негативні зміни у вашому селі після утворення ОТГ?»
(в % від числа опитаних N = 778)**

	Так, в сильному ступені	Так, але не дуже	Ні, не відчув
позитивні зміни	6,4	24,4	69,2
негативні зміни	9,3	25,5	65,2

Таблиця 3

Відповіді на запитання: «Які зміни в доходах сталися у вашому селі після утворення ОТГ?» (в % від числа опитаних N = 778)

	Значно покращились	Покращились, але трохи	Значно погіршились	Погіршились, але трохи	Залишилося без змін	Не знаю
Особисто ваші доходи	2,6	12,3	18	12,3	49,9	4,9
Доходи громади вашого села	4,4	8	10	8	18	51,6

Загальна оцінка характеру змін в житті селян під впливом об'єднання громад складається з оцінки змін в окремих сторонах умов життя. На що саме в позитивному чи в негативному плані вплинуло об'єднання громад розглянемо нижче.

Матеріальним забезпеченням соціальної політики є доходи населення та громад. При чому має значення як доходи окремих селян так і доходи в цілому громади. Різницю в цьому питанні респонденти відчувають. Данні щодо змін в доходах окремої людини і громади в цілому з куту зору респондентів зведені в наступній таблиці.

Як видно з таблиці, збільшення доходів громади села відмітило менше респондентів, ніж збільшення особистісних доходів (відповідно 12,4% у громади та 15% – особисті доходи). Але позитивні зміни в доходах відмітило значно менше респондентів, ніж негативні зміни. Негативні зміни в особистісних доходах відмітило 30%, а в доходах громади села – 18%.

Зміни в *своїх* доходах після утворення ОТГ не помітила половина (55%) селян. Ще більше селян (70%) не знає як змінилися доходи у *громади* після утворення ОТГ. Саме тому, дуже малий відсоток респондентів відмітили як погіршення так і покращення доходів *громади*. Члени громади просто не знають стан справ в цій сфері. Причина в тому, що селян або не цікавить стан справ в громаді, або керівництво громади дуже погано інформує селян відносно змін в доходах *громади*.

Загальна статистика щодо доходів громад після утворення ОТГ свідчить про значне покращення в цій сфері.

В керівних органах ОТГ зосереджено практично всі управлінські та фінансові повноваження. Зміни в українському законодавстві, зокрема у фінансовій, бюджетній та податковій сферах, надали громадам можливість отримати стабільні джерела доходів, мати прямі фінансові відносини з державним бюджетом.

Згідно даних експертизи групи фінансового моніторингу Центрального офісу реформ при Мінрегіоні щодо показників фінансової діяльності 665 об'єднаних територіальних громад відбулось значне збільшення доходів громад. Із розрахунку на одного мешканця через рік після об'єднання громади отримали більше коштів у 1,6 рази [3]. Як бачимо відбулись значні зміни в доходах громад в позитивну сторону. Але 88% рядових селян не побачили таких змін. Макропоказники ще не вплинули на умови життя конкретних селян. Потрібен час та ще більше зміни, щоб люди побачили покращення в матеріальному становищі принаймні свого села, якщо не свого особистого становища.

Поки що збільшення доходів громади багато в чому залежить від дотацій бюджету. Ці дотації значні та сягають від 40% до 60%. Фінансова незалежність, забезпечення якої прагнуть реформатори, відбудеться в майбутньому, на подальших кроках реформи. Як зміняться доходи громад без дотацій ще невідомо.

Крім того, те, що прості громадини не помітили збільшення доходів громади, частково пояснюється тим, що значні кошти (від 20% до 50%) йдуть на управління громадою. Багато коштів йде на загальні соціальні потреби, які окремі громадяни можуть не відчувати або не помічати. Так, найдорожчими статтями видатків були: загальноосвітні школи (16,3% усіх видатків місцевих бюджетів), субсидії ЖКГ (11,6%), лікарні загального профілю (7,6%), допомога малозабезпеченим сім'ям (7,4%), ремонт та будівництво доріг (5,8%), дитсадки (5,6%), житлово-комунальне господарство (5,3%) та утримання органів місцевої влади і місцевого самоврядування (4,8%). Сумарно на їх фінансування пішло майже дві третини усіх видатків місцевих бюджетів» [4].

Система фінансового забезпечення громад ще недосконала. Так, фахівці зауважують, що «чимало з утворених об'єднаних територіальних громад, якщо не всі, недостатньо спроможні успішно виконувати свої нові обов'язки і зберігають високу залежність від фінансування з Державного бюджету. Слабка система фінансового управління та відсутність стратегічного бачення розвитку громад призводить до неефективного управління наявними ресурсами, а також створює можливість для непрозорої діяльності, що породжує корупційні ризики [5]. Покращення в матеріальному становищі громад об'єктивно є, але в громадській думці селян ці зміни не зафіксовані.

Висновки. Результати факторного аналізу соціальної структури селян громад, які об'єдналися в ході реформи децентралізації, показали, що сформовано 6 факторів: Радикальні реформатори, Помірні реформатори, Хуторяни, Традиціоналісти, Громадські активісти, Капсульний фактор.

На основі статистичних даних і результатів соціологічного дослідження робиться висновок, що, хоча об'єктивні дані свідчать про наявність покращення матеріального становища членів громад, суб'єктивно селяни у своїй більшості не відчули позитивних результатів децентралізації.

Список використаної літератури

1. Шатохін А. М. Ціннісні пріоритети сільського соціуму. Соціальний розвиток сільських регіонів: колективна монографія. Вип. 3 / За ред. А. М. Шатохіна, М. В. Костюк. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С. 10–16.
2. Хрустальов Ф.С., Ашурбеков А. Соціологічний супровід процесів децентралізації // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. 2018. Випуск 78. С. 131–138.
3. У великих громад більше можливостей [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/news/10649>
4. Доходи і видатки місцевих бюджетів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cost.ua/news/687-revenues-and-expenditures-of-local-budgets>

5. Бочі А. Прихований клондайк: як розкрити потенціал бюджетів об'єднаних територіальних громад [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://voxukraine.org/uk/prihovaniy-klondajk-yak>.

Zelenkevich L. P., Igrushko A. Yu., Arabadzhi M. V. Socio-cultural factors of village differentiation in united communities

The article presents the results of a factor analysis of the social structure of villagers in communities that united during the decentralization reform. General statistics on community income after the formation of UTCs indicate a significant improvement in this area. Practically all administrative and financial powers are concentrated in the governing bodies of UTCs. Changes in Ukrainian legislation, in particular in the financial, budgetary and tax spheres, have provided communities with the opportunity to obtain stable sources of income and have direct financial relations with the state budget.

It is noted that the results of the reform have had different effects on social groups of villagers. This has led to the formation of factors that influence the social differentiation of villagers into people who differ in their mentality, attitude to the reform, to the authorities and other characteristics. It is shown that there are 6 differentiation factors, conditionally designated as: Radical Reformers, Moderate Reformers, Peasants, Traditionalists, Public Activists, Capsule Factor.

Based on statistical data and the results of a sociological study, it is concluded that, although objective data indicate an improvement in the material situation of community members, subjectively, the majority of peasants did not experience the positive results of decentralization.

Key words: rural community, decentralization, united territorial communities, public opinion, peasants, sociological research, factor analysis.

УДК 364(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.12>

Е. Г. ПОЗДНЯКОВА-КИРБЯТ'ЄВА

доктор соціологічних наук, професор,
проректор з освітнього процесу, інвестиційної діяльності
та роботи з ветеранами
КЗВО «Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради

Ю. В. МОСАЄВ

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
КЗВО «Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ФАХІВЦЯМИ З СУПРОВОДУ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ТА ДЕМОБІЛІЗОВАНИХ ОСІБ

В статті проаналізовано соціальні аспекти інституціоналізації супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. Досліджується процес трансформації фахівців, що надають послуги з супроводу ветеранам війни та демобілізованим особам. Проаналізовано 5 компонентів програми з підвищення кваліфікації фахівців з супроводу ветеранів та демобілізованих осіб: соціально-правовий захист ветеранів війни, демобілізованих осіб та членів їх сімей; кейс-менеджмент у роботі з ветеранами війни, демобілізованими особами та їх сім'ями; психосоціальна підтримка ветеранів війни, демобілізованих осіб та членів їх сімей; ведення професійної документації та звітування; адаптація ветеранів війни та демобілізованих осіб до життя у територіальній громаді. В статті запропоновано перелік компетентностей фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, які є необхідними для успішного функціонування в сфері сприяння соціальній реінтеграції ветеранів війни до умов цивільного життя. До таких компетентностей автори відносять проектну діяльність, зокрема генерування ідей для реалізації соціальних проектів через заповнення грантових заявок конкурсів міжнародних благодійних фондів, координацію соціальних проектів для ветеранських громадських організацій та здійснення фахової експертизи концепцій ветеранських соціальних проектів. В статті розглянуто дві моделі співпраці фахівця з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб з Центрами ветеранського розвитку та ветеранськими просторами. Досліджено важливість компетентностей

фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб в сфері вшанування пам'яті ветеранів та героїзації українських воїнів. З'ясовано функціонал фахівця з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб в системі надання психологічної допомоги, працевлаштування, впровадження ветеранських підприємницьких проєктів, професійного розвитку ветеранів та створення регіональних ветеранських програм. В статті розглянуто механізми та технології підвищення кваліфікації фахівцями з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб.

Ключові слова: фахівець з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, соціальний супровід, соціальне обслуговування ветеранів війни, інституціоналізація, професійні компетентності.

Постановка проблеми. З 2023 року в Україні пройшли спеціалізоване навчання перші фахівці професійна діяльність яких спрямована на надання допомоги з соціальної реінтеграції ветеранів. Зазначені фахівці пройшли короткотермінове навчання на базі Центрів ветеранського розвитку і змогли надавати допомогу ветеранам та членам їх родин. В основному вони змогли реалізувати свої навички в діяльності громадських організацій та установ, що опікувались проблемами соціальної реінтеграції ветеранів. В 2024 році в класифікаторі спеціальностей з'явилась спеціальність «Фахівець з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб» [10]. Зазначена новація дозволила відповідним фахівцям професійно реалізовуватись на рівні громад по всій країні та допомогти в соціальній реінтеграції ветеранам та членах їх родин по всій території України. Зусиллями Міністерства у справах ветеранів у співпраці з громадами вдалося за короткий строк створити нову фахову область та розпочати фахову підготовку кількох тисяч фахівців. В той же час постала проблема професійних компетентностей зазначені фахівців та їх вдосконалення. Дослідження зазначеної проблеми стало одним з головних питань сучасної української ветеранської політики та процесу соціальної реінтеграції ветеранів війни та демобілізованих осіб в Україні.

Мета статті: з'ясувати особливості інституціоналізації процесу формування професійних компетентностей фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема функціонування інституту фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб підіймається досліджена І. Мамаєвим [4]. Важливість зазначеного дослідження полягає в оцінці трансформації концепції «помічників ветеранів» у фахівця з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, що відбулась протягом 2024 року як на концептуальному рівні так і на рівні нормативно-правової бази. Е. Костишин та Т. Хамуляк досліддили проблему супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб на технологічному рівні [3]. Зазначений підхід дозволяє оцінювати процес надання послуг з соціальної реінтеграції ветеранів як окрему соціальну технологію із можливістю його

вдосконалення через використання соціально-технологічного інструментарію. Н. Олексюк дослідила проблему здійснення супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб на рівні територіальної громади [6]. Зазначене дослідження має високий рівень актуальності через те, що саме на рівні територіальних громад відбувається безпосередня робота з фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. І. Жданова та О. Шахова дослідили особливості психологічного аспекту здійснення супроводу ветеранів та демобілізованих осіб [2]. Актуальність зазначеного дослідження полягає в тому, що використання психологічних технологій в рамках здійснення супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб є важливим компонентом його успішності. А. Якимчук дослідила проблематику освітнього середовища для фахівців, які займаються соціальним обслуговуванням ветеранів та членів їх родин [11]. Предметна область згаданого нами дослідження має значний дослідницький потенціал, що дозволить розширити горизонти формування та управління освітнім середовищем спрямованим як на ветеранів війни так і на фахівців, що спеціалізуються на їх супроводі. Загалом слід зазначити, що сьогодні відбувається процес становлення інституту фахівців супроводу ветеранів та демобілізованих осіб, що актуалізує відповідні теоретичні та емпіричні дослідження в цій галузі.

Виклад основного матеріалу. 3 грудня 2024 року по всій країні почали створюватись робочі місця для фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. Для працевлаштування на зазначену посаду фахівці проходять відбір, але їх робота вимагає професійних знань, які фахівцям з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб необхідно опановувати під час

Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб у громадах виконує важливу роль, яка виходить за рамки звичайної діяльності соціальних працівників.

На сьогодні підвищення кваліфікації фахівців з супроводу ветеранів та демобілізованих осіб здійснюють заклади вищої освіти на базі яких функціонують Центри ветеранського розвитку. Програми підвищення кваліфікації для фахівців з супроводу ветеранів та демобілізованих осіб містять рекомендовані Міністерством у справах ветеранів 5 рекомендованих модулів [9]:

Соціально-правовий захист ветеранів війни, демобілізованих осіб та членів їх сімей. В рамках цього модулю фахівці, що підвищують кваліфікацію розширюють свої компетентності в сфері соціального обслуговування та правового захисту ветеранів війни, демобілізованих осіб та родин загиблих. Формування зазначених компетентностей надає можливість фахівцю з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб надавати якісні соціальні послуги, що дуже важливо для зазначеної категорії фахівців так як вони підвищують кваліфікацію саме на базі спеціальності 231 «Соціальна робота».

Кейс-менеджмент у роботі з ветеранами війни, демобілізованими особами та їх сім'ями. Надання консультацій ветеранам війни та демобілізованим особам це надання допомоги конкретним ветеранам та членам їх родин. Тому здебільшого робота фахівця з супроводу ветеранів і демобілізованих осіб це робота з окремими кейсами. Тому цілком логічним для фахівців з супроводу ветеранів війни є освоєння компетентностей роботи з кейсами як основної технології їх роботи.

Психосоціальна підтримка ветеранів війни, демобілізованих осіб та членів їх сімей. Зазначений модуль в програмі підвищення кваліфікації фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб спрямований на розширення компетенції зазначених фахівців в сфері надання психологічної допомоги ветеранам та членам їх родин. В рамках зазначеного модулю фахівці освоюють компетенції як в сфері первинної психодіагностики так і надання психологічної допомоги ветеранам і членам їх родин. Зазначені компетенції необхідні фахівцям з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб для перенаправлення ветеранів та членів їх родин до фахівців з надання спеціалізованої психологічної допомоги.

Ведення професійної документації та звітування. За свідченням фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб в перші тижні виконання професійних навичок вони відчували проблеми саме з веденням професійної документації та звітуванням. Тому Міністерство у справах ветеранів рекомендує установам, що здійснюють підвищення кваліфікації для ветеранів війни та демобілізованих осіб, включати у свої програми саме зазначений модуль та розширювати компетенції діючих фахівців з супроводу саме в цій сфері.

Адаптація ветеранів війни та демобілізованих осіб до життя у територіальній громаді. Зазначений модуль має високий рівень актуальності так як соціальна адаптація ветеранів війни та демобілізованих осіб до умов цивільного життя відбувається в громадах і це соціальний простір в рамках якого відбуваються соціальне обслуговування ветеранів, що зумовлює особливу відповідальність фахівців, які працюють безпосередньо в громадах. Більшість українських територіальних громад є не великими за кількістю громадян, що там проживають, але до їх складу входить значна кількість населених пунктів, де безпосередньо проживають ветерани та члени їх родин. Саме тому в навчальному приділяється велика увага зазначеному освітньому компоненту.

Крім зазначених освітніх компонентів фахівці з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб повинні засвоїти і ряд специфічних компетентностей. Зважаючи на особливості функціонування системи соціального захисту в Україні важливою компетентністю для фахівців з супроводу повинні стати навички проектної діяльності [5]. Це важливо в контексті того, що сьогодні розширення системи соціальної реінтеграції ветеранів залежить від успішності проектної діяльності спрямованої на акумуляцію ресурсів, які можна використати для

підвищення якості соціальних послуг та розширення їх номенклатури. На нашу думку фахівець з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб у разі необхідності повинен мати компетентності для створення грантових заявок на державні та міжнародні конкурси соціальних проєктів спрямованих на ветеранів та членів війни. У випадку, коли зазначені конкурси проводяться для ветеранських громадських організацій, фахівець з супроводу повинен вміти провести експертну оцінку ветеранських ініціатив з метою рекомендації підтримки кращих з них органами місцевого самоврядування. Це важливо так як міжнародні донори у більшості випадків для підтримки грантових заявок ветеранських громадських організацій вимагають листи підтримки від органів місцевого самоврядування на території яких планується реалізація соціального проєкту. Крім того, на нашу думку фахівець з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб повинен мати навички координації соціальних проєктів та здійснення моніторингу їх реалізації з боку органів місцевого самоврядування чи фахового середовища.

На думку значної кількості науковців сьогодні робота фахівця з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб важко уявити без співпраці з Центрами ветеранського розвитку та ветеранськими просторами [7]. Саме тому фахівцям названого нами профілю слід розглянути кілька варіантів співпраці із зазначеними установами. Перша модель передбачає тісну співпрацю з центрами ветеранського розвитку і ветеранськими просторами в сфері переправлення ветеранів та членів їх родин та проведення спільних заходів. Друга модель передбачає безпосередню роботу фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб в Центрах ветеранського розвитку та ветеранських просторах. Кожна із зазначених моделей має свої переваги і недоліки, але кожен ефективний спеціаліст з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб має віднайти себе в архітектурі зазначених установ та організацій. Тому нами і вбачаються актуальними для цих фахівців компетентності в сфері співпраці із Центрами ветеранського розвитку та ветеранськими просторами.

Останнім часом актуалізується блок компетентностей фахівців супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб в сфері вшанування пам'яті ветеранів та героїзації українських воїнів. Зазначені практики мають важливий вплив на патріотичне виховання молодих українців та сприяють збереженню традицій і національного культурного коду. На сьогодні в Україні не має інституцій, які б несли відповідальність за збереження національної пам'яті не в соціо-історичному дискурсі, а в соціодинамічних практиках соціокультурного дискурсу. На нашу думку зазначена функція повинна бути реалізована у тому числі і фахівцями з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. Зазначені функції повинні реалізовуватись через реалізацію компетентностей з створення та популяризації матеріалів спрямованих на вшанування пам'яті українських героїв та інформування широких

верств населення про подвиги та героїчні вчинки українських воїнів. На сьогодні важливим елементом реалізації ветеранських програм на національному рівні є стимулювання громад до створення регіональних ветеранських програм на рівні територіальних громад. На нашу думку концептуальний та підготовчий етап створення регіональних ветеранських програм буде здійснюватись саме фахівцями з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. Зазначений функціонал буде покладений на фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб через їх високий рівень експертності в питаннях ветеранської політики. Співпраця зазначених фахівців з представниками органів місцевого самоврядування та ветеранськими організаціями сприятиме створенню дієвих ветеранських програм по всіх територіальних громадах.

Важливим елементами процесу соціальної реінтеграції ветеранів війни та демобілізованих осіб до умов мирного життя є професійна реабілітація, що на сьогодні реалізується через перенавчання, підвищення кваліфікації, працевлаштування та створення власної справи. Всі зазначені інструменти повинні бути у арсеналі фахівця з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. Зазначені компетентності необхідні фахівцю з супроводу для виявлення потреб ветеранів у сфері отримання освіти, працевлаштування та відкриття власної справи. Для того щоб задовільнити потреби ветеранів у зазначених сферах фахівцю з суп роду слід мати власну базу для перенаправлення до закладів вищої, передвищої освіти, навчальних центрів та інших освітніх ініціатив. Якщо фахівець з супроводу має навички проектної діяльності чи економічну освіту він може консультувати ветеранів, які вирішили організувати власну справу на базі ветеранського простору чи Центру ветеранського розвитку. У випадку відсутності зазначених компетенцій у фахівця з супроводу він має змогу сприяти створенню осередків, які мають надавати зазначені послуги для ветеранів війни та демобілізованих осіб. Роль фахівця з супроводу в зазначеному процесі може бути розширена шляхом моніторингу якості проведених занять і консультацій та ведення статистики, щодо результативності занять з професійного розвитку та працевлаштування ветеранів та членів їх родин. Описаний нами функціонал є важливим для громади так як дає можливість оцінки продуктивності задіяних ресурсів в сфері соціальної реінтеграції ветеранів та їх адаптації до умов цивільного життя. У середньостроковій перспективі зазначена інформація дасть можливість оцінювати соціальні трансформації, що відбулись в рамках українського суспільства після початку активної реалізації ветеранської політики на різних її рівнях.

Останньою важливою групою компетентностей, яку повинен освоїти фахівець з супроводу ветеранів та демобілізованих осіб це блок психологічних навичок. «Соціальна реінтеграція ветеранів передбачає надання ветеранам та ветеранам психологічної допомоги» [8, с. 454].

Тобто кожен з ветеранів та демобілізованих осіб повинен отримати певну кількість психологічних послуг, починаючи від первинної психодіагностики, закінчуючи психотерапією. Саме тому рекомендації Міністерства у справах ветеранів передбачають проведення занять з первинної психодіагностики, бойової травми, профілактики залежностей та інших форм надання психологічної допомоги [9]. Отримані фахівцями з супроводу знання допоможуть фахівцям з супроводу ветеранів війни краще розуміти психологічні стани ветеранів та перспективи надання їм спеціалізованої психологічної та психотерапевтичної допомоги.

Всі зазначені компетентності фахівці з супроводу ветеранів та демобілізованих осіб повинні сформувати під час підвищення кваліфікації, що реалізують заклади вищої освіти, що мають у своїй структурі Центри ветеранського розвитку, де є можливість реалізовувати на практиці власні методичні напрацювання в сфері роботи фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб.

Висновки. Поява в системі соціального обслуговування ветеранів фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб зумовлює проблему їх підвищення кваліфікації. На сьогодні у співпраці між Міністерством у справах ветеранів війни та провідними закладами вищої освіти реалізується проєкт, щодо підвищення кваліфікації вже згаданих нами фахівців. В основі всіх програм з підвищення кваліфікації покладені рекомендації Міністерства у справах ветеранів. Підвищення кваліфікації фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб триває 150 годин та складається з 5 кредитів. Під час зазначених занять фахівці з супроводу ветеранів освоюють комплексні професійні компетентності та навички з психології, формування ветеранської політики на регіональному рівні, методики вшанування ветеранів та героїзації українських воїнів, тощо. Зазначені компетентності повинні сприяти трансформації фахівців з супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб у стовпів сучасної ветеранської політики.

Список використаної літератури

1. Відповіді на ключові питання щодо впровадження у громадах фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. URL. <https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/vidpovidi-na-kluchovi-pitannya-schodo-vprovadzhennya-u-gromadah-fahivtsiv-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib>
2. Жданова І.В., Шахова О.Г. Психологічна складова процесу реінтеграції ветеранів війни актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : зб. Матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 жовтня 2024 р.). Київ : ДНДІ МВС України, 2024. С. 243–245.
3. Костишин Е, Хамуляк Т. Новації щодо здійснення соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів війни в Україні. Соціальна робота: становлення, перспективи, розвиток. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної

конференції студентів, курсантів та молодих вчених, 15 листопада 2024 р.; [за ред.: Нагірняк М.Я.]. Львів : ЛДУ БЖД, 2024. С. 42–49.

4. Мамасєв І. О. До питання функціонування інституту помічника ветерана/фахівця із супроводу. Економічна безпека: міжнародний і національний рівень: збірник наукових праць НДІ ПЗІР НАПрН України за матеріалами III-ї науково-практичної конференції 16 липня 2024 р. – Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2024. С. 76–86.

5. Мосаєв, Ю. В. Формування навичок соціального проєктування в системі освітньої підготовки майбутніх соціальних працівників та психологів. Соціально-психологічна робота: інновації, стратегії та можливості : збірник матеріалів круглого столу з міжнародною участю, 19 березня 2024 р. Кам'янець-Подільський – Ломжа, 2024. С. 156–158.

6. Олексюк Н. Теоретичні засади соціального супроводу учасників бойових дій (ветеранів війни) та демобілізованих осіб в об'єднаній територіальній громад. Соціальна робота: виклики сьогодення : Збірник наукових праць за матеріалами XII Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2023. С. 122–125.

7. Позднякова-Кирбят'єва, Е., Мосаєв Ю. Особливості впровадження технології соціального супроводу ветеранів бойових дій та їх родин. Стратегічні орієнтири освіти та реабілітації в умовах воєнного стану та повоєнного часу: проблеми, рішення, перспективи : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26–27 жовтня 2023 р.) / за заг. ред. В. В. Нечипоренко. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2023. С. 529–531.

8. Позднякова-Кирбят'єва, Е. Г., Мосаєв Ю. В. Психологічний аспект соціальної реінтеграції ветеранів. Освіта сьогодення: життєтворчість як основа національного відродження та єдності (до 30-річчя заснування наукової школи педагогіки та психології життєтворчості особистості, 75-річчя з дня народження Івана Гнатовича Єрмакова та 100-річчя з дня народження Лідії Василівни Сохань) : збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 17 жовтня 2024 р.) / за заг. ред. В. В. Нечипоренко. Запоріжжя : Вид-во Хортицької національної академії, 2024. С. 454–455.

9. Про затвердження Рекомендацій щодо розроблення освітніх програм підвищення кваліфікації фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб від 22.08.2024 № 269. URL. <https://mva.gov.ua/pro-zatverdzhennya-rekomendatsiy-schodo-rozroblennya-osvitnih-program-kvalifikatsii-fahivtsya-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib-vid-22082024-269>

10. Фахівець із супроводу ветеранів та демобілізованих осіб. URL. <https://register.nqa.gov.ua/profstandart/fahivec-iz-suprovodu-veteraniv-vijni-ta-demobilizovanih-osib>

11. Якимчук А.Ю. Освітнє середовище у сфері надання послуг ветеранам війни. Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу : збірник наукових статей, тез доповідей та інших матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 07 березня 2025 р. / Редколегія: О. М. Петровський, В. С. Мисик, І. М. Вітенко, О. І. Когут,

Ю. Ч. Шайнюк, Т. В. Магера, Ф. І. Полянський, Н. Б. Стрийвус, Г. І. Герасимчук, М. І. Чорна. Тернопіль : ФОП Осадча Ю. В., 2025. С. 127–132.

Pozdniakova-Kyrbiatieva E. H., Mosaiev Yu. V. Institutionalization of the process of forming professional competences by specialists in accompanying war veterans and demobilized persons

The article analyzes the social aspects of the institutionalization of support for war veterans and demobilized persons. The process of transformation of specialists providing support services to war veterans and demobilized persons is studied. Five components of the program for improving the skills of specialists in supporting veterans and demobilized persons were analyzed: socio-legal protection of war veterans, demobilized persons and their family members; case management in working with war veterans, demobilized persons and their families; psychosocial support for war veterans, demobilized persons and their family members; professional documentation and reporting; adaptation of war veterans and demobilized persons to life in the territorial community. The article proposes a list of competencies of specialists in support of war veterans and demobilized persons, which are necessary for successful functioning in the field of promoting the social reintegration of war veterans into civilian life. The authors include project activities, in particular, generating ideas for the implementation of social projects through filling out grant applications for competitions of international charitable foundations, coordinating social projects for veteran public organizations, and conducting professional expertise of concepts of veteran social projects. The article examines two models of cooperation between a specialist in supporting war veterans and demobilized persons with Veteran Development Centers and Veteran Spaces. The importance of the competencies of specialists in supporting war veterans and demobilized persons in the field of commemorating veterans and heroizing Ukrainian soldiers was investigated. The functional responsibilities of a specialist supporting war veterans and demobilized individuals within the system of psychological assistance, employment services, implementation of veteran entrepreneurial projects, professional development of veterans, and the creation of regional veteran programs have been identified. The article examines the mechanisms for the professional development of specialists supporting war veterans and demobilized individuals

Key words: *specialist in supporting war veterans and demobilized persons, social support, social services for war veterans, institutionalization, professional competencies.*

УДК 323

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.13>

В. О. РЮЛЬ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

М. Т. КИРЛИК

аспірант кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СОЦІАЛЬНІ ІНВЕСТИЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті ґрунтовно досліджується роль соціальних інвестицій в умовах повномасштабної війни в Україні, зокрема акцентується на трансформації їхньої сутності та функціонального навантаження. Якщо в мирний час соціальні інвестиції здебільшого слугували засобом досягнення сталого розвитку, то у воєнний період вони перетворюються на інструмент першочергового реагування на багатовимірні кризи – гуманітарну, економічну, психологічну та інституційну. Такий перехід зумовлений масштабними викликами, що постали перед українським суспільством унаслідок російської агресії. Особливої актуальності набуває питання цілеспрямованої підтримки найбільш вразливих категорій населення – внутрішньо переміщених осіб, ветеранів бойових дій, людей з інвалідністю, а також тих, хто зазнав втрат, травм або втратив джерела доходу. У цьому контексті соціальні інвестиції стають критично важливим ресурсом не лише для подолання наслідків війни, а й для закладання основ майбутньої відбудови та стійкості.

Окремий акцент у дослідженні зроблено на активній участі бізнесу у сфері соціального інвестування. Визначається зростаюча роль корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) у нових реаліях, коли компанії не лише адаптують свої стратегії до кризових умов, але й беруть на себе соціальні зобов'язання, які раніше були суто державною прерогативою. У статті детально окреслюються функції соціальних інвестицій, які включають гуманітарну (допомога людям, що постраждали від війни), економічну (підтримка зайнятості та бізнесу), інституційну (посилення спроможності громадських та державних структур), а також психологічну (відновлення ментального здоров'я нації). Особливо підкреслюється інтеграція бізнес-інтересів у реалізацію Плану відновлення України, де соціальні інвестиції стають інструментом довгострокового розвитку, зокрема через підтримку освітніх програм, розвиток R&D-інфраструктури, зміцнення людського капіталу та стимулювання локальних економік.

Узагальнюючи результати дослідження, автор доходить висновку про необхідність формування цілісної державної політики підтримки соціальних інвестицій. Це передбачає створення стимулюючого середовища для державно-приватного партнерства, активне залучення міжнародної допомоги,

а також посилення прозорості та підзвітності бізнесу у соціальній сфері. Такий підхід дозволить не лише ефективніше реагувати на поточні виклики, але й створити передумови для відновлення і стійкого розвитку України в майбутньому.

Ключові слова: соціальні інвестиції, людський капітал, корпоративна соціальна відповідальність, бізнес, державно-приватне партнерство, гуманітарна допомога, соціальна політика, післявоєнна відбудова.

Постановка проблеми. Воєнні дії, що тривають на території України з 2014 року, а з 2022 року набули форми повномасштабної збройної агресії, призвели до глибоких соціальних, економічних та гуманітарних потрясінь. У цих умовах постала нагальна потреба не лише в оперативному реагуванні на кризи, а й у переосмисленні традиційних підходів до соціального розвитку та підтримки населення. Одним із таких інструментів є соціальні інвестиції, які в мирний час слугують механізмом розвитку людського капіталу, інфраструктури, освіти, охорони здоров'я, а в період війни стають чинником виживання, стабілізації та майбутнього відновлення держави.

Попри зростання зацікавленості до теми соціального інвестування у вітчизняному академічному та експертному середовищі, все ще залишається недостатньо дослідженим питання ефективності реалізації таких інвестицій у специфічних умовах воєнного часу. Також відкритим залишається питання співпраці бізнесу, держави та громадських ініціатив у межах національних стратегій відновлення, зокрема у форматі державно-приватного партнерства. Важливо також враховувати зміну очікувань суспільства: зростає потреба у відкритості, соціальній відповідальності бізнесу, підтримці вразливих верств населення та прозорому залученні інвестицій у соціальну сферу. Це вимагає нових підходів до оцінювання ролі соціальних інвестицій, їхніх форм, джерел фінансування та можливостей масштабування.

Таким чином, актуальність дослідження обумовлюється необхідністю наукового аналізу соціальних інвестицій як стратегічного ресурсу відновлення й розвитку України в умовах війни, а також визначення напрямів оптимізації їх реалізації з урахуванням реальних потреб населення і вимог післявоєнної трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років соціальні інвестиції все частіше розглядаються в науковій літературі як важливий інструмент забезпечення сталого соціально-економічного розвитку. Поняття соціального інвестування почало активно осмислюватися в контексті глобальних викликів, кризових явищ та нових форм відповідальності бізнесу перед суспільством. Зокрема, І.А. Ломачинська та М.Д. Супруненко у своїх дослідженнях акцентують увагу на необхідності формування концептуальних підходів до соціального інвестування як поєднання соціального ефекту та фінансової доцільності, що особливо актуально у воєнний період [1]. Значний внесок у розвиток теми зробили Є. Вовк, Г. Туролев та

К. Левченко, які розглядають соціальні інвестиції як нову філософію для українського бізнесу в умовах війни. Вони підкреслюють, що починаючи з 2022 року, серед українських компаній зросло усвідомлення важливості соціальної відповідальності як інструменту підтримки суспільної стійкості [2]. Питання інвестування в людський капітал в умовах війни висвітлено в роботах А. Бикової, Л. Чабан та А. Алексєєва. Дослідники зазначають, що в умовах мобілізації, евакуації та зростання дефіциту кадрів, інвестиції в підготовку, перекваліфікацію та психологічну підтримку працівників стають критично важливими для стабільності компаній [3]. Особливої уваги заслуговує аналітична праця А.Г. Зінченка, в якій досліджується участь українського бізнесу в соціальному інвестуванні під час війни. Автор акцентує на необхідності комунікації позиції бізнесу, взаємодії з університетами, розвитку місцевого підприємництва та залученні до реалізації державних програм, зокрема в межах Плану відновлення України [4]. Попри наявність значного наукового зацікавлення, залишається недостатньо опрацьованою тематика практичного застосування соціальних інвестицій у надзвичайних умовах – зокрема, у фазі активної війни. Недостатньо досліджені механізми ефективної взаємодії між бізнесом, державою та громадянським суспільством, а також роль таких інвестицій у постконфліктному відновленні.

Мета статті. Метою статті є всебічне дослідження сутності, функцій і напрямів реалізації соціальних інвестицій в умовах воєнного стану в Україні, а також обґрунтування їхнього значення як інструменту стабілізації соціальної сфери, підтримки вразливих верств населення та післявоєнного відновлення держави. Особливу увагу зосереджено на аналізі ролі бізнесу у впровадженні стратегій соціального інвестування, можливостях взаємодії з державними та громадськими структурами, а також на виявленні перспектив і викликів у контексті реалізації Плану відновлення України.

Виклад основного матеріалу. У ХХІ столітті світ переживає низку масштабних викликів, серед яких війни та конфлікти залишаються одними з найсерйозніших. Україна, яка з 2014 року перебуває в стані війни, особливо з 2022 року, коли почалася повномасштабна агресія з боку Росії, стала прикладом держави, яка змушена будувати нову соціально-економічну модель під час активних бойових дій. У цьому контексті соціальні інвестиції набувають особливого значення, адже саме вони визначають майбутнє суспільства – не лише в аспекті відновлення, а й у формуванні сталого розвитку.

Загалом соціальні інвестиції – це вкладення ресурсів (фінансових, людських, інституційних) у розвиток людського капіталу, інфраструктури, охорони здоров'я, освіти, соціального захисту, які спрямовані на покращення якості життя населення та забезпечення соціальної справедливості. В умовах миру такі інвестиції розглядаються як інструмент довгострокового зростання. Проте під час війни їхня роль

трансформуються – вони стають запорукою виживання та основою для післявоєнної відбудови.

Ломачинська І.А. та Супруненко М.Д. визначають соціальні інвестиції як інвестування матеріальних, нематеріальних та фінансових активів у соціальну сферу та вирішення соціальних проблем. Метою таких інвестицій є отримання фінансового прибутку, а також досягнення позитивного соціального ефекту, зокрема підвищення рівня та якості життя населення [1, с. 109].

Війна зумовлює величезні соціальні потрясіння: мільйони людей втрачають житло, роботу, доступ до медицини, освіти, соціального захисту. У таких умовах держава, громадські організації та міжнародні партнери повинні переорієнтуватися на підтримку найуразливіших груп населення: внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, сиріт, людей з інвалідністю, літніх людей.

Як зазначають Вовк Є.О., Туролєв Г.О. та Левченко К.М., відкрита агресія проти України суттєво трансформувала конкурентне середовище для ведення бізнесу. Українські підприємства – як представники малого та середнього бізнесу, так і великі корпорації – продемонстрували глибоке усвідомлення як безпечових викликів, що постали перед державою, так і важливості участі у вирішенні соціальних та гуманітарних проблем. Відзначимо, що саме з лютого 2022 року в українському бізнес-середовищі окреслилася чітка тенденція до впровадження корпоративних стратегій із фокусом на соціальну відповідальність. У цьому контексті особливої уваги заслуговує такий напрям корпоративної соціальної відповідальності, як соціальне інвестування. Післявоєнне відновлення України вимагатиме широкого залучення різних джерел фінансування – як для відновлення критичної інфраструктури, так і для реконструкції соціальних об'єктів. Водночас ці інвестиції мають бути орієнтовані на актуальні суспільні потреби та виклики [2, с. 4].

У довоєнний період основним напрямом інвестування в людський капітал було фінансування науки та досліджень. Проте війна суттєво змінила пріоритети. Згідно з опитуванням, проведеним компанією «Делойт» спільно з Американською торговельною палатою, більшість компаній наразі зосереджені на підтримці персоналу. Результати опитування, проведеного у квітні–травні 2022 року, свідчать, що ключовими пріоритетами в управлінні людським капіталом стали контроль за робочим навантаженням (57%) і забезпечення підтримки та допомоги працівникам (також 57%) (див. рис. 1).

Соціальні інвестиції в умовах війни виконують кілька ключових функцій:

1. Гуманітарна функція. У період воєнних дій мільйони людей опиняються в ситуації життєвої невизначеності: вони втрачають домівки, доходи, доступ до медицини, води, харчів. Соціальні інвестиції, спрямовані на забезпечення базових потреб – харчування, житло,

Рис. 1. Пріоритети компаній в управлінні людськими ресурсами

Джерело: розроблено авторами на основі [3].

ліки, санітарні умови – дозволяють не лише зменшити страждання цивільного населення, а й запобігають гуманітарним катастрофам. Це також підвищує довіру до держави та громадських інституцій, які займаються допомогою.

2. Економічна функція. Соціальні інвестиції мають значний вплив на економічну стабілізацію в регіонах, що постраждали від війни. Вони сприяють підтримці підприємницької діяльності шляхом створення умов для запуску малого та середнього бізнесу, забезпечення мікрокредитування, надання навчання та перекваліфікації. Особливо важливою є підтримка зайнятості в регіонах із високим рівнем безробіття, що дозволяє зберегти економічну активність і запобігти соціальному напруженню.

3. Інституційна функція. Війна виснажує державні та місцеві інституції, які змушені діяти в умовах нестачі ресурсів і високого навантаження. Соціальні інвестиції дозволяють посилити потенціал цих структур: забезпечити їх сучасними технологіями, підвищити рівень кваліфікації персоналу, впровадити ефективні управлінські підходи. У результаті інституції стають здатними ефективно реагувати на надзвичайні ситуації, що сприяє зменшенню соціальної вразливості населення.

4. Психологічна функція. Війна залишає глибокі психологічні травми як у військових, так і в цивільних. Соціальні інвестиції у сферу ментального здоров'я – це фінансування програм психологічної реабілітації, створення центрів підтримки, підготовка фахівців. Ці заходи

сприяють відновленню емоційної стабільності, формуванню відчуття безпеки та соціальної підтримки. Психологічна допомога також важлива для реінтеграції ветеранів та людей, які пережили окупацію чи евакуацію.

Інвестування в людський капітал уже тривалий час виступає одним із ключових чинників формування конкурентних переваг для компаній у всьому світі. При цьому характер і структура таких інвестицій постійно трансформуються під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Вони можуть охоплювати широкий спектр заходів – від виплат компенсацій уразливим категоріям працівників до створення умов для підвищення кваліфікації, надання ментальної підтримки, впровадження програм адаптації тощо. Цілком логічно, що в перші місяці повномасштабної війни інвестиції в людський капітал відійшли на другий план, поступившись пріоритетом заходам із гарантування безпеки працівників та надання екстреної фінансової допомоги. Однак із часом, на тлі зростання дефіциту кваліфікованих кадрів на українському ринку праці, компанії дедалі активніше звертаються до цього інструменту як способу залучення нових співробітників і утримання цінного персоналу [3, с. 6].

Навіть у розпал війни Україна стала майданчиком для багатьох успішних соціальних ініціатив. Програми підтримки ветеранів, курси перекваліфікації для переселенців, мобільні клініки в прифронтових зонах, безкоштовні онлайн-школи – усе це є прикладами соціальних інвестицій, що вже сьогодні змінюють життя тисяч громадян. Особливу роль відіграє також волонтерський рух, який став невіддільною частиною соціального капіталу країни.

Основною проблемою в реалізації соціальних інвестицій під час війни є обмеженість ресурсів та висока конкуренція між військовими і цивільними потребами. Важливо знайти баланс між фінансуванням оборони та соціальної сфери. Перспективним напрямом є залучення міжнародної допомоги, розвиток державно-приватного партнерства, активізація місцевих громад.

Після завершення бойових дій соціальні інвестиції мають стати основою національної стратегії відновлення. Вони сприятимуть не лише фізичній реконструкції, а й оновленню суспільства, зміцненню довіри, інтеграції ветеранів у мирне життя.

Партнерство з іншими компаніями, державними структурами, громадськими та волонтерськими організаціями є критично важливим елементом програм соціального інвестування. Особливо актуальним є узгодження дій бізнесу з ключовими пріоритетами Плану відновлення України. Цей документ передбачає реалізацію масштабних ініціатив, таких як «Модернізація соціальної інфраструктури», «Розвиток систем культури та спорту» та «Розвиток системи освіти». Бізнес має унікальну можливість долучитися до цих програм у регіонах своєї присутності. У межах Плану відновлення передбачено

активне залучення приватного сектора до створення центрів досліджень і розробок (R&D-центрів), співфінансування наукових проєктів на замовлення бізнесу, формування аналітичних центрів (think tanks) на базі провідних вітчизняних університетів, оновлення ІТ-освіти для ТОП-5 університетів, а також розвиток Центрів передового досвіду та індустріальних парків. Участь бізнесу в цих напрямках може стати частиною його соціальної місії та принести вагомий внесок у післявоєнну трансформацію країни [4, с. 12–13].

Окрім цього, компанії можуть ініціювати освітні програми для мешканців громад, спрямовані на здобуття нових професій або розвиток підприємницьких навичок. В умовах змін на ринку праці, спричинених мобілізацією працівників, евакуацією та змінами у виробничих процесах, важливим стає впровадження перекваліфікаційних програм. Більш того, бізнес може підтримати розвиток місцевого підприємництва – не лише шляхом навчання та консультування, а й через співпрацю з місцевими підприємцями як постачальниками або партнерами в дистрибуції.

Не менш важливим є питання відкритої комунікації. В умовах війни очікування суспільства щодо прозорості та патріотичної позиції бізнесу значно зросли. Згідно з даними Edelman Trust Barometer: The Geopolitical Business 2022, 95% респондентів вважають, що компанії мають реагувати на вторгнення Росії. Більше того, половина опитаних враховують позицію бренду щодо війни при ухваленні рішень про покупки або співпрацю. Це вимагає від українського бізнесу системної комунікації щодо свого внеску у спільну боротьбу за Перемогу.

Таким чином, соціальні інвестиції в умовах війни – це не розкіш, а необхідність. Вони є інструментом виживання сьогодні і гарантією відновлення завтра. Інвестуючи в людей, суспільство інвестує у власне майбутнє, зберігає гідність та силу навіть у найтемніші часи.

Висновки і пропозиції. У статті проаналізовано феномен соціальних інвестицій як важливого інструменту забезпечення соціальної стійкості та формування основ для післявоєнного відновлення України. В умовах збройного конфлікту соціальні інвестиції набувають особливої значущості, оскільки спрямовані не лише на вирішення гуманітарних потреб, а й на підтримку економічної активності, зміцнення інституційної спроможності та психологічне відновлення населення.

Зроблені в дослідженні узагальнення дозволяють сформулювати такі ключові висновки:

1. Соціальні інвестиції в умовах війни трансформуються з інструменту довгострокового розвитку у засіб підтримки життєздатності суспільства й реагування на кризу.

2. Найефективнішими формами інвестування є ті, що спрямовані на розвиток людського капіталу, зокрема перекваліфікацію кадрів, підтримку ментального здоров'я, розвиток освіти і підприємництва.

3. Партнерство між державою, бізнесом, громадськими організаціями та міжнародними інституціями є запорукою успішної реалізації соціальних інвестицій.

4. Висока суспільна чутливість до соціальної позиції бізнесу вимагає відкритої комунікації щодо його соціальних зобов'язань і внеску в перемогу.

У зв'язку з цим пропонуються такі напрями подальшого розвитку:

- Удосконалення нормативно-правової бази щодо підтримки соціального інвестування, зокрема через створення пільгових умов для бізнесу, який бере участь у соціальних ініціативах.

- Розробка механізмів стимулювання державно-приватного партнерства у сфері відновлення соціальної інфраструктури.

- Активізація участі бізнесу в реалізації Плану відновлення України шляхом розширення програм співпраці з університетами, науковими центрами та місцевими громадами.

- Формування спеціалізованих фінансових інструментів і фондів для підтримки соціальних проєктів, з орієнтацією на прозорість та ефективність.

Список використаної літератури

1. Ломачинська І.А., Супруненко М.Д. Формування концепту соціального інвестування у контексті сучасних глобальних викликів. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2023. Т. 22, № 2(54). С. 99–113. URL: [https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.2\(54\).297696](https://doi.org/10.18524/2413-9998.2023.2(54).297696) (дата звернення: 22.04.2025).

2. Вовк Є., Туролев Г., Левченко К. Соціальне інвестування як нова філософія для України. *Економіка та суспільство*. 2024. № 66. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-120> (дата звернення: 22.04.2025).

3. Бикова А., Чабан Л., Алексеев А. Інвестування в людський капітал у військовий період. *Економіка та суспільство*. 2023. № 54. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-74> (дата звернення: 22.04.2025).

4. Зінченко А. Г. Соціальні інвестиції українського бізнесу під час війни. *II науково-практична конференція «Особливості трансформації комунікацій в умовах новітніх суспільних викликів»* : тези доп., м. Київ, 15 лют. 2023 р. Київ, 2023. С. 11–13.

Riul V. O., Kyrlyk M. T. Social investments in times of war

The article provides a comprehensive examination of the role of social investments during the full-scale war in Ukraine, with a particular focus on the transformation of their nature and functional purpose. While in peacetime, social investments primarily served as a tool for achieving sustainable development, in times of war, they are redefined as a mechanism for rapid response to multidimensional crises – humanitarian, economic, psychological, and institutional. This shift is driven by the profound challenges faced by Ukrainian society as a result of Russian aggression. The issue of targeted support for the most vulnerable segments of the population – internally displaced persons, war veterans, people with disabilities, and those who have suffered losses, trauma, or loss of income – has become especially urgent. In

this context, social investments emerge as a critically important resource not only for overcoming the consequences of war but also for laying the foundations of future recovery and resilience.

A separate emphasis in the study is placed on the active involvement of the business sector in social investing. The growing role of corporate social responsibility (CSR) in the new reality is highlighted, as companies not only adapt their strategies to crisis conditions but also take on social responsibilities that were previously the exclusive domain of the state. The article outlines in detail the functions of social investments, including humanitarian (support for people affected by the war), economic (support for employment and businesses), institutional (strengthening the capacity of public and governmental structures), and psychological (restoring the nation's mental health). Particular attention is paid to the integration of business interests into the implementation of Ukraine's Recovery Plan, where social investments become a tool for long-term development – especially through support for educational initiatives, R&D infrastructure development, enhancement of human capital, and stimulation of local entrepreneurship.

Summarizing the findings, the author concludes that it is essential to develop a coherent state policy to support social investments. This includes creating an enabling environment for public-private partnerships, actively attracting international aid, and enhancing transparency and accountability of business activities in the social sphere. Such an approach will not only enable a more effective response to current challenges but also create the preconditions for Ukraine's recovery and sustainable development in the future.

Key words: *social investment, human capital, corporate social responsibility, business, public-private partnership, humanitarian aid, social policy, post-war reconstruction.*

УДК 316.6:373.3:17

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.14>

В. В. ЩЕРБИНА

доктор соціологічних наук, доцент,
професор кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

О. В. БОНДАРЕНКО

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри філософії
Національний університет «Запорізька політехніка»

Є. О. ЄМЕЛЬЯНЕНКО

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національний університет «Запорізька політехніка»

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ЗМІН: МОРАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Актуальність проблеми підтверджується положеннями законодавчої освітньої бази сьогодення, де виховання розглядається як процес залучення особистості до засвоєння вироблених людством цінностей, створення сприятливих умов для реалізації нею свого природного потенціалу та творчого ставлення до життя. З огляду на це необхідна реалізація ціннісно-зорієнтованої освіти, проектування і втілення в педагогічний процес особистісно-розвивального середовища, відповідних йому технологій і методик. Значущість даної проблеми визначається наявністю суперечностей між організацією виховного процесу та наявною системою цінностей, ціннісних ставлень особистості; між необхідністю формування у молодших школярів вихованості та відсутністю дидактико-методичних засобів оптимізації даного процесу; між здійсненням процесу виховання вчителями та недостатньою їх методичною підготовленістю. Це і зумовлює вивчення умов, методичного інструментарію щодо даного феномену у молодшому шкільному віці, для якого характерна своя специфіка. Для визначення змісту формування рівнів вихованості необхідно враховувати особливості психологічних характеристик дітей молодшого шкільного віку. Натомість, у психолого-педагогічній науці питання формування у молодших школярів рівнів вихованості ще не знайшло свого достатнього відображення.

Отже, під моральною вихованістю слід розуміти інтеграційну характеристику морального обличчя молодшого школяра, яка включає цілісну сукупність сформованих у нього моральних якостей особистості і їх змісту, що стійко виявляється в його поведінці та діяльності. Дослідження сутності моральної вихованості і змісту моральних якостей мають значний

теоретичний і практичний інтерес, проте проблема залишається складною, багатогранною і багато в чому дискусійною. Вирішення проблеми виявлення змін у процесі формування моральних якостей молодших школярів сприяє ефективній діагностиці рівнів моральної вихованості і побудові виховного процесу з урахуванням індивідуальних особливостей учнів.

Ключові слова: діти, діти молодшого шкільного віку, соціально-психологічні особливості, виховання.

Постановка проблеми. Входження України в європейський освітній простір, соціально-економічна та політична ситуація, що складалася в країні, детермінують необхідність зміни пріоритетів в роботі школи, висуваючи на перший план не лише традиційне завдання підвищення якості освіти, але й вимагають в першу чергу особливих педагогічних зусиль від школи у вирішенні проблем виховання. Тому мета сучасного освітнього процесу – не тільки сформувати необхідні компетенції, надати ґрунтовні знання з різних предметів, а й формувати громадянина, патріота; інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість, готову протистояти викликам глобалізації життя.

В умовах нинішнього періоду становлення держави історично змінюється соціальна ситуація розвитку дітей, вихідні умови процесу розвитку особистості, що, в свою чергу, не може не привести до значних змін головного компонента шкільного життя – учнів.

Сучасна соціально-психологічна наука вважає джерелом мотивації вчинків людини, її поведінки систему та ієрархію внутрішніх цінностей. У психічно здорової людини ця система має три рівні: на нижчому рівні – особисті та матеріальні цінності (власні потреби, задоволення); на середньому – культурні цінності (мистецтво, наука, загальнонародні надбання, правопорядок); на вищому – духовні цінності (ідеали, ціннісні настанови, обов'язок перед суспільством).

Відомо, що в молодшому шкільному віці змінюються соціальні ролі та функції дітей, значно розширюються їх відносини з навколишнім світом та іншими людьми. Молодші школярі активно проникають в соціальне життя суспільства, дорослих людей, встановлюють з ними певні зв'язки та взаємовідносини, розуміють сутність їх діяльності та вчинків. В даний віковий період відбувається надзвичайно інтенсивне засвоєння дитиною правил, норм, принципів, формування пов'язаних з ними звичок поведінки та якостей особистості.

До цього часу у психолого-педагогічній літературі не визначені сутність та структура особистісних якостей молодшого школяра, психолого-педагогічні механізми формування та інтеграції, відсутній єдиний підхід до визначення цільових, змістовних та процесуальних основ виховання, критеріїв та рівнів вихованості учнів, не освітлені основи проектування та організації цілеспрямованого формування їх особистісних якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування особистості з новими якостями відображається у дослідженнях

та аналізується у психолого-педагогічному, медико-психологічному та багатьох інших аспектах (І. Бех, С. Максименко, Л. Пономаренко, А. Фурман та ін). Єдність проблем гуманізації, особистості, культури в освіті розкривається в працях Ш. Амонашвілі, Т. Баздерової, Л. Буєвої, Е. Бондаревської, А. Валицької, І. Гончарова, Н. Крыловой, Ю. Сенько, Є. Шиянова.

Вченими Т. Артьоменковою, С. Баклушинським, Л. Демидовою, А. Кондратовою та іншими приділяється увага вихованню та розвитку внутрішніх людських якостей, культури особистості, як засобу забезпечення якісного формування ціннісних орієнтирів самореалізації в наступній соціальній, особистісній та професійній діяльності.

У роботі застосовувались теоретичні методи: (теоретико-порівняльний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження наукових підходів до визначення рівня вихованості молодших школярів; аналіз концепції виховної роботи навчального закладу та програми виховання на основі системно-цільового підходу).

Мета статті – проаналізувати сутність моральної вихованості молодших школярів як інтегративної характеристики особистості, виявити суперечності та проблеми у процесі формування моральних якостей в умовах сучасних освітніх змін, а також визначити психолого-педагогічні умови й методичний інструментарій, що забезпечують ефективність цього процесу з урахуванням вікових особливостей дітей.

Виклад основного матеріалу. У педагогічних дослідженнях, присвячених безпосередньо вивченню рівня вихованості дітей, зроблені спроби визначити відповідні поняття, конкретизувати критерії вихованості, намітити шляхи її виявлення. Проте, незважаючи на велику кількість робіт в цій області, проблема вихованості до сьогодення часу не реалізована в науково обґрунтованих методичних рекомендаціях для вчителів початкових класів, що негативно позначається на ефективності їх виховної роботи по формуванню особистісних якостей учнів.

У педагогічній науці склалося декілька підходів до визначення сутності вихованості особистості.

Н. Волкова вважає, що вихованість – комплексна характеристика особистості, яка враховує наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей. Серцевина вихованості – моральні якості (рівень набутого морального досвіду, моральної зрілості). Результати процесу виховання різні, оскільки залежать від індивідуальних особливостей вихованців їх ставлення до навколишнього світу, виховних впливів, однолітків, батьків, педагогів [2].

Розкриваючи сутність вихованості як комплексної властивості особистості, яка характеризується наявністю і ступенем сформованості у неї соціально значущих якостей, Н. Монахов відзначає, що «серцевину вихованості складають моральні якості, що визначають моральне

обличчя людини» [4]. М. Шилова вважає, що вихованість особистості визначається не окремими якостями, а їх сукупністю, рівнем розвитку. «Вихованість, – стверджує вона, – це властивість особистості, що характеризується сукупністю достатньо сформованих соціально значимих якостей, в узагальненій формі стосунків людини, що відображають ставлення до суспільства і колективу, розумової і фізичної праці, до людей, самого себе». При цьому М. Шилова вказує, що про вихованість особистості можна судити тільки тоді, коли в її поведінці і діяльності починає виявлятися тенденція до здійснення самостійних вольових вчинків на основі засвоєних моральних принципів і норм, моральних переконань і звичок [9].

В. Сухомлинський вважав, що моральна вихованість людини характеризується тим, що він не може поступати аморально. «Моральна вихованість, – вказував він, – полягає в тому, що людина прагне добра і не може робити зла... Вищим дивигуном людської поведінки є переконаність в тому, що добро – вершина морального багатства» [9]. Звичайно, моральна вихованість, ґрунтуючись на переконанні людини, виявляється перш за все в його діяльності, прагненні «добра». У зв'язку з цим сутність моральної вихованості особистості можна якось осмислити і зрозуміти через моральні категорії добра і зла. Однак при цьому неодмінно виникає проблема їх кількісної і якісної оцінки, операціональна сторона визначення моральної вихованості особистості школяра.

Н. Болдирев під вихованістю розумів наявність у школярів знань про мораль, умінь, навиків і звичок моральної поведінки [1]. Учні, які успішно виконують всі основні вимоги до поведінки, він відносив до високо вихованих. Учні, які не завжди і не всі моральні вимоги дотримують, на його думку, мають середню моральну вихованість, а учні, які порушують вимоги до поведінки і систематично не виконують своїх обов'язків, характеризуються низькою моральною вихованістю. Здається, що і цей погляд на сутність моральної вихованості особистості школяра не є повним і вичерпним. Справа в тому, що наявність окремих умінь, навиків і звичок поведінки не дозволяє повною мірою судити про моральну вихованість школяра. Ми не можемо стверджувати, що умінь учня правильно поводитися на уроці свідчить про його дисциплінованість.

Деякі дослідники – не лише психологи, але і педагоги – вихованість особистості ототожнюють з її спрямованістю. При цьому вони вважають, що громадська колективістична спрямованість особистості визначає її моральну вихованість, а індивідуалістична – невихованість [5]. Звичайно, спрямованість особистості як найважливіший компонент її психологічної характеристики включає окремі структурні утворення моральних якостей (наприклад, домінуючі потреби і мотиви поведінки). Вона багато в чому визначає характер поведінки і діяльності школярів. Проте навряд чи можна підміняти нею поняття моральної вихованості. Отже, поняття спрямованості охоплює далеко не всі

моральні прояви особистості. До того ж у школярів з індивідуалістичною спрямованістю можуть бути сформовані не тільки окремі прості елементи поведінки (моральні уміння, навики і звички), але і деякі моральні якості (наприклад, ввічливість, акуратність, наполегливість, самостійність і ін.).

Заслужують на увагу ідеї учених про те, що основним показником моральної вихованості особистості школяра виступає наявність у нього певної сукупності моральних якостей [3]. Ці ідеї мають найбільшу теоретичну і практичну значущість і надають можливість правильно вирішити проблему діагностики моральної вихованості особистості молодшого школяра.

Так, на думку Б. Лихачова, моральна вихованість «матеріалізується в суспільних ціннісних властивостях і якостях особистості, виявляється в стосунках, діяльності, спілкуванні» [5].

Моральне виховання школярів спрямовано на оволодіння ними соціальним досвідом моральних стосунків, який привласнюється особистістю і інтеріоризується в психологічні утворення її моральної сфери – моральні якості. Моральна вихованість учня визначається наявністю у нього не одної будь-якої моральної якості, а сукупністю якостей, їх моральним змістом. Ця сукупність є не простою арифметичною сумою моральних якостей, а, як вже наголошувалося, єдину цілісну, інтеграційну систему в психологічній структурі особистості, яка характеризує спрямованість особистості прояву в її поведінці і діяльності всього комплексу моральних стосунків. Тому, коли говорять про моральну вихованість як характеристику морального обличчя особистості, то мають на увазі, що вона характеризується переважанням позитивних моральних якостей, всіх їх моральних проявів і, навпаки, невихованість характеризується переважанням негативних якостей особистості.

Є і ще один момент, який необхідно враховувати при визначенні сутності моральної вихованості молодших школярів. Справа в тому, що виховання будь-якої моральної якості займає досить тривалий час і здійснюється шляхом формування і інтеграції в єдине ціле не лише всіх його структурних компонентів, але і простих елементів поведінки (моральних умінь, звичок). Деякі моральні якості є складними і багатограничними психологічними утвореннями і через це представляється можливим сформувати у молодших школярів тільки окремі структурні компоненти цих якостей (наприклад, моральні знання або деякі моральні уміння навики і звички).

Сукупність сформованих у молодших школярів як цілісних моральних якостей, так і окремих їх структурних компонентів, що стійко виявляються в поведінці і діяльності, також визначає моральну вихованість учнів.

Отже, під моральною вихованістю слід розуміти інтеграційну характеристику морального обличчя молодшого школяра, яка включає

цілісну сукупність сформованих в нього моральних якостей особистості і їх змістовно-структурних компонентів, що стійко виявляються в її поведінці і діяльності, які визначають систему і спрямованість її моральних стосунків.

Таким чином, зміст моральної вихованості особистості визначається тими індивідуальними змістовно-структурними змінами в її моральній сфері, які виступають як результат засвоєння молодшими школярами соціального морального досвіду і інтеріоризації його в їх моральні якості. Сукупність останніх і визначає характер і спрямованість зовнішніх проявів вихованості особистості молодшого школяра, лежить в основі її моральної саморегуляції. Тому основні відмінності у вихованості молодших школярів обумовлені не лише її сукупністю сформованих моральних якостей і їх структурних компонентів, але також ще і тим, наскільки вони цілісно відображають систему моральних відносин особистості і стійко виявляються в її поведінці і діяльності.

Аналіз сутності і змісту поняття моральної вихованості і визначення науково обґрунтованих її показників представляє значний інтерес як для теорії морального виховання, так і для вдосконалення практики педагогічної діяльності вчителів початкових класів по організації цілеспрямованого виховання моральних якостей учнів.

Вирішення проблеми вимірювання кількісних і якісних змін, що відбуваються в процесі формування моральних якостей особистості молодшого школяра, тісно пов'язане з визначенням критеріїв і рівнів її вихованості.

У педагогічній науці велися пошуки показників вихованості школярів в різних напрямках. Одні автори дотримувалися соціального підходу в цьому питанні і намагалися виділити головні ознаки моральної вихованості, ґрунтуючись на моральних правилах і нормах, що пред'являються до поведінки і діяльності школярів. Інші дослідники виділяють вікові показники вихованості, які характеризуються певним рівнем прояву в кожному віці особистісних якостей школяра.

У педагогічній літературі на відміну від вказаних існує також особистісний підхід до визначення вихованості школярів, згідно якому всі зовнішні прояви вихованості особистості (соціальні і вікові) опосередковані тими індивідуальними змістовно-структурними змінами, які відбуваються в її внутрішній психологічній моральній сфері. «Вивчення учнів, – пише І. Харламов, – не може обмежуватися лише виявленням особливостей їх характеру і поведінки. Зрештою в своєрідності психічних властивостей, дій і вчинків школяра виявляється рівень його особистісного розвитку взагалі і моральної вихованості зокрема» [10].

У зв'язку з цим І. Харламов вважає, що найважливішими критеріями моральної вихованості учнів виступають:

– глибина осмислення і знання моральних норм і правил, що характеризують моральну свідомість особистості;

- ступінь розвиненості і сформованості моральних умінь, навиків і звичок поведінки;

- характер моральної орієнтації в складних моральних ситуаціях, ступінь принциповості і прояву вольових зусиль в боротьбі з відступами від моральних принципів і вимог;

- міра моральної вимогливості до себе і інших людей, характер поведінки в колективі, а також наодинці з самим собою;

- наявність гуманістичних рис в характері і поведінці, ступінь шанобливого і доброзичливого відношення до інших людей, рівень розвиненості почуття власної гідності, честі, сорому, совісті і ін. [10].

Необхідно відзначити, що немає однозначних вирішень проблеми визначення критеріїв і показників рівнів вихованості. Підходи дослідників різні не лише у визначенні тих або інших критеріїв, показників, але і у визначенні сутнісних ознак цих понять.

В. Журавльов, наприклад, визначає критерії як науково обґрунтовані еталони, по яких встановлюється міра досягнутого в розвитку, формуванні, навчанні, вихованні учнів. А показники – як явища, що характеризують рівень розвитку особистості, її навченість [8].

Критерій виражає сутнісні зміни об'єкту і є знанням межі, повною прояву його суті в конкретному вираженні. Це засіб – необхідний інструмент оцінки, але сам він оцінкою не є. Але, як відзначає А. Маркова «вибір критерію багато в чому визначається практичними інтересами, що полягають в досягненні компетентною, максимально результативною і в той же час пріоритетній найбільш значимій для психолога діяльності. В цьому випадку він може бути представлений як науково обґрунтована «модель», що характеризує суть професійної діяльності практичного психолога, сукупність знань про неї, через яку вона максимально виражена, або ж, як сума знань про реальні досягнення і можливості оптимізації цієї діяльності» [6]. А. Маркова вказує, що надзвичайно важливими для оцінки ефективності праці вчителя є ті психічні зміни в розвитку учнів, які відбуваються в результаті праці вчителя. Вихованість учня включає:

- запас моральних уявлень (те, що учень знає про норми поведінки і ставлення до суспільства);

- моральні переконання (як учень сприймає моральні норми для себе особисто, тобто особистісне, упереджене ставлення до моральних норм – особисті зміст, мотиви, цінності);

- реальна моральна поведінка (як знання і переконання реалізуються в поведінці).

М. Гамезо виділяє 2 критерії вихованості:

- рівень сформованості моральних потреб, почуттів, звичок (в даному випадку мається на увазі зміст моральної сфери: то чим керується людина);

- рівень навмисності, довільності поведінки: моральна стійкість людини, вміння долати труднощі неможливі без вміння управляти

своїми бажаннями, своєю поведінкою. Здатність людини діяти під впливом наміру, долати всі інші безпосередні бажання, які заважають виконувати намір, говорить про те, що людина свідомо управляє своєю мотиваційною сферою [2].

И. Підласий розглядає критерії вихованості як теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості (колективу) [4]. Він вважає, що критерії вихованості умовно можна підрозділити:

- на жорсткі – важливі статистичні показники, що в комплексі характеризують загальний рівень вихованості молоді;

- м'які – для характеристики шкільного виховання, допомагають отримати загальне уявлення про хід і результати виховного процесу, але не дають можливості проникати вглиб.

Вчений вважає, що можна виділити дві групи критеріїв вихованості:

- 1) змістовні – пов'язані з виділенням адекватних показників вивчаємої якості;

- 2) оцінні – пов'язані з можливістю більш менш точної фіксації інтенсивності прояву якості, що діагностується.

Окремо І. Підласий виділяє: 1) загальні критерії для діагностики кінцевих результатів досягнутого рівня вихованості особистості або колективу; 2) окремі критерії – для аналізу проміжних результатів, пов'язаних з виробленням окремих властивостей, рис і якостей.

По спрямованості, способу і місцю застосування критерії вихованості умовно діляться на дві групи:

- 1) пов'язані з проявом результатів виховання в зовнішній формі – думках, оцінках, вчинках, діях особистості;

- 2) пов'язані з явищами, прихованими від очей вихователя, – мотивами, переконаннями, планами, орієнтаціями.

Вчені Н. Бордовська, А. Реан. в якості критеріїв оцінки вихованості людини приймають:

- «добро» як поведінка на благо іншої людини (групи, колективу, суспільства);

- «істину» як керівництво при оцінці дій і вчинків;

- «красу» у всіх формах її прояву і творення.

Міра вихованості людини визначається наступними критеріями: широтою і висотою сходження людини до вищезазначених цінностей; ступенем орієнтації в правилах, нормах, ідеалах і цінностях суспільства і мірою керівництва ними у вчинках і діях, а також рівнем набутих на їх основі особистісних якостей [1].

Для оцінки вихованості учнів Л. Фрідманом розроблені такі показники:

1. Поведінка в сім'ї. Активна участь в справах і проблемах сім'ї; спільнепереживання з іншими її членами незгод і радощів; повне самообслуговування; старання виконання своїх постійних обов'язків по дому; турбота про молодших і старших членів сім'ї; правильне

реагування на зауваження; ввічливість в обігу з всіма членами сім'ї; прояв ініціативи в поздоровленні і виготовленні подарунків з нагоди днів народження, ювілеїв і інших свят; активна участь в проведенні родинних свят і їх підготовці.

2. Поведінка в школі. Дисциплінованість і уважність на уроках, активна участь в проведенні уроків, в обговоренні вивченого навчального матеріалу, старанність у виконанні завдань вчителів, працьовитість і акуратність в навчальній роботі; розумне ставлення до успіхів і незгод в навчанні; прояв почуття відповідальності за доручені громадські справи; дисциплінована поведінка на перервах; повсякденне виконання «Правил для учнів»; дбайливе ставлення до шкільного і класного майна; активна участь в громадських справах класу і школи; старанне виконання доручень класного колективу; уміння керувати і підкорятися.

3. Ставлення до старших. Ввічливість у спілкуванні; розумне виконання доручень старших; надання посильної допомоги тим, хто її потребує; ввічливе звернення до старших при зустрічі і прощанні.

4. Ставлення до однолітків. Активна участь в спільній діяльності і іграх; прагнення поділитися своїми радощами і засмученнями з товаришами; щире співпереживання радощам і жалю товаришів; готовність безкорисливо допомагати товаришам; прагнення не підвести своїх товаришів і клас; принциповість в стосунках з товаришами, коли вони помилилися або провинилися; уміння тримати слово і точно виконувати обіцяне; простота в обігу; стриманість в спорах.

5. Поведінка на вулиці і в громадських місцях. Дотримання правил дорожнього руху; любов і дбайливе ставлення до природи, тварин; дотримання чистоти і порядку в громадських місцях, в транспорті; учень повинен поступатися місцем в транспорті старшим і жінкам.

6. Ставлення до самого себе. Постійна зайнятість корисною справою; небажання витрачати час на неробство; акуратність і ощадливість в одязі і взутті; прагнення виконувати режим дня і ранкову зарядку, бути завжди чесним і правдивим, не брати чужих речей без дозволу, бути добрим до людей, прощати їх помилки, якщо вони їх визнали, не заздрити чужим успіхам, шукати і знаходити ті види діяльності, в яких можеш досягти успіхів, постійно аналізувати свою діяльність і поведінку, чесно признаватися в своїх помилках і провині і прагнути виправити скоєне, бути нетерпимим до брехні, крадіжці; не мати поганих звичок (куріння, лихослів'я та ін.), визначити головні свої інтереси і схильності, розвивати здатність до тієї діяльності, яка представляє головний особистий інтерес, навчитися долати почуття страху, навчитися робити те, що треба, а не те, що хочеться; виробити звичку доводити почату справу до кінця, проявляти наполегливість в подоланні труднощів, займатися систематично і наполегливо самовихованням, фізичним самовдосконаленням, завжди мати охайний зовнішній вигляд, виявляти постійну цікавість

до літератури, мистецтва, дивитися телевізор лише обмежений час і лише найцікавіші передачі, бути в курсі всіх найважливіших політичних новин в країні і в світі; готовність прийти на допомогу з ризиком для себе, відкрито критикувати товаришів і самого себе, завжди відстоювати свою думку за допомогою логічної аргументації, а не силою, дякувати за справедливую критику і робити все для виправлення своїх недоліків [7].

Ці показники уточнені і конкретизовані для кожної вікової групи учнів.

Не можна стверджувати, що розглянуті підходи (соціальний, віковий і особистісний) до визначення критеріїв вихованості школярів є неправильними. Проте пропонувані критерії вихованості школярів мають деякі суттєві недоліки.

По-перше, феномен вихованості особистості є дуже складним і багатобічним, тому оцінити його кількісно і якісно за допомогою одного, нехай навіть і основного, критерію не завжди представляється можливим.

По-друге, використання в якості критеріїв соціальні і вікові ознаки прояву моральності особистості не дозволяє охарактеризувати її моральну сферу як цілісне психологічне утворення, що складається з інтегративної сукупності моральних якостей і їх змістовно-структурних компонентів.

По-третє, пропонувані критерії вихованості є надмірно широкими і мало диференційованими або ж операціонально важко здійснюваними, що не дозволяє стежити за формуванням у молодших школярів особистісних якостей і їх окремих компонентів, а отже, і унеможливує управління цим процесом.

У зв'язку з цим необхідно розглянути більш конкретні критерії, які усувають відмічені недоліки і дозволяють точніше визначити вихованість особистості молодшого школяра. Відправними пунктами в розробці цих критеріїв з'явилися висунута останніми роками рядом педагогів ідея особистісно-орієнтованого виховання, а також положення про те, що інтеграційна сукупність якостей і їх змістовно-структурних компонентів складають моральну сферу особистості, виступають її внутрішнім змістом і визначають систему тих, що стійко виявляються в її поведінці і діяльності моральних стосунків. Тому головними ознаками (критеріями), на основі яких можна оцінити вихованість молодших школярів, є ті кількісні і якісні індивідуальні зміни, які відбуваються у внутрішній морально-психологічній структурі особистості і визначають її зовнішні прояви.

Пропонувані нижче критерії моральної вихованості молодших школярів відображають психологічну структуру моральних якостей і дозволяють визначити не лише їх сформованість як цілісних утворень моральної сфери особистості, але і виявити їх окремі структурні компоненти.

В якості таких критеріїв вихованості особистості молодшого школяра виступають:

- домінуючих моральних потреб і мотивів;
- ступінь засвоєння і усвідомлення соціальної і особової значущості
- моральних правил, норм і принципів, а також моральних якостей;
- стійкості моральних умінь, навиків і звичок.

За допомогою виділених критеріїв можна скласти перш за все структурну характеристику вихованості молодших школярів.

Структурна і змістовна характеристики вихованості особистості молодшого школяра відображає дві сторони (внутрішню і зовнішню).

Залежно від життєвих умов, виховання, вікових особливостей молодших школярів ступінь і повнота сформованості структурних компонентів тієї або іншої якості може бути різною. Наприклад, учні початкових класів добре знають правила ввічливої поведінки, завжди проявляють в спілкуванні ввічливість; інші ж – можуть знати ці правила, але не використовувати їх в поведінці, або проявляти тільки в ситуаціях, коли їм загрожує неприємність за їх недотримання; треті – знають правила ввічливої поведінки частково, або ж взагалі можуть мати смутне про них уявлення і ніколи не проявляти ввічливість в поведінці.

Отже, з'ясувавши мотиви ввічливого ставлення молодших школярів до інших людей, вивчивши глибину осмислення і міцність засвоєння ними знань про сутність, значення ввічливості і правила ввічливої поведінки, а також визначивши ступінь сформованості і стійкості умінь, навиків і звичок ввічливої поведінки, вчитель початкових класів може констатувати сформованість в учнів цілісної моральної якості – ввічливості або ж наявність тільки окремих його структурних компонентів.

Проте вихованість молодшого школяра характеризується не тільки індивідуальними відмінностями у внутрішній психологічній структурі моральної сфери його особистості, але і індивідуальними проявами змістовно-психологічних компонентів цієї сфери в його поведінці і діяльності. Йдеться про те, що в процесі вивчення вихованості учнів необхідно не просто фіксувати мотиви їх поведінки і наявність моральних знань, але і співвідносити їх з діями і вчинками учня, виявляти наявність моральних умінь, навиків і звичок, ступінь їх стійкості і прояву в поведінці і діяльності. В цьому випадку з'являється необхідність у вивченні змістовної характеристики моральної вихованості особистості молодшого школяра.

Змістовна характеристика вихованості молодших школярів визначається тією або іншою мірою прояву в їх поведінці і діяльності моральних якостей або сформованих в моральній сфері особистості їх структурних психологічних компонентів, тобто позначає зовнішні (поведінкові) індивідуальні прояви учня.

Структурна і змістовна характеристики вихованості учнів початкових класів можуть бути виражені певними рівнями, за допомогою яких можна оцінити ступінь сформованості якостей особистості молодшого школяра або їх структурних компонентів, а також ступінь їх прояву в його поведінці і діяльності. Тому під рівнем вихованості слід розуміти кількісну і якісну оцінку її структурної і змістовної характеристик залежно від ступені сформованості змістовно-структурних компонентів особистісних якостей школяра і їх прояву в його поведінці і діяльності.

На основі критеріїв А. Маркова виділяє рівні вихованості [6]:

- вихованість (високий рівень): широкий запас моральних знань (про відношення до праці, суспільства, до іншої людини, до себе). Синтез моральних уявлень в цілісний індивідуальний світогляд. Узгодженість моральних знань з особистими переконаннями, мотивами. Гармонія знань і переконань з моральною поведінкою, єдність слова і справи в навчанні. Розгорнені пізнавальні і соціальні мотиви в навчанні, інтерес до способів роботи. Переважання позитивних конструктивних емоцій в навчанні.

- вихованість (низький рівень): слабкі, розрізнені моральні уявлення про те, що таке добре і що таке погано. Засвоєні моральні знання не завжди приймаються як основа особистих переконань, особисті мотиви неузгоджені із загальноприйнятими правилами і нормами. Розлад, неузгодженість у самої людини моральних знань, переконань, вчинків. Мотиви навчання на рівні інтересу до фактів, вузька орієнтація на результат роботи за відсутності інтересу до способів роботи. Цілі негнучкі, нереалістичні, ситуативні і неперспективні, руйнуються в умовах труднощів і перешкод. Переважають негативні деструктивні емоції в навчанні, тривожність, невпевненість в собі.

Основні індивідуальні відмінності в рівні вихованості учнів початкових класів визначаються не лише психологічною структурою моральної сфери особистості, але і тим, наскільки вона адекватно виявляється в їх поведінці і діяльності.

Якщо тепер вести мову про рівень моральної вихованості особистості як ступінь сформованості у неї тих або інших моральних якостей, то цілком очевидно що він визначається перш за все домінуючими потребами і мотивами поведінки. Відомо, що одні і ті ж дії і вчинки школярів з точки зору їх зовнішнього прояву можуть бути моральними, а стимулюватися і прямувати вони можуть як позитивними (моральними), так і негативними (аморальними, нездоровими) потребами і мотивами.

Іншим істотним «вимірником» рівня вихованості з погляду виділених критеріїв виступає ступінь засвоєння і усвідомлення молодшими школярами моральних уявлень і понять (моральних знань), тобто повнота віддзеркалення в їх сукупності моральних правил, вимог, норм і принципів, що пред'являються до молодших школярів. Наприклад,

одним учням можуть бути відомі всі правила дисциплінованої поведінки (у школі, дома, на вулиці, в суспільних місцях і так далі), інші можуть знати велику частину цих правил, а треті – мати про них тільки деякі уявлення. Природно, що сформувати у школяра дисциплінованість неможливо, якщо він не володітиме певними моральними уявленнями. Відсутність навіть деяких з цих уявлень може приводити молодших школярів до здійснення різних аморальних дій і вчинків по незнанню.

З іншого боку, слід мати на увазі, що вплив моральних знань на дії і вчинки молодшого школяра багато в чому залежить також від того, наскільки він усвідомлює соціальну значущість моральних норм і принципів, в якій мірі вони стали для нього особистісно значущими.

Якщо домінуючі моральні потреби і мотиви, а також моральні знання є якоюсь мірою «теоретичними» показниками моральної вихованості особистості, то моральні уміння, навички і звички виступають практичним показником, тобто визначають ступінь сформованості моральної якості як цілісного психологічного утворення, реальний рівень поведінки молодшого школяра. Тому при оцінці даного показника моральної вихованості необхідно враховувати не тільки склад сформованих у учня моральних умінь, навиків і звичок, але і ступінь їх практичного засвоєння, тобто реалізації в поведінці і діяльності.

Висновки. Спираючись на викладене, виділено п'ять рівнів їх моральної вихованості. Кожному з виділених п'яти рівнів моральної вихованості молодших школярів відповідає той або інший тип морально-психологічної структури особистості (структурна характеристика моральної вихованості), який певним чином виявляється в її поведінці і діяльності (змістовна характеристика моральної вихованості).

Структурна і змістовна характеристики моральної вихованості дозволяють констатувати не тільки рівень сформованості конкретної моральної якості, але і моральну вихованість особистості молодшого школяра в цілому. При цьому виявлено, що перший рівень моральної вихованості молодших школярів зустрічається надто рідко і характерний в основному для педагогічно запущених дітей.

Другий рівень сформованості окремих моральних якостей – явище досить поширене і пояснюється недоліками і прорахунками в організації морального виховання як в дошкільному, так і в молодшому шкільному віці. Здійснення молодшими школярами окремих негативних і аморальних дій і вчинків часто свідчить не стільки про низьку моральну вихованість їх особистості в цілому, скільки про не сформованість у них тієї або іншої моральної якості або ж його окремих структурно-змістовних психологічних компонентів.

Що стосується поведінки і діяльності молодших школярів, що мають третій рівень моральної вихованості, то одні з них можуть демонструвати морально бездоганну поведінку не через добру вихованість, а через якісь вузько-особистісні егоїстичні потреби і мотиви;

інші проявляють «поведінковий дуалізм»; треті через нестачу моральних знань і неусвідомленості їх значущості, а також нестійкості моральних умінь, навиків і звичок можуть порушувати окремі правила і норми поведінки, піддаватися негативному впливу однолітків і більш старших дітей.

Четвертий і п'ятий рівні моральної вихованості характеризуються наявністю в моральній структурі особистості молодшого школяра і досить високою мірою інтеграції всіх її морально-психологічних компонентів. Поведінка і діяльність таких учнів регулюються сукупністю наявних моральних якостей і стійких моральних звичок, сформованих на основі домінуючих моральних потреб і здорових мотивів, а також міцно засвоєної і усвідомленої системи моральних знань.

Таким чином, запропонована система критеріїв і рівнів моральної вихованості відображає морально-психологічний зміст внутрішньої структури особистості, враховує ступінь її сформованість і прояви в поведінці і діяльності молодших школярів.

Список використаної літератури

1. Бех, І. Д. (2003). *Виховання особистості: у 2 кн. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади*. Київ: Либідь.
2. Волкова, Н. П. (2001). *Педагогіка*. Київ: Видавничий центр «Академія».
3. Гарькавець, С. О., & Волченко, Л. П. (2020). *Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення: навчально-методичний посібник*. Харків: Друкарня Мадрид.
4. Гарькавець, С. О., & Волченко, Л. П. (2021). *Спілкування в педагогічному процесі: навчальний посібник*. Житомир: ТОВ «Видавничий дім "Бук-Друк"».
5. Ковальчук, Г. І. (2018). *Виховання особистості в умовах нової української школи*. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан.
6. Орбан-Лембрик, Л. Є. (2009). *Психологія професійної комунікації: монографія*. Чернівці: Книги – XXI.
7. Савченко, О. Я. (2011). *Теоретичні основи і практика початкової освіти*. Київ: Педагогічна думка.
8. Синягівська, О. І. (2015). *Моральне виховання учнів початкової школи в контексті формування ціннісних орієнтацій*. Умань: Соцінський.
9. Сухомлинський, В. О. (1976). *Виховання громадянина*. Київ: Радянська школа.
10. Турчинська, О. І. (2019). *Ціннісні орієнтації особистості: психологічні механізми формування: монографія*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.

Shcherbyna V. V., Bondarenko O. V., Yemelienko Ye. O. Personality formation in times of change: moral guidelines in primary school

The relevance of the issue is confirmed by the current legislative framework in the field of education, where upbringing is viewed as a process of involving the individual in mastering the values developed by humanity, creating favorable conditions for the realization of their natural potential and a creative attitude towards life. In this context, there is a need for the implementation of value-oriented

education, the design and integration of a personally developing environment into the pedagogical process, as well as appropriate technologies and methods. The significance of this problem lies in the contradictions between the organization of the educational process and the existing value system and personal value orientations; between the need to foster moral upbringing in younger schoolchildren and the lack of didactic and methodological tools to optimize this process; between the implementation of the educational process by teachers and their insufficient methodological training. These contradictions determine the need to study the conditions and methodological tools for addressing this phenomenon in early school age, which has its own specific features. To define the content of levels of moral upbringing, it is necessary to consider the psychological characteristics of younger school-age children. However, in psychological and pedagogical science, the issue of forming levels of moral upbringing in younger schoolchildren has not yet received sufficient attention.

Therefore, moral upbringing should be understood as an integrative characteristic of the moral profile of a younger schoolchild, which includes a holistic set of formed moral qualities and their content, consistently manifested in their behavior and activity. The study of the essence of moral upbringing and the content of moral qualities is of great theoretical and practical interest, yet the issue remains complex, multifaceted, and largely debatable. Addressing the issue of identifying changes in the process of forming the moral qualities of younger schoolchildren contributes to the effective diagnosis of levels of moral upbringing and the construction of the educational process with regard to the individual characteristics of students.

Key words: *children, younger school-age children, socio-psychological characteristics, upbringing.*

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 316.42:658.5:349.2:004.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.15>

О. В. МАЛЬЦЕВА

доктор філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»

ЦИФРОВІЗАЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ІННОВАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Метою даного дослідження є аналіз та оптимізація впровадження цифрових технологій у менеджмент соціальної роботи в Україні з урахуванням сучасних викликів війни та соціально-економічної нестабільності. У статті виявлено поточний стан цифровізації соціального менеджменту в Україні, включаючи наявні цифрові технології, інструменти і програми, що вже впроваджені або перебувають у стадії розробки. Оцінено рівень їх використання і ефективність у різних регіонах країни, а також визначено основні проблеми та перешкоди, з якими стикаються соціальні працівники. Узагальнено зарубіжний досвід цифровізації менеджменту соціальної роботи. Проведено системний аналіз зарубіжних прикладів успішного впровадження цифрових технологій у управління соціальною роботою, зокрема в країнах Європи, Північної Америки і Азії. Ідентифіковано найкращі практики і стратегії, що можуть бути адаптовані та впроваджені в Україні, враховуючи національні особливості та виклики. Визначено потреби і очікування клієнтів соціальних служб і закладів соціальної сфери в Україні, зокрема внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, мігрантів, біженців, осіб, які страждають на психічні розлади (травма війни, ПТСР, селфхарм тощо), а також соціальних працівників, які зазнають емоційного та професійного вигорання. Виявлено, яким чином цифрові технології можуть підвищити доступність і якість надання соціальних послуг, а також забезпечити індивідуальний підхід до кожного клієнта. На цій підставі розроблено рекомендації для покращення цифровізації менеджменту соціальної роботи в Україні. Запропоновано конкретні стратегії та пропозиції щодо впровадження нових технологій, навчання персоналу, підвищення ефективності управлінських процесів та забезпечення конфіденційності і безпеки даних клієнтів.

У результаті впровадження запропонованих рекомендацій щодо цифровізації менеджменту соціальної роботи очікується ряд змін, а саме: зменшення адміністративного навантаження, що призведе до швидшого надання послуг; підвищення рівня задоволення клієнтів завдяки прозорим процесам

та швидкому доступу до послуг; зниження емоційного вигорання серед соціальних працівників; окрім того, буде забезпечено доступ до навчання та супервізії, що підсилить підтримку працівникам соціальних служб.

Ключові слова: цифровізація, цифрові технології, менеджмент соціальної роботи, соціальний менеджмент, інновації.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві соціальна робота набуває особливого значення через зростання кількості вразливих соціальних груп, які потребують допомоги та підтримки. Війна в Україні стала викликом для системи соціальної роботи, з'явилися нові категорії клієнтів. Внутрішньо переміщені особи (ВПО), ветерани війни, вимушені мігранти та біженці, особи, котрим необхідна оперативна соціально-психологічна підтримка, соціальні працівники як професійна група, яка піддається суттєвому психоемоційному перевантаженню, потребують підвищеної уваги з боку соціальних служб. Ці реалії створюють нові завдання та вимоги до менеджменту соціальної роботи.

Цифровізація дозволяє оптимізувати багато управлінських процесів та зробити їх ефективнішими. Вона сприяє раціоналізації адміністративних процесів, використанню аналітичних даних для точного визначення потреб клієнтів та забезпеченню надійного і безпечного доступу до соціальних послуг через інтернет. Упровадження цифрових технологій у менеджмент соціальної роботи є актуальною інновацією і необхідним кроком для підвищення ефективності та якості надання соціальних послуг.

Війна в Україні призвела до значних змін у структурі та підходах до організації соціальної роботи. Розширення і урізноманітнення клієнтської бази внаслідок війни потребує гнучкості від соціальних працівників та вміння працювати в умовах багатозадачності. Внутрішньо переміщені особи, ветерани війни та їхні родини, мігранти, біженці та особи, які пережили травму війни, очікують не лише традиційної підтримки, але й спеціалізованих послуг, орієнтованих на їхні унікальні обставини та потреби.

Цифровізація менеджменту соціальної роботи дозволяє вирішити багато з цих завдань. Вона сприяє автоматизації збору та аналізу даних про потреби клієнтів, покращенню обміну інформацією між соціальними працівниками та іншими установами, забезпеченню дистанційної підтримки та консультацій для клієнтів у віддалених регіонах, зменшенню адміністративного навантаження на соціальних працівників та підвищенню рівня безпеки та конфіденційності даних клієнтів. Таким чином, цифровізація менеджменту соціальної роботи відкриває нові горизонти для забезпечення високоякісних та доступних соціальних послуг у часи кризи та соціальних викликів. Впровадження цифрових рішень сприятиме підвищенню ефективності роботи соціальних служб та покращенню якості життя клієнтів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Закордонні автори активно включаються в осмислення нових можливостей, що надає цифровізація для трансформації менеджменту соціальної роботи. Від середини 2000-х рр. ведеться наукова дискусія про можливості, переваги та очікувані побічні ефекти переходу на цифрові засоби управління системою соціальних послуг та соціальної сфери в цілому (Л. Бредт (*L. Bredt*), М. Беверн-де Бі (*M. Bevern-de Bi*), М. Де Шрайвер (*M. De Schrijver*) [1], Дж. Девлігер (*J. Devlieger*), Л. Бредт (*L. Bredt*), Р. Руз (*R. Ruz*) [2; 3]). Насамперед вони вивчають, як упровадження електронних додатків різного типу сприяє організації та систематизації соціальної роботи (Дж. Бертон (*J. Burton*), Д. Ван ден Брук (*D. Van den Broek*) [4], Т. Е. Карріліо (*T. E. Carrillo*) [5]). Приміром, оцінюють наслідки інтеграції *eHealth* додатків у соціальну роботу, наголошуючи на покращенні взаємодії з клієнтами та підвищенні ефективності послуг. *eHealth* визначається як інструмент для оптимізації адміністративних завдань та покращення надання соціальних послуг. Ф. С. Арсад, С. С. Соффіан, П. С. Н. Камаруддін та їх колеги (*F. S. Arsad, S. S. Soffian, P. S. N. Kamaruddin, et al.*) дослідили вплив електронних медичних застосунків (*eHealth*). У своєму систематичному огляді вони відзначили, як цифрові технології сприяють покращенню медичних втручань, коли це є необхідним для клієнтів. Особливу увагу було приділено онлайн-консультаціям та самостійному управлінню захворюваннями за допомогою спеціальних платформ [6].

А. Реске та М. Миттманн (*A. Roeske & M. Mittmann*) розглядають організаційні питання цифровізації у сфері соціальної роботи. Їх дослідження присвячене впровадженню цифрових інструментів у освітню практику соціальних працівників після пандемії COVID-19. Автори з'ясовують, як сучасні технології змінюють освітні програми та робочі процеси у сфері соціальної підтримки населення [7]. О. Штайнер (*O. Steiner*) у своїй роботі аналізує теоретичні, етичні та практичні аспекти цифрової трансформації соціальної роботи. Він визначає основні виклики, які виникають при впровадженні цифрових технологій, зокрема питання конфіденційності даних та етичні дилеми, пов'язані із взаємодією соціальних працівників із цифровими системами [8].

Європейська соціальна мережа (*European Social Network, ESN*) представила 2021 р. тематичний звіт, у якому розглядається цифровізація соціальних послуг. У звіті детально описано новітні технологічні рішення, такі як штучний інтелект, великі дані та автоматизовані системи управління справами, які докорінно змінюють процеси управління наданням соціальних послуг у Європі [9].

Р. Муньос Морено, М. Фернандес Борреро та Е. Феррі Фуентевілья (*R. Muñoz Moreno, M. Fernández Borrero, E. Ferri Fuentesvilla*) простежили складнощі використання інноваційних технологій у сфері соціальних послуг. Автори визначили цифровий розрив між різними категоріями населення, а також те, як громадяни взаємодіють із державними

органами через цифрові сервіси, що впливає на доступність та якість соціальної допомоги [10].

У монографії «*Digital Social Work: Tools for Practice with Individuals, Organizations, and Communities*» (2018) [11], авторами представлено всебічний огляд впровадження цифрових інструментів у соціальній роботі в різних країнах Європи. У цій науковій роботі узагальнено найкращі практики та успішні стратегії трансформації менеджменту соціальної роботи через цифровізацію.

Українські вчені також чимало уваги приділили осмисленню інноваційних трансформацій менеджменту соціальної роботи. В. Попович, С. Щербина, Т. Новак (2024) піднімають актуальні питання цифрової трансформації сфери соціального захисту в умовах воєнного стану і повоєнного відновлення України [12]. Автори вивчають різні напрями удосконалення соціальних послуг за допомогою цифрових інструментів та визначають основні напрями розвитку цифровізації управління соціальною роботою для подолання сучасних викликів. К. Кошеленко (2024) [13] пропонує рекомендації щодо покращення трансформації соціальних послуг шляхом цифровізації. Основні пропозиції включають підвищення ефективності соціальних послуг для задоволення клієнтів через інтеграцію передових цифрових інструментів у роботу з громадами. Стаття Т. Єгорової-Луценко (2020) «Цифровізація системи надання соціальних послуг в Україні» [14] присвячена викликам та можливостям, які приносить цифровізація в систему надання соціальних послуг в Україні. Визначаються сучасні впливи на менеджмент соціальних послуг і способи, якими цифрові рішення можуть відповісти на ці виклики. Висвітлюються ключові технології та їх застосування для покращення взаємодії з клієнтами.

Формулює основи успішності інноваційних цифрових інструментів для надання соціальних послуг в Україні електронна платформа *Liga.net* (2024) [15], залучені автори осмислюють використання цифрових інструментів у соціальних закладах України. Я. Юрків (2023) [16] вивчає можливість надання реабілітаційних послуг за допомогою цифрових технологій в Україні, обговорює переваги та вірогідні виклики впровадження цифрових інструментів у соціальну реабілітацію. О. Байдарова, Д. Лаврент'єв відстежують застосування інтернет-технологій для адміністрування соціальних послуг у громаді для дітей з інвалідністю та їхніх сімей [17].

Є ряд наукових розвідок, які присвячені впровадженню інформаційних технологій у систему вищої освіти України (О. Базелюк (2021), О. Потапчук (2024)). Статті описують способи, якими цифрові інструменти здатні покращувати управлінські процеси, забезпечуючи більш ефективну координацію і моніторинг діяльності соціальних служб у вишах. [18; 19] У межах соціальної роботи ці підходи можуть бути застосовані для систематизації даних про клієнтів, покращення

комунікації між соціальними працівниками та іншими зацікавленими сторонами, а також для автоматизації адміністративних завдань.

Хоча попередні наукові джерела висвітлюють багато аспектів ІТ-інновацій у соціальній роботі, недостатньо досліджено впровадження цифрових технологій у менеджмент соціальної роботи в контексті сучасної України. Зокрема, відсутні ґрунтовні дослідження щодо використання цифрових інструментів для управління соціальними послугами в умовах війни та соціально-економічної нестабільності для новітніх груп клієнтів.

Метою даного дослідження є аналіз упровадження цифрових технологій у менеджмент соціальної роботи в Україні з урахуванням сучасних викликів війни та соціально-економічної нестабільності. На досягнення означеної мети було виконано такі завдання: 1) проаналізовано сучасний стан цифровізації соціального менеджменту в Україні; 2) досліджено зарубіжний досвід цифровізації соціального менеджменту та менеджменту соціальної роботи зокрема; 3) визначено потреби і очікування клієнтів соціальної служб в умовах воєнного стану та соціально-економічної нестабільності; 4) розроблено рекомендації щодо покращення цифровізації менеджменту соціальної роботи в Україні.

Методи дослідження. Під час дослідження було використано системний та структурно-функціональний аналіз, метод порівняння, узагальнення та класифікації даних, компаративний аналіз. Метод кейс-стаді було залучено для узагальнення прикладів успішного впровадження цифрових технологій у соціальній роботі в різних країнах. Математичні та статистичні методи застосовані для обробки наявних даних щодо впровадження цифрових технологій у менеджмент соціальної роботи в Україні. Виконано кількісний та якісний аналіз із використанням розміщених у відкритому доступі статистичних звітів та поточних програм для оцінки ефективності цифрових інструментів у менеджменті соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація соціального менеджменту – це процес впровадження та використання інформаційно-комунікаційних технологій у діяльність із надання соціальних послуг, управління соціальними заходами та моніторингу соціальних програм.

Проведення таких технологій спрямоване на оптимізацію адміністративних процесів, підвищення ефективності та якості соціальних послуг, а також забезпечення прозорості та відкритості комунікацій між соціальними службами та клієнтами. *Цифровізація соціального менеджменту включає декілька ключових заходів, а саме: впровадження електронних систем обліку, що передбачає створення електронних реєстрів надавачів та отримувачів соціальних послуг, інтеграцію баз даних соціальних служб; автоматизацію робочих процесів, яка здійснюється з використанням цифрових платформ для управління процедурами звернення громадян, розподілу ресурсів, моніторингу*

та оцінки ефективності програм; *розвиток електронних послуг як надання соціальних послуг онлайн*, створення порталів для доступу до інформації та послуг; *навчання персоналу соціальних служб та закладів*, тобто підвищення цифрової грамотності серед соціальних працівників та впровадження програм навчання з використанням інформаційних технологій.

Цифровізація соціального менеджменту бере початок від кінця ХХ століття, коли почали розвиватися перші електронні системи обліку та автоматизації процесів. Одними з піонерів цього напрямку стали країни Північної Європи, зокрема Швеція та Данія, де вже у 1990-х рр. було впроваджено електронні реєстри надавачів соціальних послуг та системи обліку отримувачів соціальної допомоги. Вагомі результати цифровізації соціального менеджменту також є в країнах Північної Європи. Наприклад, в Естонії система e-Estonia дозволяє громадянам отримувати більшість соціальних послуг онлайн, що значно підвищило ефективність і прозорість управління. У Фінляндії було створено портал Kanta, який об'єднує всі медичні та соціальні записи громадян у єдину систему, що дозволяє забезпечити безперервний обмін інформацією між соціальними і медичними працівниками.

На сьогодні у світі існують численні приклади успішної цифровізації соціального менеджменту. Одним із найвідоміших є Сінгапур, який активно впроваджує інформаційно-комунікаційні технології у всі аспекти управління державою та соціальних послуг. Приміром, у Сінгапурі широко застосовуються цифрові інструменти для автоматизації адміністративних процесів і забезпечення високо персоналізованих соціальних послуг.

Цифровізація менеджменту соціальної роботи має певну специфіку. *Цифровізація менеджменту соціальної роботи відрізняється комплексним підходом до автоматизації процесів та широким використанням аналітичних даних для прийняття обґрунтованих рішень*. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у соціальну роботу дозволяє мобілізувати потенціал соціального захисту та запобігти соціальній ексклюзії осіб, які опинилися у важких життєвих обставинах [8].

Цифровізація менеджменту соціальної роботи просякає різні напрямки взаємодії соціальних служб та закладів із клієнтами по горизонталі, а також за вертикаллю охоплює всі рівні соціальної взаємодії та комунікації відповідно до існуючої ієрархії в соціальній сфері. *Цифровізація охоплює найрізноманітніші аспекти соціальної роботи, включаючи такі: забезпечення соціальних виплат та допомог, а саме: використання інформаційних систем для автоматизації процедур нарахування та виплати соціальних допомог; соціальна підтримка і реабілітація – використання цифрових інструментів для організації реабілітаційних програм, дистанційного консультування та підтримки суспільного здоров'я; адресна допомога та підтримка вразливих*

верств населення, приміром, створення електронних платформ для спрощення доступу до соціальних послуг та моніторингу стану клієнтів; *супервізія у професійному середовищі соціальних працівників* як-от електронні застосунки для консультування, обміну досвідом між спеціалістами соціальних служб тощо;

Цифровізація менеджменту соціальної роботи включає використання цифрових інструментів та технологій на різних рівнях надання соціальних послуг, зокрема:

Адміністрування. Використання електронних систем для управління даними про клієнтів, автоматизації документообігу, планування та моніторингу надання послуг.

Соціальний працівник – клієнт. Упровадження цифрових платформ для взаємодії між соціальними працівниками та клієнтами, включаючи системи дистанційного консультування, електронні сервіси для замовлення послуг.

Клієнт – соціальні служби. Розвиток порталів для онлайн-замовлення та контролю за наданням соціальних послуг, створення чат-ботів, гарячих ліній та інших автоматизованих систем для підтримки клієнтів і т. ін.

Окрім того, можна виділити такі вертикалі взаємодії в менеджменті соціальної роботи, як *«менеджери соціальної роботи – соціальні служби»*, *«соціальні працівники – менеджери соціальної роботи»*, *«соціальні служби – клієнти»* тощо. Класифікація цифрових інструментів та ефектів оптимізації в менеджменті соціальної роботи на різних рівнях взаємодії представлено у таблиці 1.

Дослідження успішного зарубіжного досвіду цифровізації менеджменту соціальної роботи є перспективним завданням, оскільки дає можливість адаптувати його до українських реалій.

Цифрові платформи дозволяють оптимізувати адміністративні процеси, підвищити ефективність і знизити витрати на надання соціальних послуг. Одним із успішних прикладів є впровадження *Платформи MyGov* в Індії, яка збирає та інтегрує інформаційні системи різних відомств, забезпечуючи зручний доступ до е-урядових послуг для громадян. Ця платформа автоматизує процеси подання заявок на соціальну допомогу, перегляду статусу заявок і отримання консультацій. В Європі цифрові платформи для адміністрування соціальних послуг активно використовуються в Нідерландах, де існує національна платформа *Digitale Sociale Kaart (DSK)*, що об'єднує бази даних про соціальні служби з усієї країни, полегшуючи доступ громадян до відповідних послуг та ресурсів [8].

Інтелектуальні системи сприяють автоматизованій оцінці потреб клієнтів та плануванню надання соціальних послуг. Наприклад, *Care Act AI Assistant* у Великобританії допомагає соціальним працівникам оцінити потреби клієнтів і планувати індивідуальний догляд для кожного, аналізуючи дані про їхні потреби та історії [8]. Канадська

Таблиця 1

Класифікація цифрових інструментів та ефектів оптимізації в менеджменті соціальної роботи

Рівні взаємодії в менеджменті соціальної роботи	Цифрові інструменти, засоби автоматизації, ІТ-технології	Сутність покращення	Очікувані ефекти оптимізації
Адміністрування	Портали електронного урядування, інформаційні системи обліку	Автоматизація рутинних завдань, зниження паперової роботи	Підвищення ефективності роботи, скорочення часу
Соціальні працівники – соціальні працівники	Цифрові платформи для спільного використання даних, навчальні платформи	Полегшення координації та обміну інформацією	Покращення якості співробітництва
Соціальні працівники – клієнти	Інформаційні системи, платформи для взаємодії з клієнтами	Забезпечення безпосередньої взаємодії між соціальним працівником і клієнтом	Індивідуальний підхід, підвищення задоволення клієнтів
Менеджери соціальної роботи – соціальні служби	Інформаційні системи для моніторингу та аналізу	Оптимізація управлінських процесів	Підвищення прозорості та ефективності
Соціальні працівники – менеджери соціальної роботи	Платформи для обміну даними та звітності	Полегшення управлінських процесів і моніторингу	Підвищення ефективності управління
Соціальні служби – клієнти	Інформаційні системи для управління даними	Контроль послуг, координація з іншими установами	Підвищення точності і швидкості надання послуг

система *AI4SocialGood* застосовує методи машинного навчання для аналізу даних та оцінки потреб клієнтів. Це дозволяє соціальним працівникам швидко отримувати інформацію про клієнтів і планувати їхні індивідуальні потреби [3]. Переваги використання інтелектуальних систем включають зменшення часу та коштів, необхідних для оцінки потреб клієнтів, а також підвищення точності планування та надання послуг. Ці рішення бажано адаптувати в Україні для оптимізації управління соціальною допомогою та підвищення якості наданих послуг.

Аналіз великих масивів даних (*Big Data*) дає змогу оцінювати ефективність соціальних програм та відкривати нові можливості для їхньої оптимізації. У США платформа *Socrata Open Data* забезпечує збір, аналіз і обмін даними про соціальні послуги на різних рівнях [3]. Це дозволяє урядовим агентствам оцінювати програми соціальної допомоги та приймати обґрунтовані рішення. У Південній Кореї платформа *Big Data GDS (Government Data Sharing)* дозволяє використовувати великі масиви даних для оцінки ефективності соціальних програм, аналізу потреб клієнтів і прогнозування результатів. Цей підхід може бути адаптований в Україні для проведення глибокого аналізу на основі даних, що сприятиме ефективнішому управлінню соціальними послугами [12].

Цифровізація соціального менеджменту в Україні активно розвивається останніми роками, зокрема завдяки впровадженню таких інструментів, як портали електронного урядування, інформаційні системи обліку та популяризації електронних послуг. Одним із ключових інструментів є портал Дія, який відкриває доступ до широкого спектру соціальних та адміністративних послуг через Інтернет. Цей портал значно полегшує процеси оформлення документів, отримання консультацій та доступу до важливої інформації.

Іншим важливим цифровим інструментом є система *eHealth*, яка була впроваджена для автоматизації процесів зберігання медичних записів та обміну медичною інформацією між лікарями та пацієнтами. Ця система забезпечує безпечний доступ до медичних даних та сприяє покращенню якості надання медичних послуг. У сфері соціальної роботи *eHealth* використовується для ефективного обміну інформацією про стан здоров'я клієнтів між соціальними працівниками та медичним персоналом. Використання *eHealth* має потенціал значно покращити взаємодію між надавачами соціальних послуг та клієнтами, а також підвищити загальну ефективність менеджменту соціальної роботи [6].

Цифровізація соціальних послуг у різних регіонах України розвивається нерівномірно, що обумовлено економічними, соціальними та інфраструктурними факторами. Наприклад, у столиці та великих містах, таких як Харків і Львів, цифрові інструменти впроваджуються більш активно завдяки кращій інфраструктурі та доступу до ресурсів. У Києві впроваджено систему СоцПроект, яка дозволяє проводити електронний облік соціальних послуг та запитів від громадян, що значно полегшило роботу соціальних працівників та зменшило адміністративний тягар.

Натомість, приміром, у сільських районах Чернігівської та Сумської областей впровадження цифрових інструментів зустрічається з перешкодами через обмежений доступ до інтернету та недостатнє фінансування місцевих органів влади. Основним викликом у таких регіонах є недостатня цифрова грамотність населення та соціальних

працівників, що ускладнює процеси впровадження та використання сучасних технологій [15].

Серед основних проблем і перешкод, з якими стикається цифровізація менеджменту соціальної роботи в Україні, можна виділити такі:

Недостатнє фінансування. В багатьох регіонах бракує коштів на впровадження та підтримку цифрових технологій, через що їхній розвиток затримується.

Низький рівень цифрової грамотності. Як серед населення, так і серед працівників соціальної сфери низький рівень цифрової грамотності ускладнює використання нових технологій, уповільнює інноваційні процеси.

Безпекові ризики. Зростання кіберзлочинності та ризики втрати конфіденційності даних є значними перешкодами для впровадження цифрових технологій.

Нерівномірний розвиток інфраструктури. Відсутність належної інфраструктури в сільських районах значно ускладнює доступ до цифрових послуг [2].

Таким чином, цифровізація соціального менеджменту та менеджменту соціальної роботи, зокрема, в Україні потребує подальших інвестицій, навчання персоналу та розвитку інфраструктури для ефективного впровадження і використання сучасних технологій. Як вже відзначалося, в Україні в умовах війни та соціально-економічної нестабільності відбувається розширення вже існуючої клієнтської бази та виникають нові групи клієнтів соціальних служб та закладів соціальної сфери, які потребують підтримки та соціального супроводу.

Цифровізація менеджменту соціальної роботи може бути ефективною за умови адекватної оцінки потреб найбільш вразливих верств населення та розробки ІТ-інструментів, здатних забезпечити організацію вчасної соціальної допомоги. Здійснимо далі оцінку потреб деяких груп клієнтів, які в умовах війни потребують найбільшої соціальної підтримки, на основі кількісного та якісного аналізу статистичних звітів, аналітичних записок та відкритих матеріалів про їхню чисельність та нагальні запити.

Внутрішньо переміщені особи (ВПО) складають одну з найбільш вимогливих категорій соціальних клієнтів в Україні. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 2024 рік, кількість ВПО перевищила 4 мільйони осіб [15]. Вони потребують житла, фінансової допомоги, медичних послуг та психологічної підтримки. ВПО часто стикаються з проблемами в знайденні постійного житла та необхідних медичних послуг [12]. Це потребує надійної системи управління даними та автоматизації процесів. Незалежно від місця проживання, цифрові інструменти можуть забезпечити зручний доступ до інформації та допомоги.

Ветерани війни також потребують комплексної підтримки, що включає працевлаштування, психологічну реабілітацію та медичну допомогу [12]. Ветерани стикаються з проблемами інтеграції в цивільне життя та є користувачами спеціалізованих програм реабілітації. За даними дослідження Лабораторії законодавчих ініціатив, понад 3 мільйони українців мають інвалідність, включаючи ветеранів [12]. Цифрові платформи можуть сприяти інтеграції цих осіб, забезпечуючи доступ до ресурсів для освіти та працевлаштування.

Мігранти та біженці стикаються з багатьма викликами під час адаптації до нового життя в Україні. Вони мають потребу у документації, доступі до медичних послуг та інтеграційних програмах. За дослідженням Міжнародної організації з міграції (МОМ), станом на 2024 рік, кількість мігрантів в Україні перевищила 1 мільйон осіб [15]. А за даними Агентства ООН у справах біженців (UNHCR), станом на 2024 рік, близько 6,2 мільйона українців залишаються переміщеними за кордоном [15]. Застосування онлайн-платформ для отримання статусу та доступу до медичних послуг може значно полегшити процес інтеграції [9]. Цифрові інструменти можуть забезпечити швидкий доступ до інформації про права та можливості, сприяти процесам подання заяв та отримання консультацій, а по завершенню воєнного стану допомогти реінтеграції вимушених мігрантів із України.

Особи, які страждають на психічні розлади (травма війни, ПТСР, селфхарм тощо), потребують особливої уваги та підтримки. Вони мають отримувати постійний психологічний супровід, медичні послуги та індивідуальний підхід. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), близько 20% українців можуть стикатися з різними формами психічних розладів внаслідок воєнних дій [15]. Це викликає необхідність розробки спеціалізованих цифрових інструментів для моніторингу стану та підтримки цих осіб. Використання телемедицинських платформ і мобільних додатків для моніторингу стану здоров'я здатне значно покращити якість надання допомоги [9].

Соціальні працівники – важлива категорія професіоналів, які зазнають значного емоційного та професійного вигорання під час війни через високе навантаження і постійну взаємодію з клієнтами, що перебувають у складних життєвих обставинах. Дослідження показують, що понад 70% соціальних працівників в Україні повідомляють про симптоми емоційного вигорання [20]. Цей факт актуалізує питання самоменеджменту соціальних працівників [20], у тому числі за рахунок цифрових платформ для навчання; супервізії та взаємодії з колегами можуть забезпечити підтримку та запобігання професійному та емоційному вигоранню [21].

Цифровізація менеджменту соціальної роботи може значно підвищити доступність і якість надання соціальних послуг в Україні [12]. Впровадження цифрових платформ та мобільних додатків сприятиме

ефективному управлінню ресурсами, покращенню взаємодії між працівниками й отримувачами послуг.

Для внутрішньо переміщених осіб доцільно впроваджувати платформи для пошуку житла, мобільні додатки для реєстрації та отримання консультацій. Це дозволить ВПО швидко отримувати необхідну інформацію та підтримку, незалежно від місця проживання. Так, система *Shelter Ukraine* може бути адаптована для надання житлової допомоги та підтримки тимчасових помешкань. Наприклад, у США використовують платформу *Socrata Open Data*, яка забезпечує збір, аналіз і обмін даними про соціальні послуги на різних рівнях [3]. У такий спосіб урядові агентства оцінюють програми соціальної допомоги та приймають обґрунтовані рішення [5].

Ветерани війни можуть скористатися платформами для працевлаштування, такими як *Veterans Employment Portal*, електронними медичними картками для доступу до медичних послуг та ресурсами для психологічної підтримки, як-от *Veterans Health Administration (VHA)*. Ці інструменти сприятимуть поверненню ветеранів до цивільного життя та забезпеченню всебічної підтримки.

Мігрантам та біженцям стануть в нагоді онлайн-платформи для отримання статусу, такі як *Migration Information Portal*, та доступ до медичних послуг через цифрові додатки. Ці інструменти сприятимуть швидкому адаптаційному процесу та інтеграції у суспільство. Наприклад, у Канаді діє система *A14SocialGood*, яка застосовує методи машинного навчання для аналізу даних та оцінки потреб клієнтів [11]. Це дозволяє соціальним працівникам швидко отримувати інформацію про клієнтів і планувати їхні індивідуальні потреби [11].

Для осіб з психічними розладами можуть бути корисними платформи телемедицини, такі як *Telehealth Mental Services*, та мобільні додатки для моніторингу стану здоров'я, наприклад, *Mental Health Tracker*. Ці інструменти забезпечать постійну підтримку і моніторинг стану.

Соціальні працівники можуть отримувати підтримку через електронні платформи для навчання та супервізії, такі як *Social Work Learning Hub*. Ці інструменти допоможуть знизити рівень вигорання та забезпечити регулярну професійну підтримку. Соціальні працівники зазнають значного емоційного та професійного вигорання через високе навантаження та постійну взаємодію з клієнтами [21]. Використання цифрових платформ для навчання, тренінгів та супервізії допомагає знизити рівень вигорання [21].

З метою цифровізації менеджменту соціальної роботи стане в нагоді досвід східних країн. Наприклад, у Південній Кореї платформа *Big Data GDS (Government Data Sharing)* дозволяє використовувати великі масиви даних для оцінки ефективності соціальних програм, аналізу потреб клієнтів та прогнозування результатів [11]. Це рішення можна адаптувати в Україні для проведення глибокого аналізу та формування

більш відповідних соціальних послуг [12]. Інноваційним є залучення штучного інтелекту в управлінські процеси в соціальній роботі.

У цілому цифровізація менеджменту соціальної роботи в Україні має великий потенціал для підвищення ефективності надання послуг та задоволення потреб різних категорій клієнтів [11]. Адаптація успішного зарубіжного досвіду може зміцнити інфраструктуру та підвищити якість соціальних послуг [12].

Висновки. *На основі отриманих у цьому дослідженні даних і результатів аналізу можна запропонувати рекомендації та стратегії для покращення цифровізації менеджменту соціальної роботи в Україні, а також спрогнозувати можливі наслідки їх реалізації:*

По-перше, слід розробити та впровадити нові цифрові платформи для реєстрації, моніторингу та надання соціальних послуг; платформи мають об'єднувати дані з різних джерел і забезпечувати зручність для користувачів. Наприклад, розробка єдиної системи реєстрації та моніторингу для всіх соціальних служб, яка дозволяє швидко обмінюватися даними між різними установами.

По-друге, автоматизувати обробку запитів та документів для зниження адміністративного навантаження та підвищення якості даних. Наприклад, впровадження системи автоматичного розподілу запитів, яка дозволяє швидше обробляти заявки клієнтів соціальних служб та видавати результати.

По-третє, інтегрувати нові цифрові рішення з існуючими системами *Дія*, *eHealth* та іншими державними платформами для забезпечення безперервності послуг. Приміром, забезпечити з'єднання нових платформ з існуючими системами через *API* для автоматизованого обміну даними.

По-четверте, необхідно забезпечити безперервне навчання персоналу: розробити та впровадити навчальні програми для соціальних працівників з використання цифрових технологій (наприклад, розробка онлайн-курсів та практичних тренінгів, що охоплюють основи роботи з новими платформами та інструментами); проводити регулярні тренінги для підвищення кваліфікації соціальних працівників у сфері ІТ та цифрових технологій (з цією метою варто організувати семінари та воркшопи з найновішими практиками та інструментами); створити центри підтримки для допомоги соціальним працівникам у використанні нових цифрових рішень (приміром, відкриття гарячої лінії та чат-підтримки для оперативної допомоги працівникам).

По-п'яте, підвищувати ефективність управлінських процесів: використовувати *ERP*-системи та аналітичні платформи для управління ресурсами та аналізу ефективності. Слід провадити системи управління ресурсами, яка допоможе оптимізувати розподіл коштів та людських ресурсів.

По-шосте, впровадити системи моніторингу та оцінки ефективності соціальних програм на основі даних. Доречним буде створення

інформаційної панелі для відстеження прогресу та результатів програм.

По-сьоме, доцільно використовувати цифрові інструменти для поліпшення взаємодії між соціальними працівниками та клієнтами. Важливий крок – впровадження чат-ботів та мобільних додатків для швидкої комунікації та надання консультацій.

По-восьме, необхідно забезпечити конфіденційність та безпеку даних: створити та впровадити політики захисту даних для забезпечення конфіденційності та безпеки інформації; розробити детальні правила щодо зберігання, обробки та передачі даних; впроваджувати сучасні засоби захисту даних, такі як шифрування та багатofакторна автентифікація. Для прикладу, використання сертифікатів SSL для захисту передачі даних та впровадження двофакторної автентифікації для доступу до системи. Оскільки соціальні працівники працюють із конфіденційними даними, слід проводити тренінги для соціальних працівників з інформаційної безпеки та захисту даних. Для цього слід проводити регулярні навчальні сесії з основ кібербезпеки та захисту інформації.

У результаті впровадження запропонованих рекомендацій щодо цифровізації менеджменту соціальної роботи очікується ряд змін, а саме: зменшення адміністративного навантаження, що призведе до швидшого надання послуг; підвищення рівня задоволення клієнтів завдяки прозорим процесам та швидкому доступу до послуг; зниження емоційного вигорання серед соціальних працівників; окрім того, буде забезпечено доступ до навчання та супервізії, що підсилить підтримку працівникам соціальних служб.

Отже, цифровізація менеджменту соціальної роботи є надзвичайно перспективним напрямком оптимізації соціальної сфери в Україні. Подальші дослідження з цифровізації менеджменту соціальної роботи можуть бути присвячені пошуку і детальній розробці найефективніших цифрових рішень для управління соціальним супроводом різних груп клієнтів.

Список використаної літератури

1. Bredt L., Ruz R., Bevern-de Bi M., De Schrijver M. Data Accounting and Social Work: From Relational to Social. *British Journal of Social Work*. 2011. № 41. 1372–1382.
2. Devlieger J., Bredt L., Ruz R. Justifying Policy on Electronic Information Systems: The Field of Ambiguity. *British Journal of Social Work*. 2016. № 47. 1500–1516.
3. Devlieger J., Ruz R. Electronic Information Systems: In Search of Responsible Social Work. *Journal of Social Work*. 2018. № 18(6). 650–665. URL: <https://doi.org/10.1177/1468017318757296>.
4. Burton J., van den Broek D. Accountable and Countable: Management Information Systems and the Bureaucratization of Social Work. *British Journal of Social Work*. 2009. № 39. 1326–1342.
5. Carrillo T. E. Management Information Systems. *Administration in Social Work*. 2005. № 29. 43–61.

6. Arsad F. S., Soffian S. S., Kamaruddin P. S. N., et al. The Impact of eHealth Applications In Healthcare *Intervention. A Systematic Review. Journal of Health Research*. 2023. № 7(3). URL: <https://digital.car.chula.ac.th/jhr/vol37/iss3/1/>.
7. Roeske A., Mittmann M. Bridging Digitalization and Digitality in Social Work Practice Education. A Post-pandemic View. *European Social Work Education and Practice*. 2024. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-66559-2_11.
8. Steiner O. Social Work in the *Digital* Era. Theoretical, Ethical and Practical Considerations. *British Journal of Social Work*. 2021. № 51(8). URL: <https://irf.fhnw.ch/entities/publication/7d462aef-7fdd-4ef9-a0cc-0c3037edfa86/full>.
9. European Social Network, ESN. Transforming Social Services through Digitalisation. ESN Thematic Reports. 2021. URL: https://www.esn-eu.org/sites/default/files/2021-08/Digitalisation_small.pdf.
10. Muñoz Moreno R., Fernández Borrero M., Ferri Fuentevilla E., et al. Technologies and Social Services. An Overview of Technology Use by Users of Social Services. *PLOS One*. 2021. № 18(5). URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0284966>.
11. Goldkind L., Wolf L., Freddolino Paul P. *Digital Social Work: Tools for Practice with Individuals, Organizations, and Communities*. Oxford University Press, 2018. 240 p.
12. Попович В., Щербина С., & Новак Т. Цифрова трансформація сфери соціального захисту в умовах воєнного стану і повоєнного відновлення України. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2024. № 2(55). С. 82–88. URL: <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2024.55.82-88>
13. Кожеленко К. Цифровізація соцпослуг: можливості для громад. Урядовий кур'єр : газета Кабінету Міністрів України. 28 вересня 2024 р.
14. Єгорова-Луценко Т. П. Цифровізація системи надання соціальних послуг в Україні. *Право та інноваційне суспільство: електрон. наук. вид*. 2020. № 2(15). URL: <http://apir.org.ua/wp-content/upload>
15. Цифрові інновації у соціальному захисті: досвід України. *Liga.net*. 31 октябрю 2024 р. URL: <https://blog.liga.net/user/kkoshelenko/article/>
16. Юрків Я. Використання цифрових технологій в організації соціального супроводу осіб, які постраждали від насильства в сім'ї. *Science and Education*. 2023. № 2. С. 83–88.
17. Байдарова О., Лаврент'єв Д. Використання інтернет-технологій для розвитку соціальних послуг у громаді для дітей з інвалідністю та їх сімей. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія «Соціальна робота». 2018. № 4. Т. 2. С. 6–12.
18. Потапчук О. Тенденції застосування цифрових технологій в системі вищої освіти України та країнах ЄС. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2024. № 1. С. 49–55. URL: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.1.2024.302168>
19. О. Базелюк. Основні тренди і виклики цифровізації у вищій школі. *Педагогічний дискурс*. 2021. Випуск 31. С. 36–44.
20. Мальцева О. В. Еволюція інституту самоменеджменту соціального працівника як складової управлінської культури соціальної сфери: компаративний

аналіз. *Актуальні проблеми філософії та соціології*: Науково-практичний журнал. Рубрика 2. Соціологія. 2024. № 48. С. 147–152. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=http://apfs.nuoua.od.ua/index.php/48-2024&ved=2ahUKewih7XElvOKAxWtBAIHxj5CogQFnoECCgQAAQ&usg=AOvVaw0colTGJERXhQS54uRU1VWj>

21. Мальцева О., Підкамінецька З. Використання цифрових технологій для профілактики емоційного вигорання соціальних працівників. *Вісник Львівського національного університету*. Серія: Психологічні студії. 2024. Випуск 22. С. 15–38. URL: <http://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/uk/v22-2024>

Maltseva O. V. Digitalization of social work management: innovations and prospects for transformation

The purpose of this study is to analyze and optimize the implementation of digital technologies in social work management in Ukraine, taking into account the modern challenges posed by war and socio-economic instability. The article examines the current state of digitalization in social management in Ukraine, including available digital technologies, tools, and programs that have already been implemented or are in development. The level of their use and effectiveness in different regions of the country is assessed, and the main problems and obstacles encountered by social workers are identified.

The study summarizes international experiences in the digitalization of social work management. A systematic analysis of successful implementations of digital technologies in social work management is conducted, particularly in European, North American, and Asian countries. Best practices and strategies that could be adapted and introduced in Ukraine, considering national specifics and challenges, are identified.

Furthermore, the needs and expectations of clients of social services and institutions in Ukraine are analyzed, including internally displaced persons, veterans, migrants, refugees, individuals suffering from mental health disorders (such as war trauma, PTSD, self-harm), and social workers facing emotional and professional burnout. The study explores how digital technologies can enhance the accessibility and quality of social services and ensure an individualized approach to each client.

Based on these findings, recommendations for improving the digitalization of social work management in Ukraine are developed. Specific strategies and proposals are presented regarding the implementation of new technologies, staff training, enhancing managerial processes, and ensuring the confidentiality and security of client data.

The expected outcomes of implementing these recommendations include a reduction in administrative burdens, leading to faster service delivery; an increase in client satisfaction through transparent processes and quick access to services; a decrease in emotional burnout among social workers; and improved access to training and supervision, strengthening support for social service employees.

Key words: digitalization, digital technologies, social work management, social management, innovations.

УДК 316.774

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.16>

І. В. ПИГОЛЕНКО

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

В. А. ГАСАНОВ

магістрант факультету соціології і права

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ВИКОРИСТАННЯ МАШИННОГО НАВЧАННЯ ДЛЯ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА

Стаття присвячена розгляду використання машинного навчання, для аналізу сучасних соціальних медіа, що дає можливість кластеризувати теми обговорень, виявляти фейковий контент та візуалізувати взаємозв'язки між користувачами. Соціальні мережі, як цифрові структури взаємодії користувачів, надають унікальні можливості для дослідження соціальних процесів, обміну інформацією, формування спільнот, а також аналізу впливу та зв'язків між учасниками.

У статті обґрунтована актуальність та необхідність використання алгоритмів машинного навчання у сфері аналізу соціальних медіа, оскільки саме ці алгоритми дозволяють виявляти приховані зв'язки, теми, патерни поведінки та фейковий контент. Обґрунтовано важливість вдосконалення систем аналізу соціальних медіа на основі машинного навчання як для наукових досліджень, так і для практичного застосування у сферах безпеки, журналістики, маркетингу та громадянського суспільства.

В мовах розвитку цифрового суспільства зростає потреба в інтелектуальних автоматизованих системах, здатних ефективно аналізувати великі обсяги даних у режимі реального часу, що дає можливість покращити продуктивність та оперативність реагування в критичних ситуаціях.

В статті здійснено аналіз використання алгоритмів машинного навчання для аналізу текстових даних, зокрема його підгалузі як-от обробка природної мови (NLP) та глибоке навчання, що забезпечує широкий інструментарій для реалізації цих задач.

В статті звернуто увагу на необхідності модернізації класичних соціологічних методів роботи з інформацією, у зв'язку з постійним зростанням величезних масивів неструктурованих даних.

Попри значну кількість наукових досліджень у сфері новітніх соціальних медіа, ця тема залишається актуальною, у зв'язку з постійним розвитком засобів комунікації, соціальних медіа та соціальних мереж, що

впливає на трансформацію соціального простору у сучасному цифровому суспільстві.

Ключові слова: соціальні медіа, соціальні мережі, комунікація, машинне навчання, аналіз даних, дослідження.

Постановка проблеми. У сучасному цифровому суспільстві соціальні медіа перетворилися на головну платформу для комунікації, обміну інформацією, формування громадської думки та впливу на соціальні процеси. Обсяги даних, які генеруються користувачами щоденно, перевищують мільярди одиниць контенту, що створює безпрецедентні можливості для аналізу соціальних взаємодій, але одночасно породжує нові виклики щодо обробки, інтерпретації та верифікації інформації. Саме тому зростає потреба в інтелектуальних автоматизованих системах, здатних ефективно аналізувати великі обсяги даних у режимі реального часу.

Особливої актуальності набуває використання алгоритмів машинного навчання у сфері аналізу соціальних медіа, оскільки саме ці алгоритми дозволяють виявляти приховані зв'язки, теми, патерни поведінки та фейковий контент. Розробка і оптимізація систем аналізу соціальних медіа на основі машинного навчання є надзвичайно важливою як для наукового дослідження, так і для практичного застосування у сферах безпеки, журналістики, маркетингу та громадянського суспільства.

Попри значні досягнення в галузі автоматизації аналізу соціальних медіа, існують численні проблеми, пов'язані з якістю класифікації даних, виявленням дезінформації, нестабільністю алгоритмів при зміні контексту та мовного середовища. Система аналізу повинна не лише бути здатною швидко обробляти вхідні потоки даних, а й гнучко адаптуватися до нових тенденцій – від нових форматів повідомлень до зміни інформаційних патернів поширення новин. Також, є недостатня адаптованість існуючих алгоритмів до специфіки українського простору соціальних медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання аналізу соціальних медіа активно досліджується в роботах українських вчених Веселяк В.В., Грицюк Ю.І., Дереторська Т.І., Дорошенко І.В., Кнігніцька Т.В., Лобовікова О.О., Мельников А.С. та ін. та іноземних Fatima M., Mitchell T., Quinlan J. R., Witten I. H., Frank E., Pasha M., Sarker I.H. та ін.

Метою даної статті є розгляд використання машинного навчання, для аналізу сучасних соціальних медіа в умовах розвитку цифрового суспільства.

Виклад основного матеріалу. Соціальні медіа (англ. Social media) – вид мас-медіа, ряд онлайн-ових технологій на принципах Веб 2.0, завдяки яким споживачі контенту через свої дописи стають його співавторами і можуть взаємодіяти, співпрацювати, спілкуватися, ділитися інформацією або брати участь у будь-якій іншій

соціальній активності із теоретично усіма іншими користувачами певного сервісу [7].

Соціальні медіа, як об'єкт дослідження, надають величезний масив неструктурованих даних, для роботи з якими класичні соціологічні методи потребують модернізації.

Соціальні медіа є частиною повсякденного життя. Це надає користувачам простий спосіб взаємодії та спілкування з іншими, не зустрічаючись віч-на-віч. Ця форма спілкування надає багато можливостей компаніям і окремим особам для охоплення великої аудиторії. Переваги соціальних медіа впливають з активної участі та створення нового привабливого контенту.

В Україні соціальні медіа набули значної популярності. Серед найбільш використовуваних платформ – Facebook, Instagram та YouTube. Вони стали важливими каналами для спілкування, отримання новин та ведення бізнесу. Значна частина українців використовує соціальні медіа для отримання інформації та взаємодії.

Також, варто відзначити використання цифрової етнографії (нетнографії), що дозволяє дослідити поведінку онлайн-спільнот у природному середовищі. У поєднанні з методами машинного навчання ці підходи дозволяють формувати складні моделі аналізу громадської думки, динаміки конфліктів, впливу фейків на громадську думку тощо.

Сучасні дослідження соціальних медіа доводять, що ці платформи не просто відображають громадську думку, а й активно формують її. У соціальних медіа відбувається обговорення важливих політичних, соціальних та культурних тем. Користувачі не лише споживають інформацію, а й стають її творцями. Це змінює структуру суспільної комунікації – від ієрархічної (ЗМІ → споживач) до мережевої (учасники ↔ учасники). Саме в соціальних медіа відбувається політична мобілізація, організація протестів, кампанії за чи проти соціальних ініціатив, що свідчить про трансформацію ролі громадян у суспільному житті.

Особливої ваги це набуває в періоди політичних криз або воєнних конфліктів, коли соціальні медіа стають не тільки джерелом інформації, а й інструментом впливу.

Система аналізу соціальних медіа – це цілісний технологічний комплекс, побудований на принципах гнучкої модульності, масштабованості та безпеки. Її структура передбачає логічне розмежування функцій, що дозволяє ефективно розв'язувати завдання від збору та підготовки даних до глибокого аналізу та прийняття рішень. Якісне проектування архітектури системи забезпечує її стійкість до навантажень, адаптивність до змін середовища та здатність до інтеграції з новими джерелами та аналітичними інструментами. Такі системи є незамінними інструментами у сфері інформаційного аналізу, здатними надати глибоке розуміння поведінки онлайн-аудиторії та прогнозувати її реакції на ті чи інші події. Їх використання сприяє підвищенню ефективності

комунікацій, оптимізації маркетингових стратегій і прийняттю обґрунтованих управлінських рішень у цифрову епоху.

Вплив соціальних медіа на різноманітні соціальні процеси та практики все більше стає у центрі уваги соціальних та гуманітарних наук.

Соціальні та гуманітарні науки більше цікавить роль соціальних медіа в контексті загальної соціальної реальності, а не їх технічна функціональність. Вивчення цієї ролі може базуватися на загальному уявленні про соціальні медіа як про категорію інтернет-сайтів, які дозволяють користувачам самостійно створювати інформаційний контент. Очевидною проблемою сучасних теоретичних досліджень соціальних медіа є відносний еkleктизм поточних наукових досліджень.

Сучасні соціальні і гуманітарні науки базуються на принципі поліпарадигмальності, тому традиції аналізу одного і того ж явища в ній, як правило, дуже різноманітні. У даному випадку ситуація ускладнюється надзвичайно високою динамікою розвитку об'єкта дослідження – соціальних медіа, які регулярно набувають нових властивостей та інструментів.

Аналіз текстових даних за допомогою алгоритмів машинного навчання є однією з найдинамічніших і водночас найскладніших сфер сучасної обробки інформації. У цифрову епоху обсяг текстового контенту, що генерується користувачами щодня, стрімко зростає, охоплюючи соціальні мережі, форуми, відгуки, електронні листи, новини, блоги тощо. Це зумовлює необхідність ефективних методів аналізу, які здатні автоматично обробляти великі обсяги тексту, виділяти з нього значущу інформацію, здійснювати класифікацію, оцінку тональності, виявляти приховані теми, передбачати поведінку користувачів та інші аналітичні завдання. Машинне навчання, зокрема його підгалузі як-от обробка природної мови (NLP) та глибоке навчання, забезпечує широкий інструментарій для реалізації цих задач [9].

Однією з найважливіших переваг машинного навчання у роботі з текстами є здатність алгоритмів виявляти закономірності в неструктурованих даних без явних інструкцій від аналітика. Це відкриває можливість адаптивного аналізу, що змінюється відповідно до тематики тексту, лексичних особливостей, контексту та стилістики. Для цього застосовуються різні типи алгоритмів: від класичних моделей, як-от наївний баєсівський класифікатор чи логістична регресія, до сучасних архітектур нейронних мереж, таких як LSTM, Transformer або BERT. Залежно від мети дослідження, алгоритми підбираються таким чином, щоб оптимально відображати логіку обробки тексту: класифікація, тематичне моделювання, виявлення аномалій або прогнозування змін у поведінці.

Підготовка тексту до машинного аналізу є критично важливим етапом. Текстові дані, зазвичай, є зашумленими, містять граматичні помилки, нетипові конструкції, жаргон, а також можуть бути різними

мовами. Стандартизований процес попередньої обробки включає токенізацію (розбиття на слова або фрази), лематизацію (зведення слів до базової форми), видалення стоп-слів (часток, прийменників, займенників), нормалізацію (перетворення тексту до нижнього регістру), а також кодування (наприклад, через TF-IDF або word embeddings). Вибір методів трансформації тексту безпосередньо впливає на якість побудованих моделей, а, отже, на точність прогнозів і висновків [17].

Успішність роботи моделі визначається не лише архітектурою, а й правильністю навчання. Дослідник має підібрати відповідну кількість навчальних прикладів, забезпечити баланс класів, уникати переобучення (overfitting), використовувати крос-валідацію, а також обирати метрики, що відповідають специфіці задачі: точність (accuracy), повноту (recall), специфічність, F1-міру тощо. Важливо також вчасно оновлювати моделі відповідно до змін контенту в соціальних мережах, оскільки мовні тренди швидко змінюються [14].

У рамках прикладних задач, алгоритми машинного навчання для тексту все частіше застосовуються у маркетингових дослідженнях. Компанії використовують класифікацію відгуків для визначення задоволеності клієнтів, прогнозування намірів купівлі, моніторингу конкурентів. У сфері HR – для автоматичного аналізу резюме, відбору кандидатів. У юридичних системах – для класифікації документів, виявлення ключових фрагментів у договорах. Журналістика використовує тематичне групування новин, пошук фейкових матеріалів та прогнозування резонансу подій у мережі. У державному управлінні – для аналізу громадської думки, виявлення загроз, формування антикризової політики.

Реалізація таких систем передбачає не лише побудову моделі, а й створення інтерфейсів, що дозволяють користувачам взаємодіяти з результатами. Для цього створюються панелі керування, де можна фільтрувати текстові дані за часом, категоріями, джерелами, використовувати пошук за ключовими словами, переглядати найпопулярніші теми або найбільш згадуваних осіб. Часто аналітика поєднується з візуалізацією: хмари слів, графи, інтерактивні часові діаграми [12].

У застосуванні машинного навчання до текстових даних виникають і певні виклики. Насамперед – це мовна неоднорідність даних, наявність синонімів, полісемії, контекстуальних значень, метафор і іронії, що ускладнює точне розпізнавання змісту. Алгоритми часто виявляють упередження, оскільки навчаються на нерівномірно представлених даних. Наприклад, недостатнє представлення жіночого голосу в тренувальній вибірці може призвести до гендерного викривлення результатів. Також, складною є задача інтерпретації результатів – деякі моделі, особливо глибокі нейронні мережі, діють як «чорні скриньки», і аналітик не завжди може пояснити, чому модель зробила певне передбачення [10].

Не менш критичною проблемою є упередженість у даних, яка може призвести до дискримінаційних висновків і несправедливих рішень. Вона виникає через нерівномірне представлення груп у тренувальних наборах, і вирішується шляхом ретельного тестування моделей на збалансованих вибірках. Брак інтерпретованості глибоких моделей часто спричиняє недовіру до результатів, що особливо важливо в сферах, де потрібна прозорість – у таких випадках застосовують інструменти Explainable AI, зокрема, LIME або SHAP, які пояснюють логіку моделі.

Нарешті, порушення конфіденційності є потенційним джерелом юридичних ризиків, особливо при роботі з публічними текстами із соціальних мереж. Щоб уникнути таких наслідків, слід застосовувати анонімізацію даних та узгоджувати обробку з відповідними політиками конфіденційності.

Отже, усвідомлення цих ризиків та активне використання сучасних технологічних і етичних рішень дозволяє зробити аналіз текстових даних більш надійним, точним і відповідальним.

Окрему увагу слід приділяти етичним аспектам. Обробка текстових даних, особливо у випадках із соціальними мережами, вимагає дотримання конфіденційності, узгодження з політикою GDPR та іншими нормативами. Збір та аналіз публічної інформації має здійснюватися з урахуванням прав користувачів та уникнення дискримінаційного використання даних. Важливо також забезпечувати прозорість алгоритмів і можливість зворотного зв'язку з боку кінцевих користувачів.

Соціальні мережі, як цифрові структури взаємодії користувачів, надають унікальні можливості для дослідження соціальних процесів, обміну інформацією, формування спільнот, а також аналізу впливу та зв'язків між учасниками. Дослідження структур соціальних мереж є важливою частиною соціальної інформатики, обробки великих даних, прикладної соціології, а також цифрового маркетингу. Такий аналіз передбачає використання спеціальних методів і моделей, які дають змогу розглядати мережу як систему взаємопов'язаних елементів, що взаємодіють за певними законами та утворюють складну ієрархію зв'язків [16].

Початковим етапом дослідження є побудова графа соціальної мережі. Користувачі або інші об'єкти (сторінки, групи, події) розглядаються як вузли, а взаємодії між ними – як ребра графа. Залежно від характеру взаємодії, ребра можуть бути напрямленими (наприклад, підписка в Twitter) або ненапрямленими (взаємне додавання у друзі на Facebook). Крім того, зв'язки можуть бути зваженими – із зазначенням сили або частоти взаємодії. Отриманий граф дозволяє провести подальший кількісний та якісний аналіз структури, виявити закономірності в розподілі зв'язків, рівень згуртованості мережі, наявність кластерів або ключових акторів.

Одним з основних напрямів є аналіз центральності, тобто виявлення найбільш важливих вузлів у мережі. Існує кілька типів центральності: ступенева (degree centrality), що враховує кількість зв'язків; проміжкова (betweenness centrality), яка вимірює, скільки разів вузол потрапляє на найкоротший шлях між іншими вузлами; та близькість (closeness centrality), що оцінює середню відстань від вузла до всіх інших у мережі. Такі метрики дозволяють виявити лідерів думок, інфлюенсерів, координаторів спільнот або, навпаки, периферійних користувачів. Для візуалізації використовується розташування вузлів за центральністю, що дозволяє інтуїтивно зрозуміти топологію мережі [15].

Ще одним важливим аспектом є виявлення спільнот у мережі. Користувачі часто формують групи або кластери на основі спільних інтересів, тем обговорень, географічної приналежності або типу контенту. Для автоматичного виявлення таких спільнот використовуються алгоритми кластеризації графів: модульність Ньюмана, алгоритм Louvain, spectral clustering та інші. Виявлення спільнот дозволяє ефективніше таргетувати рекламні кампанії, виявляти локальних лідерів думок та прогнозувати поширення інформації. Також, це корисно у виявленні дезінформаційних мереж, бот-мереж або організованих кампаній впливу.

Значне поширення отримав аналіз інформаційної дифузії – як поширюється інформація в межах соціальної мережі. Дослідження включає моделювання процесів репостів, цитування, лайків, коментарів, а також аналіз затримки в часі поширення повідомлень. У цьому контексті важливим є поняття каскаду – ланцюжка поширень одного повідомлення через різних користувачів. Структура каскадів може бути вузькою, якщо повідомлення поширюється лише в межах однієї спільноти або розгалуженою, коли воно «вірусно» переходить між групами. Моделі дифузії можуть бути як емпіричними (на основі історичних даних), так і симуляційними – з використанням SIR, SIS моделей, або моделі порогу. Розуміння того, як і чому певний контент стає вірусним, є стратегічно важливим для медіа, брендів та державних структур.

У дослідженні структур також актуальним є аналіз щільності мережі, який характеризує загальний рівень взаємопов'язаності. Чим вища щільність, тим більше зв'язків між учасниками. Щільні мережі мають високий рівень довіри, але можуть бути схильними до інформаційної замкнутості. Натомість розріджені мережі мають кращу здатність до розповсюдження нової інформації, але нижчий рівень соціального капіталу. Щільність залежить від типу платформи, цілей взаємодії та загальної активності користувачів. Аналіз щільності застосовується для оцінки стабільності мережі, виявлення вузьких місць, а також для планування втручань (наприклад, інформаційних кампаній).

Значну роль у структурі соціальних мереж відіграють мости – зв'язки між віддаленими спільнотами. Їхня роль полягає в перенесенні

інформації з одного сегмента мережі до іншого. Виявлення мостів має стратегічне значення: користувачі, які утворюють такі зв'язки, можуть не бути найактивнішими, але саме вони забезпечують циркуляцію новин між сегментами аудиторії. Мости важливі також у боротьбі з дезінформацією: через них можуть поширюватися як шкідливі, так і корисні повідомлення.

Інструментальне забезпечення для дослідження структур соціальних мереж доволі розвинене. Серед найпоширеніших платформ – Gephi, що дозволяє візуалізувати великі граfi з численними фільтрами та аналітичними функціями. NodeXL інтегрується з Excel і підходить для початкового аналізу невеликих мереж. NetworkX – бібліотека Python для обчислення метрик та побудови графів. Для великих мереж використовуються Graph-tool, Pajek, Cytoscape. Із сучасних хмарних платформ популярні Neo4j для зберігання та запитів до графових баз даних, а також Cloud Analytics платформи зі спеціалізованими модулями аналізу соціальних мереж [11].

Дослідження структур соціальних мереж активно застосовується в прикладних сферах. У політиці – для виявлення координації бот-мереж або аналізу передвиборчих кампаній. У маркетингу – для вивчення споживацьких спільнот та побудови інфлюенс-кампаній. У сфері охорони здоров'я – для відстеження поширення інформації про вакцинацію або епідемії. У безпековій сфері – для виявлення радикальних угруповань чи каналів вербування. Такі дослідження мають важливе значення для розробки ефективних стратегій комунікації, боротьби з фейковими новинами та підвищення інформаційної стійкості суспільства.

Таким чином, аналіз структури соціальних мереж є складним, але надзвичайно важливим інструментом для розуміння цифрової взаємодії. Він дає змогу не лише описати поточний стан мережі, а й передбачити її еволюцію, виявити ключові вузли, оцінити ефективність поширення інформації та підготувати ґрунт для впливу на соціальні процеси. У поєднанні з машинним навчанням та інструментами візуалізації такі дослідження дозволяють реалізовувати аналітику нового покоління, здатну працювати з великими обсягами динамічних даних у режимі реального часу.

Висновки. З огляду на динаміку розвитку цифрових технологій, дослідження соціальних медіа залишатиметься актуальним у найближчі десятиліття. Основними перспективними напрямками вважаються: автоматизований аналіз великих даних (big data), застосування алгоритмів машинного навчання, вивчення візуального контенту (меми, фото, відео), дослідження цифрової ідентичності та онлайн-активізму. Усе більшої ваги набувають міждисциплінарні підходи, що поєднують соціогуманітарні та технічні науки, а саме соціологію, лінгвістику, психологію, інформатику, право.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що машинне навчання відкриває широкі перспективи для аналізу текстових даних, забезпечуючи як

високу точність, такі адаптивність до нових завдань. Водночас, успішна реалізація таких систем вимагає не лише технічних знань, а й уважності до якості даних, контексту застосування, етичних стандартів. Інтеграція алгоритмів машинного навчання з сучасними інтерфейсами, автоматизацією та візуалізацією створює потужні інструменти, які можуть бути використані в освіті, науці, бізнесі та державному секторі, формуючи нову культуру обробки тексту в цифрову епоху.

Список використаної літератури

1. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія* / Упоряд. В. Лях. Київ, 1996. С. 194–250.
2. Веселяк В. В., Грицюк Ю. І. Методи машинного навчання в епідеміологічних дослідженнях. *Scientific Bulletin of UNFU*. 2024. №34. С. 59–67.
3. Дорошенко І.В., Книгніцька Т.В., Дереторська Т.І. Порівняння алгоритмів машинного навчання для прогнозування смертності від вірусу COVID-19. *VIRUS. SWorldJourn*. 2022. № 2, С. 72–77.
4. Кутуєв П.В. Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 516 с.
5. Лобовікова О. О., Мельніков А. С. Соціальні мережі як феномен інформаційного суспільства. *Вісник Львівського університету*. 2011. №. 5. С. 154–160.
6. Маклюєн Г. Галактика Гутенберга. Становлення людини друкованої книги / пер. з англ. А. Галушка, В. Самойленко. 2024. 384 с.
7. Соціальні медіа. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальні_медіа (дата звернення: 21.04.2025)
8. Яковлев М.В., Дубас М.О., Купка О.В. Цифрова соціологія та постінформаційне суспільство: методологічні виклики й дослідницькі перспективи. *Науковий журнал «Габітус»*. 2023. № 55. С. 33–38.
9. Ardabili S. F., Mosavi A., Ghamisi P., Ferdinand F., Varkonyi-Koczy A. R., Reuter U., Rabczuk T., Atkinson P. M.. COVID-19 Outbreak Prediction with Machine Learning. *SSRN Electronic Journal*. 2020, №13.
10. Artificial Intelligence and COVID-19: Deep Learning Approaches for Diagnosis and Treatment / Jamshidi M. et al. *IEEE Access*. 2020. №8. P. 109581-109595. DOI: 10.1109/ACCESS.2020.3001973
11. Essien A, Petrounias I, Sampaio P, Sampaio S. Improving Urban Traffic Speed Prediction Using Data Source Fusion and Deep Learning. *IEEE International Conference on Big Data and Intelligent Computing (BigComp)*. IEEE. 2019. P. 1–8. DOI:10.1109/BIGCOMP.2019.8679231
12. Fatima M., Pasha M. Survey of Machine Learning Algorithms for Disease Diagnostic. *Journal of Intelligent Learning Systems and Applications*, 2017. № 9. P. 1–16.
13. Mitchell T. Machine Learning. McGraw Hill. 1997.
14. Quinlan J. R. C4.5: Programs for Machine Learning. Mach L.J. Morgan Kaufmann Publishers, San Mateo, California. 1993. 299 p.
15. Sarker I.H, Alkahtani H., Alsolami F., Khan A., Abusharq Y., Siddiqui M.K. Context pre-modeling: an empirical analysis for classification based user-centric context-aware predictive modeling. *Journal Big Data*. 2020. №7. P. 1–23.

16. Weka: Practical machine learning tools and techniques with Java implementations / Witten I. H. et al. New Zealand. Department of Computer Science, The University of Waikato. 1993.

17. Witten I. H., Frank E. Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques. San Francisco: Morgan Kaufmann Publishers. 2nd edition. 2005. 560 p.

Pygolenko I. V., Gasanov V. A. Using machine learning to analyze social media

The article is devoted to the consideration of the use of machine learning for the analysis of modern social media, which makes it possible to cluster discussion topics, detect fake content and visualize relationships between users. Social networks, as digital structures of user interaction, provide unique opportunities for the study of social processes, information exchange, community formation, as well as the analysis of influence and connections between participants.

The article substantiates the relevance and necessity of using machine learning algorithms in the field of social media analysis, since it is these algorithms that allow to detect hidden connections, topics, patterns of behavior and fake content. The importance of improving social media analysis systems based on machine learning is substantiated both for scientific research and for practical application in the fields of security, journalism, marketing and civil society.

In the languages of development of digital society, there is a growing need for intelligent automated systems capable of effectively analyzing large amounts of data in real time, which makes it possible to improve productivity and responsiveness in critical situations.

The article analyzes the use of machine learning algorithms for text data analysis, in particular its subfields such as natural language processing (NLP) and deep learning, which provide a wide range of tools for implementing these tasks.

The article draws attention to the need to modernize classical sociological methods of working with information in connection with the constant growth of huge arrays of unstructured data.

Despite a significant amount of scientific research in the field of new social media, this topic remains relevant due to the constant development of communication tools, social media and social networks, which affects the transformation of social space in modern digital society.

Key words: social media, social networks, communication, machine learning, data analysis, research.

УДК 316.74:339.138:07(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.17>

Д. О. ШИМАНСЬКИЙ

аспірант кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

І. О. СОЛДАТЕНКО

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри прикладної соціології,
завідувачка кафедри прикладної соціології
та соціальних комунікацій
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ У МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано соціокультурні чинники, що визначають специфіку маркетингових комунікацій в українському медійному просторі в умовах глибоких суспільно-політичних трансформацій, спричинених як внутрішніми, так і зовнішніми викликами. Зосереджено увагу на значущості історичної пам'яті, мовної політики, культурної самосвідомості, колективного досвіду та впливу повномасштабної війни як ключових елементів, що істотно впливають на комунікативні стратегії брендів. Визначено, що комунікація в умовах війни набуває нових функцій, поєднуючи маркетингові цілі з соціальною відповідальністю, патріотичним змістом та емоційною підтримкою населення. Розглянуто трансформацію інформаційного середовища під впливом традиційних та цифрових медіа, з особливим акцентом на роль соціальних мереж як головного каналу донесення меседжів. Проаналізовано низку успішних кейсів українських компаній, які ефективно адаптують національні нарративи, візуальні образи та культурні символи в маркетингових кампаніях, демонструючи здатність брендів бути не лише комерційними суб'єктами, а й агентами культурної комунікації. Наголошено на необхідності високого рівня етичної, мовної та емоційної чутливості у формуванні маркетингових повідомлень, що здатні викликати довіру серед українського споживача. Обґрунтовано, що в новітніх реаліях маркетинг виконує також функцію посередника між бізнесом і суспільством, сприяючи формуванню єдиної громадянської ідентичності. Окреслено перспективи подальших досліджень у площині культурно детермінованих комунікацій, зокрема в контексті повоєнної відбудови, збереження національної пам'яті та утвердження демократичних цінностей у медійному дискурсі.

Ключові слова: маркетингові комунікації, соціокультурний контекст, медіа, українські бренди, патріотизм, мовна політика, цифрові медіа, інфлюенсери, соціальна відповідальність.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де обсяг інформаційних потоків зростає, маркетингові комунікації набувають нового змістового наповнення, виходячи далеко за межі традиційних функцій просування товарів і послуг. Вони дедалі більше перетворюються на потужний інструмент соціального конструювання реальності, формування колективної ідентичності, норм, цінностей і моделей поведінки.

Ці процеси відбуваються й в сучасній Україні, яка переживає масштабні соціальні, політичні, економічні та культурні трансформації, посилені війною, переосмисленням національної ідентичності. Український медіапростір упродовж останнього десятиліття зазнав глибоких змін, зокрема – активної діджиталізації, зміщення фокусу до соціальних медіа, зростання популярності локального та авторського контенту, а також формування нових запитів на достовірність, етичність, патріотизм та соціальну відповідальність.

У таких умовах ефективність маркетингових комунікацій значною мірою залежить від здатності брендів адаптувати свої стратегії до національного культурного коду, ментальних установок, мовних особливостей та символічного простору українського суспільства. Актуальним стає аналіз того, як маркетингові комунікації функціонують у медійному полі України, які соціокультурні чинники визначають їхню структуру та зміст, а також які виклики та можливості відкриває цей простір для брендів у контексті побудови стійкої комунікативної взаємодії з аудиторією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування маркетингових комунікацій у контексті соціокультурних трансформацій набуває дедалі більшої уваги як в українському, так і в зарубіжному науковому дискурсі. Упродовж останніх десятиліть суспільна думка значно збагачується поняттєво-категоріальним апаратом, пов'язаним із цифровою комунікацією, медіакультурою, інформаційним обміном, віртуальною взаємодією, що стало можливим завдяки концептуальним напрацюванням Ю. Габермаса, К. Шеннона, Г. Лассвела та ін.

Окремий науковий інтерес становить вивчення процесів цифрової модернізації та її впливу на екранні мистецтва, соціальну взаємодію і культурну ідентичність, чим займалися Н. Зражевська, В. Кулик, В. Лук'янець, Г. Почепцов. Питання культурного коду та кроскультурного аналізу українців підіймаються в роботах А. Кліменкової, М. Стародубської, А. Ташенко. Проте, попри наявність ґрунтовної бази теоретичних напрацювань, питання функціонування маркетингових комунікацій у специфічному соціокультурному контексті сучасної України, зокрема в умовах повномасштабної війни, ще не отримало вичерпного висвітлення. Водночас поєднання комунікативної, культурної та патріотичної складових у сучасному маркетингу відкриває нові дослідницькі горизонти, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою цієї статті є огляд соціокультурних чинників, що впливають на формування та ефективність маркетингових комунікацій в українському медійному просторі.

Виклад основного матеріалу. Маркетингові комунікації є невід’ємною складовою сучасного бізнес-середовища та суспільної комунікації загалом. У найширшому розумінні, це процес передачі ціннісного повідомлення від бренду до споживача з метою формування обізнаності, лояльності та стимулювання купівельної поведінки. За визначенням Ф. Котлера, маркетингові комунікації – це засоби, за допомогою яких компанії прагнуть інформувати, переконати та нагадати споживачам – безпосередньо чи опосередковано – про свої бренди та продукти [1, с. 486]. Це визначення акцентує увагу на основній меті маркетингових комунікацій – створенні та підтримці комунікаційного контакту з цільовою аудиторією. Однак у сучасних умовах ці комунікації виходять далеко за межі традиційного підходу до інформування споживачів і стають частиною складного соціокультурного простору, в якому формується національна ідентичність, цінності та поведінкові моделі українців.

До основних інструментів маркетингових комунікацій ми можемо віднести такі канали і стратегії, як реклама (ATL-комунікації), PR, BTL-активності, цифровий маркетинг, особисті продажі та інтегровані маркетингові комунікації. Реклама, як один із найбільш поширених методів масової комунікації, використовується для донесення інформації до широкої аудиторії через традиційні медіа (ТБ, радіо, зовнішню рекламу тощо), в той час як PR-стратегії спрямовані на побудову позитивного іміджу компанії шляхом взаємодії з громадськістю та медіа. Важливу роль відіграють і BTL-активності, які забезпечують безпосередній контакт із споживачем через промоакції та заходи. Цифровий маркетинг включає в себе стратегії, пов’язані з соціальними мережами, контент-маркетингом, таргетингом, SEO та іншими онлайн-інструментами.

Однак з розвитком цифрових технологій медіапростір, у якому реалізуються ці комунікації, зазнав значних змін. Раніше домінуючі традиційні ЗМІ (телебачення, радіо, друковані видання) поступово відходять на другий план, а основна частина комунікаційної взаємодії переміщується до цифрового середовища. Зокрема, соціальні мережі, відеохостинги, месенджери та платформи користувацького контенту стали основними каналами для взаємодії між брендами та споживачами. Це зумовлено не лише швидким розвитком технологій, але й змінами у поведінці самих споживачів, які прагнуть більш інтерактивного і персоналізованого досвіду спілкування з брендами [2, с. 14–19].

Спостерігається чітка тенденція зміщення уваги аудиторії до нових медіа – соціальних мереж, блогосфери, стрімінгових платформ. За даними дослідження Gradus Research, у 2023 році понад 70% українців

отримували новини через соцмережі, зокрема Telegram, Instagram та YouTube [3].

Нові медіа відкривають широкі можливості для персоналізованої, інтерактивної та візуально-орієнтованої маркетингової комунікації, водночас вони потребують більшої чутливості до культурних контекстів та етичних норм.

Маркетингові повідомлення, що інтегруються у медіаконтент (через нативну рекламу, брендований контент, інфлюенсерів тощо), мають потенціал формувати або підсилювати суспільні уявлення, норми та цінності. Наприклад, кампанії, які підтримують ЗСУ, гендерну рівність, екологічну свідомість або мову, не лише рекламують продукти, а й транслюють соціально значущі наративи.

Сфокусуємо увагу на інфлюенсер-маркетинзі, який сьогодні є одним із найефективніших інструментів залучення аудиторії, особливо молодіжної. Інфлюенсери виконують роль культурних медіаторів, оскільки мають високий рівень довіри та здатні формувати думки, уподобання й поведінкові установки.

У контексті України прикладом ефективної співпраці брендів з інфлюенсерами стали соціальні кампанії за участі блогерів, які просувають українську мову, культуру, допомогу армії.

Попри потенціал позитивного впливу, медіа можуть бути й інструментом маніпуляцій, особливо у сфері реклами та політичного маркетингу. Поширення фейків, емоційна поляризація, використання образів, які експлуатують соціальні травми або мову ворожнечі, становлять суттєву загрозу не лише для окремих брендів, а й для суспільної стабільності в цілому.

Водночас ефективність маркетингових комунікацій не визначається лише технічними інструментами чи каналами, а й глибиною розуміння соціокультурного контексту, в якому ці комунікації реалізуються. Особливості національної ідентичності, ментальності, мовного середовища, культурної спадщини та історичної пам'яті – усі ці аспекти суттєво впливають на сприйняття та ефективність маркетингових повідомлень. Адже в умовах глобалізації і швидких інформаційних змін дуже важливо враховувати специфіку локальних культур і соціальних структур при створенні комунікацій, що будуть сприйняті аудиторією як релевантні й автентичні [4, с. 373–379].

В Україні, в останні роки спостерігається глибокий соціокультурний, політичний та економічний контекст змін, тому зміни в медіапросторі та соціальних відносинах, спричинені війною та політичними подіями, вимагають нових підходів до комунікацій, зокрема з точки зору адаптації стратегії брендів до локальних культурних, соціальних і мовних чинників. Відтак, аналіз соціокультурних аспектів маркетингових комунікацій в українському контексті є надзвичайно важливим для розуміння того, як бренди можуть ефективно взаємодіяти з українським споживачем та враховувати його специфічні потреби і цінності.

В Україні це особливо відчутно через специфіку історичного досвіду, мовного питання, регіональної ідентичності, а також впливу сучасних соціополітичних обставин, зокрема війни з Росією та переосмислення національних цінностей і національного культурного коду.

Коди – це «таємна система слів, символів або поведінки», які використовуються для передачі повідомлень, пов'язаних з контекстом [5, с. 5]. Елементи «культурного коду» втілюються в конкретних стандартах, правилах поведінки та суспільних уявленнях, які формуються та легітимізуються в повсякденних практиках. На цей процес суттєво впливають традиційні та підсвідомі чинники, оскільки усталені звичаї та способи пізнання світу еволюціонували протягом тривалого часу та передавалися між поколіннями [6, с. 66].

Історичний досвід України, зокрема періоди боротьби за незалежність, суттєво впливає на сприйняття символів, наративів і меседжів. В національному коді українців низька соціальна довіра, але високо-розвинута культура довіри «своїм» [7, с. 152]. Маркетингові комунікації, меседжі яких апелюють до національної історії, патріотичних почуттів, героїчного минулого, мають більший відгук серед українських споживачів, особливо після 2014 року [8, с. 21–28].

Успішні приклади маркетингових кампаній (наприклад Rozetka, колаборації з ЗСУ тощо) свідчать про зростання попиту на ідентифікацію з українськими цінностями, символами та мовою [9].

В умовах мовної політики України та зростаючого запиту на контент українською мовою, бренди активно адаптують свої комунікації під україномовну аудиторію. За результатами дослідження Gradus Research, 67% українців у 2023 році віддавали перевагу контенту українською мовою, що прямо впливає на маркетингові стратегії [10]. Мовна ідентичність стала маркером належності до культурного простору України.

Війна стала каталізатором глибоких змін у суспільстві, зокрема в ціннісній системі. На перший план виходять теми стійкості, підтримки армії, волонтерства, взаємодопомоги. Комунікації, які демонструють емпатію, залученість і соціальну відповідальність, викликають довіру та емоційний відгук. Водночас бренди змушені враховувати чутливість тем – надмірна комерціалізація патріотизму або воєнної тематики може бути сприйнята негативно. Тому важливими є щирість, етичність і прозорість намірів у кожному маркетинговому повідомленні.

У сучасній українській комунікаційній практиці помітна тенденція до врахування соціальної чутливості щодо гендерної рівності, прав людини, інклюзивності. Молодь очікує від брендів відкритої позиції щодо соціальних проблем і готовності до діалогу. Вікові групи мають різний рівень цифрової грамотності, споживчі звички та інформаційні уподобання, що вимагає сегментації каналів комунікацій – від TikTok до телебачення чи друкованої реклами.

Українські бренди дедалі частіше інтегрують соціокультурні коди у свої маркетингові стратегії. Це зумовлено як трансформацією суспільних очікувань, так і необхідністю відповідати на виклики, пов'язані з війною, цифровізацією та культурною самоідентифікацією.

Однією з найбільш показових тенденцій стало активне використання патріотичної символіки та меседжів. Так, Rozetka у 2025 році долучилася до програми підтримки військових у застосунку "Армія+", пропонуючи знижки на амуніцію та інші товари для військовослужбовців. Компанія не лише поширювала цінності підтримки армії, а й залучала споживачів до участі у зборі коштів через інтерфейс свого сайту [11]. Компанія Київстар успішно апелює до глибинного культурного коду українців, який базується на довірі до «своїх» та взаємній підтримці в скрутні часи. Проєкт #ДоброПереможе трансформує цей архетип у сучасний формат: оператор позиціонує себе як «свій», частина української спільноти, яка разом з абонентами допомагає захисникам [12].

Варто відзначити окремі державні та бізнес-структури, які ініціювали креативні проєкти патріотичного спрямування з меседжами підтримки України у боротьбі з агресією. Наприклад, поштові марки «Укрпошти», дизайн карток Monobank [13].

Інший приклад – «Нова пошта», яка просуває концепт національного логістичного фронту, поєднуючи логістику з меседжем стійкості, підтримки та швидкості доставки в умовах війни. Це формує емоційний зв'язок із аудиторією та посилює довіру до бренду як до частини спротиву.

Компанії не лише рекламують товар, а й демонструють цінності, з якими може ідентифікуватися споживач. Такий підхід посилює довгострокову лояльність до бренду.

Успішні кейси також демонструють переваги роботи з інфлюенсерами, TikTok, Instagram Reels, YouTube Shorts. Наприклад, кампанія «UNITED24» залучає медійних осіб, щоб поширити меседжі про пожертви, допомогу, національну єдність [14].

Висновки. У процесі дослідження було виявлено, що соціокультурні особливості суттєво впливають на характер, зміст та ефективність маркетингових комунікацій в українському медійному просторі. Соціальна динаміка, викликана війною, переосмисленням національної ідентичності, мовними трансформаціями та розвитком цифрового середовища, формує нові підходи до побудови комунікацій між брендами та споживачами.

Особливого значення набувають наративи національної єдності, патріотизму, соціальної відповідальності, інклюзивності та етичності. Успішні маркетингові стратегії базуються на уважному врахуванні соціокультурного контексту, адаптації до вікових, мовних і ціннісних особливостей аудиторії.

Аналіз кейсів українських брендів засвідчує ефективність використання медіа як інструменту формування довіри, залучення та суспільного впливу. Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення глибинної символіки в комунікаціях, емоційного маркетингу та впливу культурного коду на споживчу поведінку.

Список використаної літератури

1. Маркетинговий менеджмент: Підручник / Ф. Котлер, К.Л. Келлер, А.Ф. Павленко та ін. К.: Видавництво «Хімджест», 2008. 720 с.
2. Лисинюк М. В., Байда І. В. Трансформація культури медіаспоживання в умовах цифровізації суспільства. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2024. № 2. С. 14–19. URL: <https://journals.urau.ua/visnyknakkim/article/view/308260> (дата звернення: 10.04.2025).
3. Українці все частіше обирають споживати новини у форматі відео. Gradus Research : веб-сайт. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/ukrainians-are-increasingly-choosing-consume-news-video-format-and-messengers-remain-top/> (дата звернення: 10.04.2025).
4. Яловега Н. І. Маркетингові комунікації в умовах війни: виклики й шляхи просування товарів. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2023. № 37. С. 373–379. URL: <https://nzlulp.org.ua/index.php/journal/article/view/824/749> (дата звернення: 10.04.2025).
5. Ташченко А. Ю. Культурні коди (Частина 1). Аудіальна та візуальна репрезентація соціальних статусів. Київ : Видавництво ДУКТ, 2011. 270 с.
6. Кліменкова А. М. Культурні коди як чинники формування ціннісних орієнтацій. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Соціологія. 2012. Т. 201, Вип. 189. С. 65–69.
7. Стародубська М. Як зрозуміти українців: кроскультурний погляд. Харків : Віват, 2024. 400 с.
8. Лизанчук В., Білоус О. Медіа як каталізатор української національної ідентичності. Інтегровані комунікації. 2023. № 1 (15). С. 21–28. URL: <https://intcom.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/256/196> (дата звернення: 10.04.2025).
9. Маркетинг в умовах війни: думка експертів. Marketer.ua : веб-сайт. URL: <https://marketer.ua/ua/marketing-in-conditions-of-war-the-opinion-of-experts/> (дата звернення: 10.04.2025).
10. Кузьменко Ю. За майже два роки 62 % українців відмовилися від російськомовного контенту. Суспільне : веб-сайт. URL: <https://susplne.media/culture/611481-za-majze-dva-roki-62-ukrainciv-vidmovilisa-vid-rosijskomovnogo-kontentu/> (дата звернення: 10.04.2025).
11. ROZETKA стала новим партнером програми Плюси. Міністерство оборони України : веб-сайт. URL: <https://mod.gov.ua/news/rozetka-stala-novim-partnerom-programi-plyusi> (дата звернення: 10.04.2025).
12. Офіційний сайт компанії «Київстар». URL: <https://kyivstar.ua> (дата звернення: 10.04.2025).

13. Soldatenko I. Ukraine's Information Policy during Russia's Hybrid War against Ukraine. DiscourseNet Collaborative Working Paper Series. 2022. No. 8/4. URL: <https://discourseanalysis.net/dncwps> (дата звернення: 10.04.2025).

14. Як українська мова стає інструментом успіху в маркетингу та рекламі. Cases.media : веб-сайт. URL: <https://cases.media/en/article/yak-ukrayinska-mova-staye-instrumentom-uspikhu-v-marketingu-ta-reklami> (дата звернення: 10.04.2025).

Shymanskyi D. O., Soldatenko I. O. Socio-cultural features of marketing communications in the media space of Ukraine

The article analyzes the sociocultural factors that shape the specificity of marketing communications in the Ukrainian media space amid profound socio-political transformations caused by both internal and external challenges. Particular attention is paid to the significance of historical memory, language policy, cultural self-awareness, collective experience, and the impact of the full-scale war as key elements influencing brand communication strategies. It is emphasized that communication in wartime acquires new functions by combining marketing objectives with social responsibility, patriotic content, and emotional support for the population. The transformation of the information environment under the influence of both traditional and digital media is explored, with a special focus on the growing role of social networks as primary communication channels. A contextualized analysis of successful cases of Ukrainian companies is conducted, demonstrating how national narratives, visual imagery, and cultural symbols are effectively integrated into marketing campaigns. These examples illustrate brands' capacity to act not only as commercial entities but also as agents of cultural communication. The article underlines the importance of ethical, linguistic, and emotional sensitivity in the development of marketing messages that foster consumer trust and brand identification. It is argued that in the current realities, marketing also functions as a mediator between business and society, contributing to the formation of a unified civic identity. Prospects for further research are outlined in the domain of culturally driven communication, particularly in the context of post-war reconstruction, the preservation of national memory, and the affirmation of democratic values within the media discourse.

Key words: marketing communications, sociocultural context, media, Ukrainian brands, patriotism, language policy, digital media, influencers, social responsibility.

НОТАТКИ

Наукове видання

СОЦІАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Збірник наукових праць

ВИПУСК 106

Редактор: А. О. Бессараб
Технічний редактор: Ю. В. Бабич
Дизайнер обкладинки: Я. В. Зоська

Підписано до друку 01.05.2025 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 11,86. Наклад 300. Замовлення № 0625/460.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.